

เจริญพร อาจารย์อนันต์ รัตนภาณุสร

ในการตรวจชำระครั้งนี้ มุ่งขัดเกลาถ้อยคำสำนวน ให้เป็นภาษาที่อ่านเข้าใจง่าย และเรียบเรียงขึ้น พร้อมทั้งจัดปรับช้อยย่อหน้าวรรคตอนตามสมควร แต่ยังมีเนื้อหาที่ซ้ำกันมากแห่ง ถ้าตัดส่วนที่ซ้ำออกได้ จะช่วยให้ไม่น่าเบื่อ และกินเนื้อที่น้อยลง แต่ถ้าจะตัดส่วนที่ซ้ำนั้นออกด้วย จะต้องขอเวลาเพิ่มอีกกระยะหนึ่ง หรือมิฉะนั้น ถ้าเวลาบีบรัด ก็คงต้องยอมพิมพ์อย่างนี้ไปก่อน

ทั้งนี้ ขอฝากอาจารย์พิจารณา สุดแต่เห็นสมควร

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๔ เมษายน ๒๕๔๘

“กราบมัสการพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณอาจารย์ที่เคารพอย่างสูง

เนื่องจากว่าวารสารวิชาการราชภัฏกรุงเทพฯฉบับนี้มีชื่อประจำฉบับว่า “โลกมีปัญหา พุทธศาสนามีคำตอบ” กระผมจึงใคร่ขออนุญาตกราบเรียนสัปดาห์พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณอาจารย์ เพื่อทราบปัญหาและแก้ไขปัญหาเพื่อหาคำตอบด้วยครับ กระผมขอเปิดประเด็น ดังนี้

ปัจจุบันโลกของเราอยู่ในยุคโลกาภิวัตน์ บางคนก็เรียกว่ายุคไอที สิ่งก็ตามมากับยุคนี้คือเป็นยุคของการเปิดเสรี เป็นยุคที่มีการแข่งขัน ใครดีใครอยู่ มีใครยาวสาวได้สาวเอา เป็นยุคทุนนิยม เงินนิยม เงินเป็นใหญ่ คนรวยจะรวยยิ่งขึ้น คนจนจะยิ่งจนลง ช่องว่างระหว่าง คนรวยกับคนจนต่างกันอย่างฟ้ากับดิน ไม่น่าเชื่อเลยว่าบุคคลที่ร่ำรวยที่สุดของโลกคือ นายบิลล์ เกตส์ มีเงินและทรัพย์สินรวมกันถึง 50,000 ล้านดอลลาร์ คิดเป็นเงินไทยก็คงราว 2 ล้านล้านบาท เทียบเท่ากับงบประมาณรายจ่ายของประเทศไทย เป็นจำนวน 2 ปี บริษัทผู้ผลิตรถยนต์ โตโยต้า ที่เป็นบริษัทข้ามชาติทำกำไรปีล่าสุด กำไร 50,000 ล้านดอลลาร์ ส่วนคนจนก็จนติดดิน หาเช้ากินค่ำ หาไม่พอกิน จึงต้องกู้หนี้ยืมสิน หาเงินมาได้ก็ต้องมาใช้หนี้ นอกจากนี้คนในยุคนี้เป็นยุคที่มีค่านิยมฟุ้งเฟ้อ รายได้ต่ำ ทรัพย์สินสูง หากความสุขจากการเสพ การบริโภค มีความคิดว่า ถ้าจะมีความสุขมากจะต้องบริโภคให้มาก บริโภคจนเป็นหนี้ ไม่มีปัญญาใช้หนี้ บางคนก็ต้องโกง บางคนก็หนีหนี้ บางคนฆ่าตัวตายเพราะไม่มีทางออก คนจำนวนมากเกิดความเครียดในชีวิตเพราะมีหนี้สิน ส่งผลให้ตนเองและครอบครัวมีทุกข์กันทั้งบ้าน หลายๆครอบครัวรวมเป็นชุมชนและหมู่บ้านเกิดปัญหาชุมชนอ่อนแอ ชุมชนล่มสลาย ปัญหาโจรชุกชุม ทำให้ไม่มีความปลอดภัยทั้งชีวิตและทรัพย์สิน คนในชุมชน ไม่เอื้ออาทรกัน จะเอื้ออาทรกันได้อย่างไร ในเมื่อคนในโลกไปสร้างระบบแข่งขันแย่งชิงทรัพยากร แย่งกันหาความสุข ไม่ยอมแบ่งความสุข โดยที่คนอื่นจะเป็นอย่างไรก็ช่าง และเนื่องจากคนแย่งกันหาความสุข จึงกระทำทุกวิถีทาง เพื่อให้ได้เงินมากๆ ได้เงินเร็วๆ จากนั้นก็แย่งชิงเอาทรัพยากรจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อมาป้อนความสุข จึงเกิดการบุกรุกที่ดินของรัฐและบางคนก็ไปตัดไม้ทำลายป่าเพื่อเอาไม้ บ้างก็ทำไร่เลื่อนลอย เมื่อป่าไม้ใกล้หมด ฟ้าดินก็ลงโทษ เกิดฝนแล้ง น้ำท่วม พายุที่รุนแรง สร้างความเสียหายให้แก่มนุษย์อย่างมากมาย สิ่งเหล่านี้เกิดจากมนุษย์ไปรุกรานธรรมชาติแวดล้อม จนทุกวันนี้โลกมีปรากฏการณ์ภาวะเรือนกระจก มีช่องโหว่ในชั้นบรรยากาศของโลก ใครที่ถูกแดดร้อนแรง ในเวลากลางวันนานๆ อาจจะเป็นมะเร็งที่ผิวหนังก็ได้ นอกจากนี้ก็มีปรากฏการณ์เอลนีโญ

โลกทุกวันนี้มีอุณหภูมิสูงขึ้นเรื่อยๆ มนุษย์ต้องทนกับอากาศที่ร้อนเพิ่มขึ้น อย่างไม่เคยมาก่อน ถ้าจะสรุปก็คือโลกมีปัญหาจาก

1. บั๊จเจกบุคคล
2. สังคมหรือชุมชน
3. ความเสื่อมโทรมของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ปัญหาต่างๆ ที่ยกตัวอย่างมาพอเป็นประเด็นต่างๆ นี้ เป็นปัญหาาร่วมกันของมนุษย์โลก ซึ่งกำลัง

เดินเข้าสู่วิกฤตในทุกๆด้าน พุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาแห่งปัญญา พุทธศาสนามีคำตอบหรือหาทางออกของปัญหาอย่างไร กระผมใคร่ขอความเมตตากรุณา ขอความอนุเคราะห์จากพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณอาจารย์ กรุณาไขปัญหาหรือให้แสงสว่างเพื่อชาวไทยและชาวโลกด้วยครับ”

- ก่อนโมทนาอาจารย์ ที่ฟังอาจารย์เมื่อคืนนี้เต็มไปด้วยปัญหาทั้งนั้นเลย ไม่มีดีเลย แล้วจะทำอย่างไรละ เรื่องมันเยอะเหลือเกิน หลายอย่าง

ที่นี้อาตมาก็ยังไม่แน่ใจว่า ถ้าจะใช้วิธีที่อาจารย์เริ่มประเด็นปัญหาให้อาตมาพูดคนเดียว กับคุยกันไปกันมา อันไหนจะดีกว่ากัน แต่เอาละ ลองเริ่มต้นพูดไปก่อน ถ้าไม่ดีก็เปลี่ยนวิธีได้

ที่นี้เรื่องของโลกปัจจุบันนี้ ปัญหามันเยอะ อาจารย์ก็พูดถึงเรื่องว่ามันเป็นยุคโลกาภิวัตน์ และบางทีก็เรียกว่ายุคไอที ก็ไอทีกับโลกาภิวัตน์นั้น มองในแง่หนึ่ง ก็เป็นเรื่องเดียวกัน เพราะว่า ไอทีนั้นแหละเป็นตัวทำให้โลกาภิวัตน์เป็นจริงได้ ถ้าไม่มีไอที มันก็เป็นได้ยาก การคมนาคม สื่อสาร เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้เป็นโลกาภิวัตน์ คือแผ่ไปทั่วโลก ขยายกว้างคลุมโลกหมดเลย

เพียงแค่การคมนาคมไปมานี้ก็ไปได้ทั่วโลกอยู่แล้ว แต่ยังไม่เท่ากับการสื่อสาร และสื่อสารนั้นก็คือเรื่องของไอที นี้แหละ ไอทีนี่เป็นตัวการสำคัญ ทำให้ข่าวสารไปได้ทั่วโลก การเป็นโลกาภิวัตน์จึงสำเร็จได้จริง ข่าวสารปัจจุบันนี้ เรียกว่าเป็นเวลานั้นทันที จับพลันทันที เกิดขึ้นที่ไหน ในโลกจุดใด ก็เห็นได้ในขณะนั้นทั้งหมดทั้งโลก

ในเมื่อไอทีกับโลกาภิวัตน์มันกลายเป็นเรื่องเดียวกัน ก็ต้องดูว่าความเป็นโลกาภิวัตน์นี้เป็นอย่างไร เมื่อคืนนี้ก็พูดถึงว่า โลกาภิวัตน์คือแผ่คลุมไปทั่วโลก แต่ดูตามภาษาบาลี เราสามารถแปลอีกอย่างหนึ่งว่า "ครอบงำโลก" ก็ได้ ถ้าไอทีทำให้มีภาวะแผ่ขยายไปทั่วโลก โดยเฉพาะข่าวสาร มันก็ครอบงำโลกได้ด้วย ทั้งนี้ก็อยู่ที่วิธีปฏิบัติต่อมัน เมื่อพูดอย่างนี้ ก็เลยโยงไปถึงเรื่องตัวไอที

ไอทีประกอบด้วยศัพท์ ๒ ศัพท์ดังที่รู้จักกันอยู่แล้ว คือ Information กับ Technology แน่ละว่า Information เป็นตัวที่แผ่ขยายไปทั่วโลก แต่ Technology นี้แหละเป็นตัวที่ทำให้ข่าวสารแผ่ขยายไป

๑. ไอที-อินเทอร์เน็ต-การศึกษา ไฮปริศนาความสุข

เทคโนโลยียุคใหม่ ขยายวิสัยแห่งปัญญา หรือขยายวิสัยแห่งปัญญา

Technology นั้น เราสามารถพูดในแง่หนึ่งว่าเป็น เครื่องมือ ที่ว่าเป็นเครื่องมือ ก็คือเป็นเครื่องมือของคน แต่ เอ๊ะ ถ้ามันเป็นเครื่องมือของคน ก็คือมองในแง่ว่ามันรับใช้คน คนก็ต้องเป็นนายสิ แต่เวลานี้เทคโนโลยีมันไม่เชิงเป็นเครื่องรับใช้นะ คนก็ไม่เชิงว่าจะเจ้านายมัน แต่มันกลับเป็นนายคนซะมาก มันครอบงำคน อาจจะเป็นได้ว่า คนบางส่วนหรือส่วนน้อยเท่านั้น ที่เป็นผู้ใช้เครื่องมือเหล่านี้ แต่คนจำนวนมากถูกครอบงำ จึงกลายเป็นต้องมองสองชั้น นี่ก็เป็นแง่หนึ่ง

พอมองสองชั้นแล้ว ก็มาถึงจุดที่เป็นปัญหา คือจุดที่ว่า มีคนที่เจ้านาย เป็นผู้ใช้ Technology กับจุดที่ว่า Technology นั้น ถูกใช้เป็นเครื่องมือ ที่จะเจ้านายไปครอบงำคนจำนวนมาก ก็น่าสงสัยว่าทำไมคนถึงได้ยอมเป็นเบี้ยล่างถูกมันครอบงำ เป็นเรื่องที่จะต้องพิจารณา มาวิเคราะห์กันดู และมันก็เป็นที่มาของปัญหาด้วย

ที่นี้มองลึกลงไป เราสามารถให้ความหมายว่า "เทคโนโลยีเป็นเครื่องขยายวิสัยแห่งอินเทอร์เน็ต" ตามธรรมดา นั้น วิสัยแห่งอินเทอร์เน็ตของมนุษย์มีจำกัด อินเทอร์เน็ตของมนุษย์มีอะไรบ้าง เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฝรั่งเศสเรียกว่า Faculty มันทำงานทำให้เราสามารถเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส จนกระทั่งถึงคิดอะไรต่ออะไรได้

ที่ว่าเทคโนโลยีมาขยายวิสัยของอินเทอร์เน็ต ก็คือว่า ตาเราเห็นได้ไกลๆ แค่นี้หนึ่ง แต่พอเรามีเทคโนโลยี เช่น มีกล้องโทรทัศน์ มีกล้องส่องทางไกล กล้องจุลทรรศน์ มันก็ขยายวิสัยแห่งอินเทอร์เน็ตคือตาของเรา ให้ดูไปได้ไกลขึ้นไม่รู้กี่ปีแสง หรือแม้แต่ของเล็กละเอียด ธรรมชาติของเราก็มองได้นิดเดียว ของเล็กมากเราก็มองไม่ไหว แต่พอมีกล้องจุลทรรศน์ เราก็สามารถขยายวิสัยแห่งอินเทอร์เน็ตคือตาของเรา จนกระทั่งเห็นแม้แต่หนึ่งในล้านของเซนติเมตร อย่างนี้เป็นต้น หูก็เช่นเดียวกัน เทคโนโลยีก็ขยายวิสัยให้เราได้ยินเสียงได้มากมาย ตอนนี้อย่างคอมพิวเตอร์ก็ขยายวิสัยแห่งความคิดแล้ว ช่วยอินเทอร์เน็ตด้านสมองให้ขยายความจำความรู้ความคิดไปได้มากมาย

เมื่อมองมาถึงตรงนี้ ก็จะเห็นว่าตัวการสำคัญอยู่ที่อินเทอร์เน็ตของเราเอง แล้วเรื่องอินเทอร์เน็ตนั้น ก็มาคู่ที่ตัวมนุษย์นี้แหละ ไม่ต้องไปพูดถึงตอนที่ขยายวิสัยหรือเรามีอินเทอร์เน็ต มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วปัญหา หรือปัญญาก็เริ่มที่นี้แหละ เมื่อเราใช้ตา เราดู เราก็ได้ข้อมูล รู้อะไรต่ออะไรเยอะแยะ ทำให้ได้ปัญญารู้ว่าอะไรเป็นอะไร แต่ถ้าอีกแบบหนึ่ง เราก็ได้ปัญหาเยอะเหมือนกัน เช่นดูแล้วเกิดความรู้สึกชอบ หรือไม่ชอบ ถูกใจ หรือไม่ถูกใจ อาจเกิดเรื่องทะเลาะวิวาทหรือมีการทำลายอะไรต่างๆ หรือมีจะนั้นก็กลุ่มหลงเพลิดเพลินจนบางทีเสียงานเสียการเล่าเรียน หรืออาจจะอยากได้จนมีการแย่งชิงกัน ก็เกิดปัญหาอีก ฯลฯ รวมแล้วปัญหาก็มาจากเรื่องอินเทอร์เน็ตนี้แหละ

เป็นอันว่า ในการใช้อินเทอร์เน็ตเช่นตาหู แม้แต่ตามปกติธรรมดา นี้เราก็จะไปทางด้านความรู้สึกเพื่อความบันเทิงสนุกสนาน ที่เรียกว่าง่าย ๆ ว่าชอบใจ ไม่ชอบใจ บ้าง และไปอีกด้านหนึ่ง คือเพื่อความรู้อะไร

ปัญหา ที่เป็นเรื่องของความรู้ ความเข้าใจ บ้าง ไม่ต้องไปถึงตอนที่มือที่มายาขยวิสัยหรือก ในเวลาปกติธรรมดาที่เราใช้อินทรีย์กัน ก็เป็นเรื่องที่จะเกิดปัญหา-ไม่เกิดปัญหา หรือจะเกิดปัญหา-ไม่เกิดปัญหาอยู่แล้ว ทีนี้ถ้าหากว่ามือที่มายาขยวิสัยของอินทรีย์ อินทรีย์ที่มีศักยภาพในการสร้างปัญหาและก่อปัญหานี้ ก็เท่ากับได้เครื่องมือที่จะมาช่วยขยายศักยภาพในการให้เกิดปัญหาหรือก่อปัญหาด้วย เมื่อเราใช้ตา หู จมูก ลิ้นของเราสร้างปัญหาได้น้อย พอขยายวิสัยของอินทรีย์ออกไป มันก็ขยายวิสัยแห่งปัญหามากขึ้นเป็นธรรมดา

ฉะนั้นเรื่องนี้ในที่สุดมันจึงบ่งบอกว่า จะต้องเริ่มที่การพัฒนาคน ถ้าคนใช้อินทรีย์เป็นเท่านั้นแหละ ก็เท่ากับจับจุดถูก ถ้าเด็กใช้ตาเป็นคือดูเป็นชะอย่าง เด็กก็เริ่มสร้างปัญหาแล้ว และไม่สร้างปัญหาทีนี้เมื่อแกสร้างปัญหาด้วยการใช้อินทรีย์คือตาเป็น เวลาแกไปใช้ไอทีในแง่ขยายอินทรีย์ตา มันก็ไปขยายปัญหา ก็กลับคิด เป็นการขยายประโยชน์ แต่ถ้าแกใช้ตาค่อปัญหา พอแกเอาเทคโนโลยีมายาขยวิสัยของอินทรีย์คือตา ปัญหาก็ยิ่งขยายมาก

ปัญหาเวลานี้ก็คือ มนุษย์ใช้อินทรีย์ไม่เป็นกันอยู่แล้ว มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็สักว่าใช้กันไปไม่ได้เคยฝึกวิธีใช้กันเลย มนุษย์นี้เกิดมาต้องเริ่มการฝึกใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ การศึกษาเริ่มต้นที่นี้

คนเรานี้พอเกิดมา ก็สื่อสารติดต่อกับโลกทันที เราจะอยู่ในโลกนี้ เราต้องมีเครื่องมือติดต่อสื่อสารอะไรเป็นเครื่องมือติดต่อสื่อสาร ทางพระเรียกว่าทวาร แปลว่า ประตู คือประตูรับรู้ ซึ่งมี 6 ประตู พระเรียกว่า "ผัสสทวาร" *ผัสสะ* แปลว่าการรับรู้ *ผัสสทวาร* แปลว่าประตูแห่งการรับรู้ มี 6 ทาง เรียกเป็นภาษาบาลีว่า จักษุ โสต ฆานะ ชิวหา กาย มโน ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี่คือช่องทาง ที่เป็นประตูสื่อสาร ในด้านการรับรู้ เราได้เห็น ได้ยิน ได้สัมผัส รส รู้อะไรต่างๆ รับข้อมูลเข้ามา เราต้องรับรู้ เราจึงจะสามารถติดต่อสัมพันธ์กับโลกได้ ถ้าไม่เช่นนั้นเราก็ไม่รู้จะอยู่ในโลกได้อย่างไร

จากนั้นยังมีประตูอีกชุดหนึ่ง เรียกว่า "กรรมทวาร" แปลว่า ประตูแห่งการกระทำ มี 3 คือ กาย วาจา ใจ ชุดนี้เป็นเครื่องมือหรือเป็นประตูในการกระทำต่อโลก เมื่อกี้รับรู้โลก ทีนี้ก็มากระทำต่อโลก หรือมีปฏิสัมพันธ์กับโลก *กาย*ของเราเคลื่อนไหวไป จะไปไหน จะทำอะไร จะจับจะเขี่ยเคลื่อนไหว จะเดิน จะใช้มือใช้เท้าอย่างไร ได้ทั้งนั้น *วาจา* โดยปากหรือโดยอาการกิริยาท่าทาง เราก็มีเครื่องมือที่จะสื่อสารในทางสังคมกับเพื่อนมนุษย์ แล้วก็มีใจสำหรับการคิด

รวมเป็นสองชุดนี้สำคัญมาก และทั้งสองชุดนี้ก็มีบรรจบและต่อกันที่ใจ คือมโนเราจะเห็นว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ไปจบที่ใจ คือ ตาเห็น หู ได้ยิน เป็นต้น รับรู้เข้ามาแล้วก็ไปรวมที่ใจ ในฝ่ายรับรู้นี้ใจรับรู้หมด เป็นชุมหรือเป็นศูนย์กลางที่รวมหมด รับรู้ทางไหนก็ไปรวมที่ใจอีกที

ทีนี้พอรับรู้แล้ว ใจนี่ก็จะเป็นศูนย์ที่ไปต่อเชื่อมกับฝ่ายประตูช่องทางทำ ซึ่งจะเรียกพฤติกรรมหรืออะไรก็แล้วแต่ คือ ในตอนที่รับเข้ามานี้ ใจก็รู้แล้ว ทีนี้ใจก็ทำงานต่อไปโดยเป็นฝ่ายทำ ตอนนี้อใจก็จะคิด พอคิดก็คือเริ่มแสดงออกแล้ว จากคิดแล้วก็พูดและทำ เพราะฉะนั้นมโนคือใจนี่จึงเป็นตัวศูนย์กลาง เป็นทั้งฝ่ายรับรู้และฝ่ายแสดงออก ทั้งรับความรู้เข้ามารวมได้หมด แล้วก็สามารถเอาไปแสดงออกเชิงปฏิบัติ คือคิดแล้วก็พูด หรือจะทำได้ทั้งหมด นี่คือระบบสื่อสารสัมพันธ์ของมนุษย์

ชีวิตของมนุษย์ที่เกิดมาแล้วจะเป็นอยู่ได้ก็ต้องมีเครื่องมือสื่อสารสัมพันธ์ ๒ ชุดนี้อยู่ คือมีเครื่องมือสื่อสารสัมพันธ์ติดต่อกับโลกภายนอก ทั้งเครื่องรับรู้ และเครื่องทำการต่อกันกับโลกภายนอก เมื่อมีพร้อมแล้วเขาก็ดำเนินชีวิตอยู่ได้ แต่จะดำเนินชีวิตได้ดีหรือไม่ นั่นก็ยังไม่แน่ ซึ่งต้องอยู่ที่ว่าเขา รู้จักใช้มันหรือใช้มันเป็นหรือไม่ ดังนั้นเรื่องหนึ่งที่สำคัญก็คือ มนุษย์ต้องรู้ว่าเราใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เพื่อรู้ ให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ถ้าเขาไม่รู้ชัดเจนนี้ เขาก็ดำเนินชีวิตให้ดีไม่ได้ เพราะเมื่อไม่รู้ว่าอะไร เป็นอย่างไร มันมีประโยชน์หรือมีโทษต่อเขา มันจะกระทำต่อเขาอย่างไร และเขาควรจะทำปฏิบัติต่อมัน อย่างไร เมื่อไม่รู้ก็ดำเนินชีวิตไม่ได้

เพราะเหตุนี้เราจึงต้องมีทวารเหล่านี้ ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **อินทรีย์** โดยที่อินทรีย์เหล่านี้มีหน้าที่ เป็นใหญ่ในด้านของตนๆ เฉพาะอย่างยิ่งอินทรีย์ที่ ๖ คือจิต ซึ่งทำให้เกิดความสามารถพิเศษของมนุษย์

เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว เราก็มาพัฒนาอินทรีย์เหล่านี้ เพื่อจะดำเนินชีวิตได้อย่างดี หรือพูดอีกสำนวน หนึ่งว่า ในเมื่อชีวิตของมนุษย์อยู่ในโลกได้ด้วยช่องทางสื่อสารสัมพันธ์เหล่านี้ การศึกษาก็เริ่มที่นี่ คือ ต้องพัฒนาการรับรู้ให้เป็นการเรียนรู้ ให้รู้จักรับรู้หรือรับรู้เป็น คือใช้ตาเป็น ใช้หูเป็น ฯลฯ ให้ได้ความรู้ และมีการพัฒนา

ตามปกติ ถ้าจะลำดับ ก็เหมือนกับว่าต้องรับรู้ก่อน แล้วเราจึงมีการกระทำหรือแสดงออก เพราะฉะนั้นในสองชุดนี้ จึงเหมือนกับว่า ผัสสทวาร ประจักษ์รับรู้นี้ทำหน้าที่ก่อน แล้วต่อขึ้นกรรมทวาร คือประจักษ์กรรมจึงอาศัยความรู้ที่ได้จากผัสสทวารนี้ไปใช้ทำการอีกที

เทคโนโลยีมา ไม่แน่ว่าการศึกษาจะมี

ทีนี้ในการรับรู้ของเรานั้น เวลาเราผัสสะ ก็จะได้อาการสองด้านที่สำคัญ คือ ได้ความรู้สึกและได้ ความรู้ พอตาเห็นปี๊บเราก็มีทันที หนึ่ง ด้านความรู้สึกว่า สบายตา ไม่สบายตา สวยงามหรือน่าเกลียดน่า ชัง และ สอง อีกด้านหนึ่งคือ ความรู้ว่า เจียว แดง เหลือง เป็นอะไร เป็นสัตว์ เป็นแมว เป็นหมู เป็นหมา เป็นอูฐ เป็นดิน สองอย่างนี้มาคู่กัน

ถ้ามนุษย์ปฏิบัติหรือใช้อินทรีย์ให้ครบหน้าที่ของมัน เขาจะต้องไปให้ถึงความรู้ เพราะความรู้สึก เป็นเพียงตัวประกอบ ความรู้สึกนี้ช่วยเกริ่นนำความรู้ เพราะว่าก่อนที่จะได้ความรู้นั้น ความรู้สึกมันไว กว่า ความรู้สึกจะช่วยมนุษย์ในเบื้องต้น เช่นว่า เมื่อมองเห็นอะไร พอแสงจากรู้สึกเลยว่าไม่สบายบิบ คั้นจะเป็นอันตราย ต้องหนีหรือหลบไว้ก่อน ต่อจากนั้น ถ้ารู้จักใช้อินทรีย์ ก็**เรียนรู้**ต่อไปว่าเป็นอะไร อย่างไร เพราะอะไร ฯลฯ การศึกษาก็มา คนก็พัฒนา แต่จะศึกษาพัฒนาแค่ไหน ตอนนี้จะมากน้อยไม่ เท่ากัน แล้วแต่องค์ประกอบที่เป็นปัจจัย ทั้งภายในและภายนอก เช่น ปรโตโฆส โยนิโสมนสิการ ความ ใฝ่รู้ ความเพียร สมาธิ เป็นต้น แต่อย่างน้อยก็ได้เรียนรู้และจำไว้ว่าอันนี้เป็นอันตรายนะ ถ้าจะให้ กระบวนการนี้เป็นการเรียนรู้หรือศึกษา ก็ต้องดำเนินต่อไป จุดเน้นข้อสำคัญก็คือต้องให้เกิดความรู้ แต่ มนุษย์จำนวนมากไปติดอยู่แค่ที่ความรู้สึก ถ้าไม่จำเป็นแก่ก็ไม่เรียนรู้ ในด้านความรู้แก่เอาแค่ที่จำเป็นที่ แกะจะอยู่รอด หรือแค่ที่จะอยู่ได้ ไม่พยายามเรียนรู้ให้พอที่จะอยู่ดี เออว่าแค่ไหนชีวิตอยู่ได้ แก่ก็เรียนรู้แค่

นั่น ต่อจากนั้นก็ไม่สนใจหาความรู้แล้ว แยกอยู่แค่หรือเอาแค่ความรู้สึก อะไรสบายตา ก็ดีใจ ชอบใจ ไม่สบาย ก็หนี ก็ไม่เอา ผ่านไปทีๆ ก็อยู่แค่นี้

ทีนี้ ถ้าคนเราใช้อินทรีย์อยู่แค่ความรู้สึก ก็เป็นอันว่าจบ แยกก็ได้แล้ว รู้สึกสบายก็ชอบใจ รู้สึกไม่สบายก็ไม่ชอบใจ เรียกว่า อยู่กับความชอบใจ และไม่ชอบใจ แล้วสุขทุกข์มันก็อยู่แค่ที่ชอบใจ-ไม่ชอบใจ ถึงตอนนี้ก็วนเวียนอยู่ในวังวนแล้ว นี่ก็คือสังสารวัฏของมนุษย์ แยกก็ฝากทุกข์ฝากสุขไว้แค่นี้แหละ แล้วก็ว่ายวนอยู่ในความสุขความทุกข์ที่เรารู้จักได้แค่นี้เอง

ส่วนมนุษย์ที่พัฒนา ก็สมชื่อ คือมีการศึกษา มีการเรียนรู้ จึงพัฒนา คือเจริญเดินหน้าก้าวต่อๆ ไป ไม้วนเวียนอยู่ในวังวน ชีวิตก็ก้าวไป ความคิดก็ก้าวไป สุขเป็นต้น ก็ก้าวไป

เดี๋ยวนี้เขาแปล "ศึกษา" แบบทับศัพท์ ตรงกับภาษาบาลีคือ "สิกขา" ซึ่งแปลว่าเรียนรู้ หรือฝึกก็ได้ ถ้ามองในแง่เรียนรู้ ก็คล้ายกับว่า เน้นไปในแง่ของการรับความรู้จากโลกภายนอก แต่ที่จริงมันไม่ใช่แค่รับรู้ แต่ต้องเรียนรู้ ซึ่งสำคัญตรงที่เรียน

"เรียน" นี้หมายถึงฝึกตัวเองด้วย แต่ก่อนนั้นเขาใช้คำว่า "เรียน" คำเดียว เพราะคำว่าเรียนนี้มันกว้างกว่า คือ "เรียน" หมายความว่า ได้ความรู้ แล้วก็ฝึกตัวเองให้ทำอะไรต่างๆ ให้เป็น เรียนนี้เน้นที่การกระทำ เช่นว่าเรานั่งไม่เป็น ก็เรียนให้นั่งเป็น ก็คือฝึกนั่นเอง ฉะนั้น แต่ก่อนเราจึงแปลสิกขาว่า ฝึก หรือ เรียน แต่เดี๋ยวนี้ก็มาบอกว่า "เรียนรู้" คือเอาสองคำนี้มาผสมกันเข้าไป แต่ที่จริง "เรียน" นี้ได้ทั้งรู้ และได้ทั้งฝึก สมัยก่อนพูดคำเดียวว่าเรียน เอาละ จะอย่างไรก็ตาม ก็เป็นเรื่องของศัพท์ ขอให้เรารู้ทันความหมายก็แล้วกัน ก็เป็นอันว่า "เรียน" คือได้รู้แล้วก็ฝึกตัวเองให้ทำได้ ให้เป็น

จะต้องตระหนักว่า มนุษย์เรานี้ เป็นสัตว์ที่ต้องเรียนทั้งนั้น ต้องรู้ว่าอะไรเป็นอะไร และต้องพยายามทำให้เป็น เพื่อจะได้สามารถดำรงชีวิตอยู่ ตั้งแต่ กิน นอน นั่ง ขับถ่าย เดิน พูด ต้องเรียนต้องฝึกทั้งนั้น ไม่เหมือนสัตว์อื่น ที่เรียนน้อยเหลือเกิน เดี่ยวก็อยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณ แต่มนุษย์นี้ต้องอาศัยการเรียนการฝึกการหัดทั้งนั้น จึงจะอยู่ได้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นลักษณะพิเศษของมนุษย์ ที่ว่าต้องเรียน แต่ว่าเรียนได้ ส่วนสัตว์อื่นมันแทบไม่ต้องเรียน แต่มันก็เรียนไม่ค่อยได้ มันเรียนนิดเดียว มันก็อยู่ได้แล้ว คืออยู่ด้วยสัญชาตญาณ จะเรียนอะไรอีก ฝึกอะไรอีก มันก็ทำไม่ค่อยได้ อย่างนี้ก็ให้คนมาฝึกมัน เพราะมันฝึกตัวเองไม่ได้ ต้องให้คนมาฝึก แต่ถึงคนมาฝึกให้มัน ก็ฝึกได้จำกัดอีก อย่างม้า อย่างลิง อย่างช้าง ก็ฝึกได้จำกัด ทำได้แค่ไปเป็นพาหนะบ้าง ไปขนของ ลากของ ปีนต้นไม้ ทำอะไรต่ออะไรให้คน รับใช้คน

ส่วนมนุษย์นี้เรียนฝึกกันได้ไม่รู้จักสิ้นสุดเลย แต่ต้องเรียน ถ้าไม่เรียนแล้วไปไม่รอด พอเรียนแล้วก็ตีหน้า เรียนไปได้ไม่รู้จบ เรียกว่า เรียนอย่างไร ได้อย่างนั้น ฝึกอย่างไร ได้อย่างนั้น จนกระทั่งเป็นมหาบุรุษ เป็นพระพุทธเจ้า เป็นได้หมดเลย อยู่ที่ฝึกตนเองเท่านั้นเอง แต่ถ้าไม่ฝึก ก็เป็นอันว่าจบ ก็จึงบอกว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการฝึก ถ้าไม่ฝึกแล้วแย่งกว่าสัตว์เดรัจฉาน อันนี้เป็นธรรมดา เป็นธรรมชาติของมนุษย์ เป็นความจริงอย่างนั้นเอง ถ้ามานุษย์ไม่ฝึกแล้ว สู้แมวก็ไม่ได้ แต่พอฝึกแล้วไม่ว่าสัตว์อะไร ก็เป็นเครื่องมือรับใช้มนุษย์หมด แล้วมนุษย์ก็ประเสริฐได้ยิ่งกว่าเทวดา และแม้แต่พระพรหมอีก พระพรหมยอมมาราบมาไหว้ สรุปว่า มนุษย์นี้ที่สำคัญคือต้องฝึก ต้องเรียน แล้วก็พัฒนาไปได้ไม่รู้

จบ

เป็นอันว่า จุดเริ่มก็มาจากอินทรี ซึ่งเป็นการชดเชยที่ ๑ นี้เอง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และทวารชดเชยที่ ๒ คือ กายทวาร วจิทวาร มโนทวาร มาเชื่อมต่อสัมพันธ์กัน แล้วกระบวนการนี้ก็ดำเนินไปเพราะฉะนั้น ไม่ว่าจะ เป็น โลกยุคไอที ถึงขั้น โลกาภิวัตน์ หรือยังไม่ไอที จุดเริ่มก็อยู่ที่อินทรีของมนุษย์นี้ทั้งนั้น และการพัฒนาอินทรีก็เป็นเรื่องของชีวิต ที่ว่าเมื่อจะอยู่ให้ดีก็ต้องทำอยู่แล้ว คือเป็นหน้าที่ของมนุษย์ที่จะต้องพัฒนาอินทรี พูดยุคให้เป็นการง่าย ๆ ว่า **หน้าที่พื้นฐานของมนุษย์คือการเรียน** หรือการฝึกฝนตนเอง แต่มนุษย์ยุคไอทีนี้กลับไม่เรียนหรือไม่อยากเรียนเสีย

ที่จริง ยุคไอทีเป็นยุคที่น่าเรียนที่สุด แต่กลับเป็นยุคที่มนุษย์ขาดการเรียน หมายความว่ามนุษย์สมัยก่อนนั้นเขามีเหตุจำเป็นบังคับให้ต้องเรียน เพราะถ้าเขาไม่เรียนแล้วก็จะอาศัยใครหรือเครื่องมืออะไรมาช่วยไม่ค่อยได้ เทคโนโลยีอะไรก็แทบไม่มี เขาต้องเผชิญกับสิ่งแวดล้อมโดยตรง แล้วก็ต้องหาทางรอด เขาจึงต้องฝึกต้องเรียน (ที่เราเรียกว่าเรียนรู้) เพื่อให้อยู่ได้เพราะสถานการณ์หรือความจำเป็นบังคับอย่างน้อยก็เรียนพอให้อยู่รอด

แล้วทีนี้ ถ้าเป็นคนในขั้นที่คิดว่าการเรียนจะพยายามเรียนรู้หรือเพียงฝึกฝนให้ทำได้ดีที่สุด ไม่ใช่เรียนแค่ให้อยู่รอดหรือแค่อยู่ได้หรือแค่ทำได้ และเรียนโดยไม่ต้องรอให้ความจำเป็นบังคับ อย่างนี้จึงจะเป็นมนุษย์ที่ประเสริฐแท้ๆ แต่น่าเสียดายที่กลายเป็นว่า มนุษย์สมัยนี้ทั้งที่อยู่ใน โลกของไอที ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมา มีเครื่องอำนวยความสะดวกสบายที่เรียกว่าเทคโนโลยีพร้อม แล้วมนุษย์จำนวนมากที่เกิดมาท่ามกลางสิ่งอำนวยความสะดวกบำรุงบำเรอ มีเทคโนโลยีทำให้เสร็จ ก็ไม่ต้องทำอะไร ก็เลยไม่ต้องเรียนไม่ต้องฝึกตนเอง ทั้งที่ไอทีมาช่วยให้มีโอกาสในการเรียนรู้เพิ่มขึ้นมากมาย ก็ไม่ใช่โอกาสนั้น ก็เอาแต่ด้านบำรุงบำเรอ การใช้เทคโนโลยีที่ขยายวิสัยแห่งอินทรีก็มาสนองด้านความรู้สึกอย่างเดียว

เมื่อก็พูดแล้วว่า อินทรี เช่นตา เป็นต้นี้ ใช้ในด้านความรู้สึกกับด้านรู้ และรู้สึกจะต้องเป็นตัวประกอบ นำไปสู่รู้ จะหยุดแค่รู้สึกไม่ได้ แต่มันกลายเป็นว่า มนุษย์ยุคนี้หยุดแค่รู้สึก เขาได้เทคโนโลยีมาขยายวิสัยของอินทรีจริงๆ แต่ตาของเขาที่ขยายวิสัยด้วยโทรทัศน์ ก็ขยายการดูเพียงเพื่อสนองความรู้สึกบันเทิงสนุกสนาน อย่างที่เด็กจำนวนมากดูแล้วไม่ได้ความรู้เลย ได้คอมพิวเตอร์มาขยายวิสัยให้อินทรีสมองแห่งความคิด แต่เด็กบางทีก็แทบไม่ได้รู้ได้คิดอะไร เขาอ้างกันว่าเล่นเกมเพื่อได้ฝึกสมอง มันก็ได้นิดหน่อย ได้บ้างเหมือนกัน แต่มันไม่คุ้ม มันจะเป็นข้ออ้างเสียมากกว่า เขาได้ความรู้สึกมากกว่า คือเจตนามันมุ่งไปที่บันเทิง ก็ได้แค่ความรู้สึก ก็สนองความต้องการในการเสพบริโภค คือสนองทางด้านความรู้สึก แล้วก็หยุดอยู่ที่ความรู้สึก ไม่ไปต่อที่ความรู้ ปัญญาไม่พัฒนา เมื่อมองไปถึงแก่นหรือแก่นของเรื่องก็คือ เขาไม่ได้ฝึกอินทรีเลย ถึงจะมีเทคโนโลยีเจริญแค่ไหน เขาก็อยู่แค่ความรู้สึกนั่นเอง

การศึกษาไม่ได้หมายความว่ามีความรู้

ทุกอย่างก็อยู่ที่อินทรีของเขานี้แหละ คือ ตัวตัดสินอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ถึงเขาจะมี

เทคโนโลยีเท่าไร เขาก็ต้องอาศัยอินทรีย์ ถ้าไม่มีอินทรีย์ตาแล้ว เขาจะใช้เทคโนโลยีทางตานั้นได้ไหม ทีวี วิทยุ อะไรที่ไม่มีประโยชน์ อย่างคนไม่มีหูจะอย่างไรแล้วมือถือจะมีประโยชน์อะไร ทีนี้ในเมื่อคนไม่ฝึก อินทรีย์ เขาก็ใช้มือถือ ใช้ทีวี ใช้วิทยุในแง่ที่จะสนองความรู้สึกเท่านั้น ความรู้ไม่เกิด ปัญญาไม่พัฒนา ตกลงก็คือเขาไม่ฝึกอินทรีย์ และการศึกษาก็ไม่มี ดังนั้นพวกมันไปแล้ว ที่จริงเนื้อแท้ของการศึกษานั้นไม่มีหรือ การศึกษาไม่ได้ขึ้นอยู่กับว่ามีทีวี และไม่ใช่ว่าดูทีวีแล้วจะมีการศึกษา มันไม่ใช่อย่างนั้น แต่มันอยู่ที่ว่าเขาใช้ทีวีอย่างไร เขาใช้ทีวีเป็นไหม

อาตมาเล่าบ่อยๆ เด็กมาที่วัด เด็กประถม 1 ประถม 2 จนถึงประถม 4 พระถามว่า “หนูดูทีวีวันละกี่ชั่วโมง” เด็กตอบว่า “วันละหลายชั่วโมง ถ้าเป็นวันเสาร์-อาทิตย์ ดูเกือบทั้งวันเลย” ก็บอกว่า “อ้าว แล้วที่หนูดูทีวีนะ หนูดูเพื่อเสพกีเปอร์เซ็นต์ เพื่อศึกษากีเปอร์เซ็นต์” เอ๊ะ เด็กไม่เคยได้ยินเลยศัพท์นี้ ดูเพื่อเสพก็คือด้านความรู้สึก แล้วดูเพื่อศึกษาก็ด้านความรู้สึกคือการเรียนรู้อย่างที่ว่า เด็กยังไม่เคยได้ยินมาก่อน แต่เดี๋ยวเขาก็เข้าใจ เด็กนั้นหัวไว แกบอกว่า อ้อ แกดูเพื่อเสพ 99 เปอร์เซ็นต์ ศึกษาแทบไม่มีเลย เด็กอีกคนหนึ่งบอกว่า “ผมดูเพื่อเสพเกือบร้อยเปอร์เซ็นต์เต็ม”

ถามว่า เอ๊ะ ที่หนูทำนี้ ถูกไหม เด็กบอก “ไม่ถูก” อ้าว ไม่ถูกแล้วหนูจะทำยังไงดี คือเราไม่ได้วินิจฉัย แต่ให้แกคิดเอง เด็กบอกว่า “ก็ต้องแก้ไข” บอกว่าแล้วจะทำกันยังไงดี คิดกันดูสิ เด็กก็คิด มาแบ่งกันใหม่ดีไหม มาแบ่งว่า เออ เรามีสองอย่าง คือดูเพื่อเสพกับดูเพื่อศึกษานี้จะ จะดูเพื่อเสพกีเปอร์เซ็นต์ ดูเพื่อศึกษากีเปอร์เซ็นต์ดี เด็กบอก “50-50” บอกเด็กว่า “โลกสมัยนี้เป็นโลกที่เขาชอบเสพบริโภค ก็เห็นใจหนู อย่าต้องเอามากขนาดนั้นเลย ยอมให้เสพมากๆ หน่อยก็ได้ เพียงแต่ทำให้มีศึกษามากขึ้นบ้าง พวกมันไปกันมา ในที่สุดเด็กก็ตกลงบอกว่า “เอาว่า ตอนนี้เริ่มต้นเอาเสพ 70 % ศึกษา 30 %” แค่นี้ก็พอแล้ว ใช้ได้ ว่างั้น แล้วต่อไปค่อยๆ ปรับปรุงพัฒนา เด็กตกลงเอาอย่างนี้

เรื่องนี้เป็นตัวอย่าง หมายความว่า ต้องรู้จักแยกแยะด้วย เช่นระหว่างเสพกับศึกษา ก็คือต้องหันมาที่อินทรีย์ ซึ่งอยู่ที่ตัวเรานี่แหละ เพราะว่าการศึกษาริเริ่มต้นที่นี้ จึงได้พูดในขอบเขตหนึ่งว่า “การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนดูฟังเป็น” แต่เรื่องยังไม่จบแค่นั้นหรือ อีกด้านหนึ่งการศึกษาริเริ่มต้นที่ กิณ อยู่อย่างที่ว่า การศึกษาริเริ่มต้นเมื่อคน กิณ อยู่ ดู ฟังเป็น ถ้ากิณอยู่ดูฟังไม่เป็น การศึกษาก็ไม่มีทางริเริ่ม จะเที่ยวบอกว่า การศึกษาริเริ่มต้นเมื่อคนไปเรียนหนังสือ หรือไปอ่านอะไรต่ออะไร มันไม่ใช่หรือ การศึกษาอยู่ที่ชีวิต เป็นเรื่องของกรรมชีวิต การทำให้ชีวิตเป็นอยู่ได้รอด และเป็นอยู่ได้ดีขึ้น นี่คือการศึกษานี้ ถ้าเรามีชีวิตที่ดีขึ้น ริเริ่มตั้งแต่เป็นอยู่ได้รอดแล้วก็เป็นอยู่ได้ดี อันนี้ก็คือเราทำการศึกษานี้ แต่ถ้าเราเป็นอยู่ไม่รอด เป็นอยู่ไม่ดีขึ้น มันก็ไม่มีการศึกษา

รวมความว่า น่าเสียดายที่คนส่วนใหญ่ในยุคไอทีนี้ (เฉพาะอย่างยิ่งในบางสังคม) ความจำเป็นที่จะบังคับให้ฝึกอินทรีย์ ก็ไม่ค่อยมี โอกาสที่อำนวยความสะดวกให้ฝึกอินทรีย์ได้มากมาย ก็ไม่ใช่ ทำให้กลายเป็นว่า ไอทียิ่งเจริญ คนยิ่งเสื่อมจากการศึกษา ซ้ำร้ายนอกจากไม่ใช้อินทรีย์เพื่อการศึกษาสนองการแสวงปัญญาแล้ว ยังใช้อินทรีย์ในทางตรงข้าม เพื่อการเสพ สนองแต่ด้านความรู้สึก

ตกลงว่า เราจะมีไอทีหรืออะไรก็ตาม ที่จริงแก่นแท้ของเรื่องก็อยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอีกชุดหนึ่งที่ว่า กาย วชิ มโน ของเราเอง เมื่อเราฝึกอินทรีย์ เราก็จะเห็นความแตกต่าง ตัวอย่างง่ายๆ ก็

อย่างที่ว่าคนเราใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพื่อเสพ กับเพื่อศึกษา หรือเพื่อรู้สึกกับเพื่อรู้นั้น แลนี้ก็เปลี่ยนหมดเลย ระบบชีวิตเปลี่ยนหมด แม้แต่เรื่องของความสุขความทุกข์ก็เปลี่ยนหมด

ไม่พัฒนาเพียงร่างกาย ต้องพัฒนาความสุขไปด้วย

คนยุคนี้มองเห็นความสุขอย่างเดียวแบบเดียว เหมือนอย่างที่อาจารย์ได้พูดเมื่อกี้ ความสุขของคนยุคนี้อยู่ที่ เสพ บริโภค อยู่กับการได้ปรนเปรอผัสสะด้านความรู้สึก ให้ตาได้ดูสิ่งที่สวยงามชอบใจ หูได้ยินเสียงไพเราะ ลิ้นได้ลิ้มรสอร่อย แลก็มีความสุข เดียวนี้ความสุขของคนโดยมากอยู่แค่นี้

นี่คือคนขาดการศึกษาจนกระทั่งไม่เคยมีประสบการณ์ที่จะทำให้เขาารู้จักว่า เมื่อเขาฝึกอินทรีย์ คือพัฒนาชีวิตขึ้นไปนั้น ความสุขของเขาก็จะพัฒนาขึ้นไปด้วย ซึ่งเป็นเรื่องให้เห็นได้ง่าย จะเพิ่มเข้าไปในจิตวิทยาพัฒนาการก็ได้ว่า ตอนแรก เด็กมองเห็นและมุ่งเอาแค่ความสุขอยู่ที่ได้บำเรอความรู้สึก ก็คือเสพ พอได้เห็นสิ่งสวยงาม ได้ฟังเสียงไพเราะ แลก็ชอบใจแลก็มีความสุข ตอนนี่ สุข-ทุกข์อยู่ที่ชอบใจ-ไม่ชอบใจ ถ้าเจอสิ่งชอบใจ ก็สุข เจอสิ่งไม่ชอบใจ ก็ทุกข์

ต่อมา ถ้าเด็กใช้อินทรีย์โดยไม่ติดอยู่ที่รู้สึก คือไม่จมอยู่แค่จะใช้อินทรีย์เพื่อสนองความต้องการ เสพความรู้สึก แลก็พัฒนาต่อไปสู่ขั้นใช้อินทรีย์เพื่อสนองความต้องการที่จะรู้ กระบวนการรับรู้มันมีธรรมชาติของมันอยู่ว่า คนเรานี้ใช้อินทรีย์เพื่อสนองความจำเป็นขั้นต้นของชีวิตก่อน คือสนองความรู้สึกที่จะช่วยให้อยู่รอด ต่อจากนั้นเขาจะใช้อินทรีย์เพื่อสนองความต้องการที่จะรู้และทำให้ดีขึ้น

ตอนนี้ก็จะมี ความซับซ้อนเพิ่มเข้ามา คือ ด้านหนึ่งอยากจะเสพยิ่งขึ้นไป ก็จำเป็นต้องมีความรู้ที่จะมีสิ่งเสพหรือที่จะหาสิ่งที่จะเสพ ส่วนความต้องการรู้เพื่อจะทำได้ดียิ่งขึ้นไป ก็มีมาด้วยกันนั้นแหละ คือมีทั้งสองฝ่ายในธรรมชาติของมนุษย์ ด้านหนึ่งก็อยากจะเสพสนองความรู้สึกยิ่งๆ ขึ้นไป เรียกว่า **ค้นหา** ส่วนด้านที่อยากทำให้ดียิ่งๆ ขึ้นไป เรียกว่า **ค้นหะ** ก็มีอยู่แล้ว เช่น เราอยากจะเห็นสิ่งต่างๆ แม้แต่มือเท้าแขนขาของเราเอง เป็นระเบียบเรียบร้อยงดงามสะอาดหมดจด

ความต้องการหรือความอยากแบบ**ค้นหะ**นี้มนุษย์มีอยู่ โดยที่มันไม่เกี่ยวกับการที่จะมาบำรุงบำเรอความรู้สึกทางอินทรีย์หรือทวารของเรา ไม่ได้มาบำรุงตา หู ะไรของเรา แต่เป็นธรรมชาติอย่างนั้นเอง เราเห็นต้นไม้เจริญงอกงามมีกิ่งใบเรียบร้อย เราก็รู้สึกชื่นชม ชื่นใจ สดชื่น เราอยากให้เห็นไม้แข็งแรง มีใบเขียวฉจี มีดอกสวยงาม น่าสดชื่นรื่นรมย์ เป็นความรู้สึกที่ดีโดยภาวะของมันเอง โดยไม่ต้องมีตัวตนที่จะมาเสพ หรือเราอยากเห็นอะไรให้มันเรียบร้อยสมบูรณ์ ความต้องการอย่างนี้ก็มิใช่เป็นธรรมชาติ

ยิ่งกว่านั้น เมื่อมีความรู้ต่ออะไรต่างๆ มากขึ้น ก็เกิดความรู้จักแยกแยะ มีการเปรียบเทียบ เราก็อยากให้เห็นสิ่งทีบกพร่อง สิ่งที่ไม่สมบูรณ์อะไรต่างๆ นี้มันดีงาม มันสมบูรณ์ มันเจริญงอกงามขึ้นมา และถ้ามันยังไม่เป็นอย่างนั้น เราก็อยากจะทำให้มันดีมันงามอย่างนั้น ตอนนี่แหละ ความอยากรู้ก็จะพัฒนาไปประสานสัมพันธ์กับความอยากทำให้มันดี แต่ก่อนนี่อยากเสพเพื่อจะบำรุงบำเรอตา หู จมูก ลิ้นของตัวเอง โดยเป็นฝ่ายรับเรื่อย แต่ตอนนี้ไม่ใช่อยากเสพแล้ว ตอนนี่อยากไปทำ เอ้อ..ต้นไม้นี้ดูมันเขียว

มันเงา ต้นไม้ต้น โนนมันแข็งแรงสดชื่นดอกสวยงามใบเขียวจี สนามหญ้านั้นตรงโน้นส่วนโน้นมันเรียบสะอาดหมดจด ตรงนี้มันเหี่ยวมันเงามันกระพร่องกระแพร่ง ถึงตอนนี้ คนที่พัฒนาอันตะไปตามธรรมชาติ ก็อยากจะให้สนามหญ้าเรียบสะอาดเขียวจีเหมือนกันหมด การที่จะทำอย่างนั้นได้ เขาก็ต้องมีความรู้ เขาก็ยังอยากหาความรู้และอยากเรียนรู้ที่จะมาทำให้สนามตรงนั้นเขียวจึงดงามและเรียบสะอาดหมดจดด้วย การหาความรู้กับการทำให้ได้ผลดีเป็นเหตุปัจจัยแก่กันในกระบวนการพัฒนาของชีวิต คนก็จึงหาความรู้มาเพิ่มและเขาก็ทำให้ดียิ่งขึ้น

ตลอดกระบวนการทั้งหมดนี้ ก็มีการพัฒนาความต้องการ และการพัฒนาความสุข ควบคู่ไปด้วย โดยตลอด ตั้งแต่คนมีความอยากขึ้นมา เมื่อเขาอยากทำให้มันดี การกระทำของเขาที่สนองความอยากทำให้ดี ก็เป็นความสุข เมื่อเขาอยากรู้ การไปหาความรู้และการเรียนรู้ทั้งหมดก็กลายเป็นความสุข

ความสุขนั้นอยู่ที่การได้สนองความต้องการ การพัฒนาความสุขจึงเริ่มด้วยการที่ว่าทำอย่างไรจะให้เกิดความต้องการอย่างนั้นหรือระดับนั้นขึ้นมา เดิมเขามีแต่ความต้องการเสพ การสนองความต้องการเสพก็เป็นความสุข แต่มนุษย์ที่มีเพียงความต้องการเสพอย่างเดียว ก็มีความสุขด้านเดียว คือสุขจากการสนองความต้องการเสพ แต่ถ้าเขาพัฒนาความต้องการใหม่ คือมีความต้องการรู้ และมีความต้องการทำให้ดี ตอนนี้แหละความสุขของเขาก็เพิ่มขึ้นมา เขาเกิดมีความสุขจากการสนองความต้องการรู้ และมีความสุขจากการสนองความต้องการทำ พอเขาทำเขาก็สุข เขาหาความรู้ เขาก็สุข

ตอนนี้ความสุขเริ่มพัฒนาก้าวหน้าไปแล้ว ลักษณะของความสุขเปลี่ยนไป จะเห็นง่ายๆ คนที่สุขจากการสนองความรู้สึก ตาเห็นรูปสวยงาม ชอบใจ ก็มีความสุข เห็นรูปไม่สวยไม่งาม ไม่ชอบใจ ก็ทุกข์ ทีนี้พอเขาอยากรู้ ความอยากรู้นั้นก็ทำให้เขาข้ามพ้นด้านของความชอบใจไม่ชอบใจ ผ่านพ้นแดนของความรู้สึกไปได้ คือตอนนี้เขาไม่ค่อยสนใจว่าสวยงามหรือไม่สวยงาม แต่เขาอยากจะรู้ แม้แต่สิ่งที่เขาเคยไม่ชอบใจ เมื่อเขาอยากรู้แล้ว สิ่งที่เขาเคยไม่ชอบใจ เขากลับชอบใจ คือชอบใจเพราะมันสนองความต้องการที่จะรู้ เพราะฉะนั้น คนเราสามารถชอบสิ่งที่ไม่ชอบใจได้

การเป็นครูอาจารย์เป็นนักการศึกษา ก็คือ จะต้องทำงานเปลี่ยนแปลงคนให้ได้แบบนี้ เปลี่ยนจากการที่มีแต่ชอบใจไม่ชอบใจ ให้สามารถชอบใจหมดทั้งสิ่งที่ชอบใจและไม่ชอบใจ เมื่อเขาอยากรู้แล้ว แม้แต่สิ่งที่ไม่ชอบใจ เขาก็ชอบ แต่ก่อนนี้เจอสิ่งที่ไม่ชอบใจเขาทุกข์ ตอนนี้เจอสิ่งที่ไม่ชอบใจเขาสุข เพราะเขาจะได้เรียนรู้ พอเขารู้ว่าจากสิ่งที่เขาไม่ชอบนี้เขาจะยังได้ความรู้มาก เขาเลยยิ่งชอบสิ่งที่เคยไม่ชอบใจ

เป็นความจริงด้วยนะ จากสิ่งที่ชอบใจนี้บางทีเราไม่ค่อยได้ความรู้ แต่สิ่งที่เราไม่ชอบใจ เช่นสิ่งที่อยากนี้ เรามักได้ความรู้มาก เพราะฉะนั้น พอเห็นสิ่งที่ไม่ชอบใจโดยรู้ว่าจะได้ความรู้มาก เขาก็ยิ่งชอบใหญ่เลย ทีนี้เมื่อเขาชอบสิ่งที่ไม่ชอบ เขาก็มีความสุขได้จากสิ่งที่ไม่ชอบ ก็เลยมีความสุขไปหมด ตอนนี้เรียกว่าหลุดพ้นไปขั้นหนึ่งแล้ว เป็นระดับของความหลุดพ้น ที่ข้ามพ้นความสุข-ทุกข์จากชอบใจไม่ชอบใจ ไปสู่ความสุขจากการเรียนรู้ คือสุขหมดเลย เจอสิ่งชอบใจหรือไม่ชอบใจ อันสุขหมด

ความสุขจากการเรียนรู้ก็คือพัฒนาการทางการศึกษานะ ถ้าการศึกษาทำอันนี้ไม่ได้ ก็แสดงว่า

การศึกษาไม่สามารถทำให้คนเป็นสุข และไม่ประสบความสำเร็จ ยังไม่เป็นการศึกษาที่ถูกต้อง เดี่ยวนี้ไปเน้นกันว่า เออ..เรียนสอนต้องให้สนุกมีความสุข ระวังให้ตื่นะ จะไปตกหลุมนะ การเรียนสนุกนี้ทุกซ์ถนัดก็มี คือมันเป็นความสุขจัดตั้ง เดี่ยวนี้เป็นกันมาก นี่คือเข้าใจผิด

พัฒนาการขั้นพื้นฐานของการศึกษา อย่าให้พลาด

แม้แต่ child-centered education คือการศึกษาที่เด็กเป็นศูนย์กลาง บางทีก็กลายเป็นเข้าใจผิดไปถึงขนาดที่ว่าจะปรนเปรอบบริการเด็ก ครูต้องไปหาทางทำให้เด็กมีความสุข จะต้องให้ครูอาจารย์นี่คิดมากในการที่จะทำอะไรให้บทเรียนสนุก ให้เด็กชอบใจมีความสุขสนุกสนาน อันนี้ถูกต้องในขั้นหนึ่งเท่านั้น ไม่ใช่เป็นจุดหมาย ต้องระวังว่าจะต้องให้มันสืบเคลื่อนหรือส่งต่อไปสู่ขั้นตอนต่อไปของการพัฒนาในการศึกษา แต่เวลานี้ไปๆ มาๆ ได้ยินจนกระทั่งพูดกันในแง่เอาแต่สนุก ไม่เอาสาระแล้ว พอยากก็ไม่เอาแล้ว ไปกันใหญ่ อย่างนี้พลาดแล้วแหละ การศึกษาไม่ได้เรื่องแล้ว อย่างนี้เด็กไปไม่รอดแล้ว

ทำไมไปไม่รอด เพราะมันเป็นความสุขจัดตั้งในห้องเรียน ครูต้องคอยมาบริการเด็ก ไม่อยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง พอเด็กสำเร็จออกไปแล้ว แยกไปอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง และในโลกแห่งความเป็นจริงนั้น อะไรๆ มันไม่ได้ตามใจคน มันไม่เหมือนในห้องเรียน ที่มีครูคอยจัดให้เด็กสนุก ซึ่งถ้าเลยเถิดเสียหลักไป ก็จะกลายเป็นว่า เด็กกลายเป็นคนที่ได้รับการบำรุงบำเรอจนเคยตัว จนสูญเสียศักยภาพในทางความอดทนและการก้าวออกไปทำการ กลายเป็นคนอ่อนแอ ต่อไปจะกลายเป็นคนทุกซ์ได้ง่าย สุขได้ยาก ต้องได้รับการบำรุงบำเรอเอาใจอยู่เรื่อยไป กลายเป็นว่าเราคำเนินการศึกษาผิดทาง เด็กที่ได้รับการความสุขแบบจัดตั้ง ถ้าติดอยู่แค่นี้ ไม่พัฒนาต่อ ก็จะต้องรอรับความสุขเรื่อยไป สร้างความสุขไม่เป็นเมื่อออกไปในโลกแห่งความเป็นจริงในภายนอก ก็จะเที่ยวหาแต่ความสุขสำเร็จแบบจัดตั้ง ถ้าไม่มีความสุขจัดตั้ง ก็ทุกซ์ถนัด และทุกซ์อยู่เรื่อยไป หรือไม่ก็ต้องหาความสุขบนความทุกซ์ของคนอื่น ก็เบียดเบียนกัน และสร้างโลกแห่งความทุกซ์

การที่เขาจัดให้เด็กได้เรียนสนุกมีความสุขในการเรียนนี้ จะต้องตระหนักไว้ว่าเป็นเพียงขั้นเริ่มต้น เป็นเพียงการจัดสื่อเพื่อจะโยงไปหาการสร้างปัจจัยภายใน

การสร้างปัจจัยภายใน ก็คือการที่จะสร้างปัจจัยซึ่งเป็นคุณสมบัติในตัวเด็กที่จะทำให้เด็กสามารถสร้างความสุขขึ้นได้เอง โดยไม่ต้องรอให้คนอื่นมาจัดทำความสุขให้ ต้องให้เด็กสามารถไปสร้างความสุขให้ตนเองได้ จนกระทั่งว่าเด็กนี้จะไปอยู่ที่ไหน แยกก็มีความสุขได้ ให้แก่สร้างความสุขได้ ถึงตอนนี้จึงจะปลอดภัย

การทำบทเรียนให้สนุก ให้เด็กมีความสุขจัดตั้งในการเรียน เข้ามาตอนไหน และมีประโยชน์อย่างไร? เรื่องมีว่า เดิมทีนั้น เด็กยังไม่สนใจ ไม่มีความอยากรู้เลย ครูก็มาทำบทเรียนให้สนุก และจัดการเรียนให้สนุก ให้เด็กเกิดความสนใจเรื่องนั้นๆ ขึ้นมา เฉพาะอย่างยิ่งให้เด็กเกิดความใฝ่รู้ เหมือนกับว่าทำหน้าที่เป็น catalyst ทีนี้พอเด็กเกิดความสนใจ มีความใฝ่รู้ขึ้นมาแล้ว ตอนนี้จะเข้าหาและไปแสวงหาความรู้ด้วยตัวเอง และมีความสุขจากการสนองความอยากรู้ นั้น โดยไม่ต้องติดอยู่กับด้าน

ความรู้สึก นี้คือก้าวไปในพัฒนาการทางการศึกษาอย่างที่วามมาแล้ว เมื่อเด็กไม่ติดอยู่กับความรู้สึก โดยพัฒนาอินทรีย์ไปถึงขั้นที่ว่ามีความสุขจากการเรียนรู้นี้ ตอนนี้ครูแทบจะหมดปัญหาเลย เพราะไม่ต้องที่เข่าจัดหาอะไรมาบำรุงบำเรอ เมื่อเด็กอยากหาความรู้ แก่ก็จะใช้เครื่องมืออย่างไอทีนี้ ในการหาความรู้ และ Information ข้อมูลข่าวสารก็จะเกิดมีประโยชน์สมคุณค่าที่แท้จริง

ในโลกยุคนี้เราจะเห็นว่า เรามี Information มีข้อมูลข่าวสารเยอะแยะไปหมด แต่ดูสิ คนใช้ไม่เป็น ไม่ได้ประโยชน์จากข่าวสารข้อมูล เขาพากันไปหาหมั้นในสถานะของ หนึ่ง ผู้เสพบริโภคบันเทิง สอง ผู้ถูกป้อนให้ ซึ่งไม่รู้จักเลือกเฟ้น ไม่รู้จักค้นหา แล้วก็รู้จักรู้ใช้ประโยชน์ ได้แต่รับ เป็นฝ่ายรับอย่างเดียว ไม่เป็นฝ่ายกระทำต่อข่าวสารข้อมูล ขอให้ดูสังคมไทยเวลานี้ เราแทบจะไม่มีฝ่ายกระทำต่อข่าวสารข้อมูลเลย เราเป็นฝ่ายถูกกระทำแทบทั้งหมด

ดูสิ ข่าวสารข้อมูลนี้ มากมายทีเดียวมีผู้ที่เขาอยู่เบื้องหลังวางแผนมาแล้ว และหลายพวกเอา ข่าวสารข้อมูลมาป้อน เอามาจุง เอมาล่อ เอามาปลุก เอามาปั่น รวมทั้งปั่นกระแสอะไรต่างๆ ถ้าไม่รู้ทัน ไม่คิดพิจารณา ไม่คัดเฟ้น ไม่วิเคราะห์วิจัย เราก็มักหลงไปตามนั้น เราก็มักไปทำตามกระแส นี่คือการที่เราถูกกระทำ ข่าวสารข้อมูลนั้นกลายเป็นเครื่องมือของคนพวกหนึ่ง ที่เขาเอามาปั่น มาแต่ง มาปรุง มาล่อเหยื่อ มาอะไรต่ออะไร ให้เราเป็นไปตามต่างๆ นี่คือการที่เราไม่เป็นผู้กระทำต่อข่าวสารข้อมูล ไม่กระทำ ตั้งแต่เรียนรู้ ไม่กระทำในแง่การใช้ประโยชน์ ไม่เอามาสร้างสรรค์แก้ปัญหาอะไรต่างๆ มันก็จบ และที่แท้ทั้งหมดนี้ก็มาจากเรื่องอินทรีย์นั่นเอง

หันกลับมาเรื่องเมื่ออีกที คือตัวมนุษย์ที่เวลานั้น เมื่อเขาไม่พัฒนา เขาก็มีความสุขอยู่แต่อย่างเดียว คือ สุขจากการเสพสนองความรู้สึก แล้วก็สุข-ทุกข์ก็อยู่ที่ชอบใจ-ไม่ชอบใจเท่านั้น แต่พอเขาเริ่มพัฒนา เขาเกิดมีความสุขจากการเรียนรู้ ทีนี้เขาก็สุขหมดทั้งสิ่งที่ชอบและไม่ชอบ ต่อมาเขาสุขจากการทำให้ดี พอต้องการทำให้ดี เขาจะทำอะไรต่ออะไรให้ดี เขาก็สุขจากการกระทำอีก ตอนนี้แหละการศึกษา เดินหน้าแล้ว การสร้างสรรค์ก็พุ่งมาด้วย

ปัญหาใหญ่ของโลกสมัยนี้ คือคนมีความสุขและมุ่งหาความสุขจากการไม่ต้องทำ ถ้าสุขอย่างไม่ต้องทำ ก็คือเป็นฝ่ายเสพบริโภค การเสพบริโภคก็คือเป็นฝ่ายรับ จึงไม่ต้องทำ เมื่อจะเสพบริโภค ในยุคเศรษฐกิจการตลาด ก็ได้แต่เอาเงินซื้อ พ่อแม่หาเงินมาให้ก็แล้วกัน เรื่องของเงินคือและแค่นี้ไปซื้อมาเสพบริโภค กลายเป็นว่าถ้าจะสุขก็ไม่ต้องทำ ถ้าต้องทำก็คือทุกข์ อย่างนี้ก็คือการไม่พัฒนามนุษย์ เป็นเรื่องที่ชัดเจนมาก แล้วก็ไปไม่รอดในสังคม หรือสังคมก็ไปไม่รอด แต่ถ้ามมนุษย์พัฒนาตนในการศึกษาแล้ว ก็จะช่วยทำให้สังคมพลอยดีขึ้นด้วย ซึ่งหมายถึงพัฒนาในขั้นที่มนุษย์ก้าวไปถึงสุขจากการกระทำ ในความหมายว่าทำให้มันดี คือทำการสร้างสรรค์

ต้องย้ำว่า **ฉันทะ** คือความอยากทำให้ดีนี่ เป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในการพัฒนาการศึกษา ควรพูดว่า ต้องให้ฉันทะเกิดขึ้นในผู้เรียนให้ได้ เมื่อเราอยากทำให้มันดี พอเห็นอะไรยังไม่ดี ยังไม่เรียบร้อย ก็อยากทำให้มันดี ไปเห็นตรงไหนยังไม่สะอาด ก็อยากทำให้สะอาด เห็นคนไหนหน้าตายังไม่ดี เห็นคนไหนร่างกายยังไม่ดี สุขภาพไม่ดี ก็อยากไปช่วยแก้ไขทำให้ดีทำให้สมบูรณ์ ไปเรียนเป็นหมอก็เพื่อจะ

รักษาคคนให้หายโรค ให้คนแข็งแรงมีสุขภาพดี ทำงานซ่อมท่อประปา ก็จะทำให้มันดีให้ได้ ให้สมบูรณ์ที่สุดของมัน อย่างนี้เรียกว่า อยากทำให้มันดี

ถ้ามีฉันทะกันอย่างนี้ละก็ เมืองไทยไม่กี่ปีหรอก พัฒนาแล้วเลย แต่ตอนนี้ฉันทะไม่มีใช้ใหม่ คนขาดฉันทะไปทั่ว เลยทำงานกันแค่พอเสร็จ หรือพอให้ได้ผลตอบแทน แล้วจะไปได้อย่างไหน นี่แหละคือการศึกษาที่เป็นพื้นฐานของการพัฒนา ไม่ต้องไปมองไอที ตื่นเต้น โลกาภิวัตน์อะไรกันมากหรอก ตอนนี้โลกาภิวัตน์มันมาในแง่ของการครอบงำโลก โดยที่ว่ามีตัวปลูกปั้นอยู่ที่แห่งสองแห่งเท่านั้นเอง กระแสก็ไหลท่วมไปได้หมดทั่วโลก เพราะคนขาดการศึกษา เลยได้แค่ถูกกระทำ อาจจะเป็นเหยื่อไปเลย แล้วก็ไปเรียกอะไรต่ออะไรที่ผิวๆ เฝินๆ เป็นการศึกษาไป ส่วนการศึกษาแท้ๆ ที่ชีวิตของมนุษย์ เรากลับไม่ได้ดำเนินการ ต้องมองกระบวนการทำให้เกิดมีฉันทะนี้ว่าเป็นพัฒนาการขั้นพื้นฐานของการศึกษา

พัฒนาการทางปัญญา หุ่นพัฒนาการทางอารมณ์

เอาเป็นว่า ที่แท้แล้ว พอมนุษย์เกิดมา เราก็มีเครื่องมือสื่อสารติดต่อกับโลกภายนอก มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นประตู เรียกว่าทวารชุดแรก คือชุดรับรู้ เรียกว่าผัสสทวาร ๖ แล้วก็มีชุดสำหรับกระทำมี ปฏิสัมพันธ์กับโลก คือกาย วาจา ใจ เรียกว่า ธรรมทวารอีก ๓ เข้าสองชุดนี้แหละก็พัฒนาต่อไปโดยมีการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอก นี่เป็นด้านพื้นฐานของชีวิตมนุษย์ แต่เรื่องไม่ได้จบแค่นี้ ที่จริงมนุษย์ไม่ได้อยู่แค่ภาพปรากฏ หรือแค่ด้านเคลื่อนไหวติดต่อกับสัมพันธ์ ทำไมเราจึงต้องสัมพันธ์กับโลกภายนอก ก็เพราะมันมีข้างในที่อยู่ลึกลงไปอีก

แต่ เอาละ แค่สัมพันธ์กับโลกภายนอก เราก็แยกให้ครบเสียก่อน ดูว่ามีอะไรบ้าง ในการที่รับรู้ กระทำ สื่อสารสัมพันธ์อะไรต่างๆ กับโลกภายนอก หรือสิ่งแวดล้อมนี้ เราแยกได้เป็นสองด้าน คือ สิ่งแวดล้อมด้านกายภาพ เช่น วัตถุสิ่งของ ธรรมชาติ แล้วก็สิ่งแวดล้อมด้านสังคม คือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ทีนี้เราจะสัมพันธ์อย่างไร การสัมพันธ์พื้นฐานก็ที่ว่าเมื่อ ก็คือการใช้อินทรีย์รับรู้ ชีวิตจะอยู่รอด และอยู่ให้ดีก็ต้องใช้อินทรีย์เหล่านี้ให้เป็น ให้ได้ผล ไม่ให้เกิดโทษจากอินทรีย์ ไม่เอาแต่เสพ มั่วลุ่มหลง เพลิดเพลิน มั่วเมา แต่ใช้ศึกษาใช้เรียนให้ได้ความรู้ ได้สิ่งที่ประ โยชน์ เอามาพัฒนาชีวิตของตน ปรับปรุงสิ่งแวดล้อม แก้ไขปัญหาต่างๆ นี่คือด้านแรก

แต่ไม่จบแค่นี้ ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมนั้น สารสำคัญอย่างหนึ่งก็คือชีวิตจะอยู่ได้นี้ต้องมี การบริโภค คือกินอยู่ ตั้งแต่อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อชีวิตที่จะอยู่ได้ ถ้ามนุษย์ใช้หรือปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้ไม่ถูกต้อง เรียกว่า "บริโภคไม่เป็น" ชีวิตก็เป็นอยู่ไม่ดี อาจถึงกับจะอยู่ไม่รอด แล้วทำอย่างไรจะอยู่ให้ดี ก็ต้องรู้จักกินอาหาร เป็นต้น ที่เรียกว่าต้องบริโภคให้เป็น ทีนี้ในการรับประทานอาหาร ที่ว่ารับประทานไม่เป็น ก็คือไม่ใช้ปัญญา ไม่รู้ว่ากินไปเพื่ออะไร

มนุษย์ก็สำคัญที่รู้นี้แหละ เพราะอย่างที่ว่าแล้ว มนุษย์อาศัยสัญชาตญาณได้น้อย ตัวที่จะแทนและ เหนือสัญชาตญาณได้ ก็คือความรู้ที่เรียกว่าปัญญานี้แหละ ถ้ามนุษย์ขาดความรู้เสียอย่างเดียวยกไปไม่ได้แล้ว สู้สัตว์อื่นไม่ได้ เพราะจะไม่รู้ว่าอะไรเป็นคุณอะไรเป็นโทษ อะไรเกื้อกูลอะไรเป็นอันตรายแก่

ตัวเอง ชีวิตของตนจะอยู่ดีได้อย่างไร แม้แต่จะกิน ก็ไม่รู้ว่ากินเพื่ออะไร กินอะไรแค่ไหนอย่างไรจึงจะเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ชีวิตของตน เอาแค่ตามที่เขาพูดกันมาว่า "กินเพื่ออยู่ อยู่เพื่อกิน" เราก็ได้คิดไว้อย่างหนึ่ง แต่ก็ไม่ได้มองลึกซึ่งอะไรไปกว่านั้น ที่จริงต้องไปไกลกว่านั้น จะต้องมีปัญหาที่มองเห็นชัดเจนว่า เรากินเพื่ออะไร

เฮ้...ลองถามกันดู ถ้าให้เด็กคิด เด็กเด็กก็ตอบได้ แต่ปัญหาอยู่ที่ว่าเด็กก็ไม่เคยคิด และก็ไม่เคยมีคนถามแก เราก็อาจจะถามให้แกคิดดู เฮ้...กินเพื่ออะไร กินนี้เพื่ออร่อยใช่ไหม คิดดูให้ดีเถอะ จะเห็นว่า เราไม่ใช่กินเพื่ออร่อย ที่เราอยู่กันได้ เดินได้ ทำอะไรๆ ได้นี่ เราต้องมีร่างกายแข็งแรง แล้วมันแข็งแรงอยู่ได้ยังไง ร่างกายของเราขยับเขยื้อนเคลื่อนไหวได้เพราะอะไร อ้อ...ก็เพราะว่ามันมีกำลัง แล้วกำลังมาจากไหน ก็มาจากอาหาร อ้อ...ตอบได้แล้ว ที่กินอาหารก็เพื่อให้ร่างกายแข็งแรง สุขภาพดี มีกำลัง จะได้ดำเนินชีวิตเป็นอยู่ได้ ไปทำอะไรๆ ได้

ตกลงว่า ที่กินอาหารนี้ที่แท้ก็เพื่อให้มันไปบำรุงและซ่อมแซมร่างกาย ให้ร่างกายแข็งแรงมีกำลัง มีสุขภาพดี จะได้เป็นอยู่ดี และจะได้ใช้ร่างกายทำประโยชน์ได้ อ้อ...ที่กินนี้ คุณค่าและความมุ่งหมายที่แท้ของมันอยู่ที่ตรงนี่เอง เพราะฉะนั้นพระท่านจึงฝึกตนและฝึกกันตั้งแต่ต้น โดยเริ่มด้วยบทฝึกหัดแรกเลย พอจะฉันทอาหารก็ให้บอกตัวเอง "ปฏิสังข-โย..." ว่าข้าพเจ้าพิจารณาแล้วโดยแยกคาย จึงฉันทอาหารอย่างตระหนักรู้ว่า ที่บริโภคนี้มีใช้มุ่งเพื่อเอรีดอรรอย เพื่อสนุกสนานมัวเมา เพื่อจะเอาเด่นเอาโก้ อะไรหรอก แต่กินเพื่อให้ชีวิตเป็นไป เพื่อจะได้เอาชีวิตร่างกายนี้ไปใช้ทำประโยชน์ ไปเกื้อหนุนแก่ชีวิตที่ดีงาม คือเราจะได้อาชีวิตของเราที่บริโภคให้มีสุขภาพแข็งแรงดีนี้ ไปเรียนรู้ ไปศึกษา ไปฝึกหัด ไปพัฒนา ไปทำสิ่งที่ดีอะไรต่างๆ นี่ก็คือเริ่มกินด้วยความรู้เข้าใจ มีความมุ่งหมายที่ถูกตรงในการกิน เรียกว่ารู้คุณค่าแท้

พอใช้ปัญญาแยกแยะได้แบบนี้ ก็จะเริ่มมองอาหาร มองปัจจัยสี่ มองสิ่งของเครื่องใช้ทั้งหลาย ตลอดจนมองเทคโนโลยี เปลี่ยนไป คือ ไม่มุ่งเพียงเพื่อเอรีดอรรอย เพื่อสนุกสนาน (ตัณหา) ไม่มุ่งเพื่ออวดโก้ เพื่อแสดงฐานะความยิ่งใหญ่ (มานะ) และจะรู้ตระหนักรู้ถึงความจริงว่า ถ้าเราไปสนองความรู้สึกอรรอยนี้ บางทีมันไม่ได้ผลจริงหรอก กินอรรอยแล้วเป็นโทษก็มีมาก และกินอาหารแพงก็ไม่จำเป็นต้องเป็นประโยชน์ต่อชีวิต

กลายเป็นว่า ถ้าจับจุดได้แล้ว ถ้าเรากินใช้โดยมุ่งประโยชน์ตามคุณค่าที่แท้ ปัญหาที่จะน้อยลงไป การเบียดเบียนกันก็น้อยลง ไม่เบียดเบียนตัวเองด้วย ไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อมด้วย และไม่เบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ด้วย แต่ทำให้สามารถเกื้อกูลกันได้ดีขึ้น ทุกอย่างจะดีไปหมด นี่เป็นแค่ตัวอย่างเท่านั้น ว่ากินอาหารก็ต้องรู้คุณค่าของอาหารว่าที่แท้เรากินเพื่ออะไร ซึ่งนอกจากทำให้ปฏิบัติต่อชีวิตของตนเองได้ถูกต้องแล้ว ก็จะทำให้ปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมได้ถูกต้องดีขึ้นด้วย ซึ่งก็สัมพันธ์กับชีวิตของตัวเองนั่นเอง นี่ก็เรื่องการกินอยู่ ต้องกินอยู่ให้ถูก กินใช้ให้เป็น อันเป็นพัฒนาการขั้นพื้นฐานของการศึกษา

พอเรากินเป็นแล้ว สุขภาพก็จะพัฒนาไปอีก แต่ก่อนนี้ความสุขอยู่ที่ได้สนองความรู้สึกอรรอย ต่อมา ได้กินอาหารที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ บางทีแม้จะไม่ค่อยอรรอย ก็รู้สึกชื่นใจ มีความสุขเล็กๆ ว่า

เอ้อ... นี่เราได้กินสิ่งที่ดี มีคุณค่า เป็นประโยชน์ ความรู้สึกเปลี่ยนไป สุขเปลี่ยนไป จะเห็นว่าความรู้เข้าใจคือปัญญานี้มันมาพัฒนาปรับเปลี่ยนความรู้สึกด้วย คือพอมนุษย์มีปัญญามากขึ้น เจ้าพวก emotion บรรดาความรู้สึกทั้งหลายก็จะถูกพัฒนาไปด้วย

ในขั้นต้น เรามีความรู้สึกขั้นพื้นฐานที่เด่นด้านสนองความต้องการเสพทาง ตา หู จมูก ลิ้น เท่านั้น แต่ต่อมาจากการพัฒนาด้านความรู้ ก็เกิดปัญหาที่มาพัฒนาด้านความรู้สึก แล้วทำให้ความรู้สึกประณีตยิ่งขึ้นๆ ไปตามลำดับ คือเราปฏิเสธไม่ได้ แต่ต้องรู้ทันความจริงว่า ด้านรู้ กับด้านรู้สึกนั้น มันคู่กันอยู่ ด้าน emotion คือความรู้สึก ที่นิยมเรียกกันว่า "อารมณ์" จะเติบโตขยายตัวในสภาพที่หยาบไปเรื่อยๆ โดยที่ว่าถ้าไม่มีปัญญามันจะพัฒนาไม่ได้ แล้วมันจะยิ่งหยาบๆ ขึ้นไปอีก อย่างที่เรียกว่ามีแต่ negative emotions

แต่ถ้าเราพัฒนาถูกต้อง อินทรีย์ทางด้าน "รู้" คือปัญญา ก็จะมาพัฒนาด้านความ "รู้สึก" ทำให้ positive emotions เกิดมากขึ้นๆ และประณีตมากขึ้นๆ เช่นว่า เรามีปัญญารู้เข้าใจเพื่อนมนุษย์ เราเห็นคนมีความทุกข์หน้าตาไม่สบาย แต่ก่อนเราเกิดความรู้สึกไม่ชอบใจ เขาหน้าตาบึ้งมา เราก็โกรธเราก็เกลียดไม่พอใจ ไม่สบายใจ เราก็ทุกข์ด้วย มีแต่ emotions ที่ไม่ดี ต่อมาเรามีปัญญารู้จักพิจารณา เมื่อเห็นคนหน้าตาไม่ดี หน้าตาบึ้งมา แทนที่เราจะโกรธ จะไม่สบายใจ หรือจะรังเกียจ เรามองด้วยความเผื่อใจ และเข้าใจว่า เขาอาจจะมีความทุกข์ น่าสงสาร ถ้ามีโอกาส เราจะต้องไถ่ถามดู ถ้าเขามีปัญหา จะได้หาทางช่วยเหลือเกื้อกูล พอคิดพอมองอย่างนี้ปัญญาที่ปรับเปลี่ยนความรู้สึกให้ใหม่ แทนที่จะโกรธหรือขุ่นมัว ก็เกิดเมตตากรุณา กลับเป็นดีไปเลย นี่คือปัญญามาพัฒนา emotion ปัญญาเปลี่ยนความรู้สึกของคนได้ทั้งหมด ฉะนั้นท่านจึงให้เรียนรู้ศึกษาพัฒนา เมื่อคนมีปัญญาขึ้นมา เราก็พัฒนามนุษย์ไปทั้งคน สำหรับความรู้สึกที่คู่กันอยู่กับความรู้ นั้น ก็จะพัฒนาไปกับความรู้ด้วย ข้อสำคัญว่าอย่าลืมนด้านความรู้ คือปัญญา ที่จะต้องพัฒนาไปเรื่อย

ขอแทรกเป็นความรู้แถมที่ยังไม่ลงรายละเอียดว่า ด้าน "รู้" คือปัญญา ที่พัฒนาด้านความ "รู้สึก" ให้ประณีตขึ้นไปเรื่อยๆ อย่างคู่เคียงกันไปนี้ จะดำเนินต่อไปจนในที่สุด เมื่อปัญญาพัฒนาสูงสุด ด้านความ "รู้สึก" (จะใช้คำว่า "อารมณ์" ก็แล้วแต่) ก็จะมีแต่ความรู้สึกที่เป็นกุศล ถ้าใช้คำฝรั่งก็ว่ามีแต่ positive emotions โดยมีตัวแกนที่เป็นคุณสมบัติเด่นสุดคือ "กรุณา" มาคู่กับ "ปัญญา" ถึงตอนนี้ พูดเป็นภาษาง่ายๆ ว่า มี "รู้" กับ "รัก" ที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ พร้อมด้วยความรู้สึกที่เป็นกุศลอื่นๆ เช่น ความปลอดโปร่ง โล่งเบา ความเอิบอิมเมิกบานฟ่องใส และความชื่นชมยินดีแห่งฉันทะที่ไม่มีอะไรมาเบียดบังปิดกั้น เป็นอิสรภาพและสันติสุขที่แท้จริงและยั่งยืน

พัฒนาการทางปัญญา พ่วงเอาพัฒนาการทางสังคมมาด้วย

อย่างที่พูดมาแล้ว ตั้งแต่เรื่องกินอาหาร เมื่อมีปัญญาจริง เราก็กินก็บริโภคโดยได้คุณค่าที่แท้ อย่างน้อยเราก็ได้คิด เริ่มรู้ทัน และกินอย่างมีสติขึ้นบ้าง หมายความว่าด้านความรู้สึกเอิร์ดอรรอย ก็ไม่ใช่ที่เราจะทิ้งหรือละเลย อย่างน้อยเราก็อยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์ด้วยความเข้าใจ และเอื้อใจกัน อย่างมีลูกมีหลาน เราก็ให้เด็กกินให้อร่อย แต่พร้อมกันนั้นเราก็ไม่ลืมนด้านที่แท้ คือ ไม่ใช่ทำให้แก่อร่อยอย่างเดียว แต่

อร่อยแล้วต้องได้ประโยชน์ที่เป็นคุณค่าแท้ด้วย โดยฝึกให้แกเรียนรู้ว่ากินเพื่ออะไร ให้ชีวิตอยู่กับความจริง ให้เขาเข้าถึงประโยชน์ที่แท้จากคุณค่าของอาหารที่ทำให้ร่างกายดี แข็งแรง มีสุขภาพ ไม่กินให้เป็นโทษกลายเป็นบั่นทอนสุขภาพของตนเอง เพราะมัวมุ่งเอาแต่อร่อยหรืออดไอ้แล้วไปกินของที่เขาแต่งสี แต่งรส ใส่สารเคมีที่เป็นโทษแก่ชีวิตร่างกาย พุดง่าย ๆ ว่า ให้รสชาติมาเสริมหนุนคุณค่าที่แท้ ไม่ใช่เห็นแค่รสชาติจนยอมสูญเสียคุณค่าที่แท้ เด็กก็จะได้เรียนรู้พัฒนาความใฝ่ปัญญาที่มาช่วยขัดเกลาการสนองด้านความรู้สึกให้ประณีตขึ้นด้วย เด็กจะเป็นคนที่รู้จักแง่มุมในการที่จะศึกษา ไม่ใช่ติดจมอยู่กับความรู้สึก โดยที่ปัญญาไม่พัฒนาขึ้นมาเลย

เมื่อเด็กได้เริ่มต้นพอให้ได้แง่มุมที่จะฝึกคิดแล้ว แก่ก็มีโอกาสที่จะพัฒนาในการศึกษาเรื่อยไป ความรู้ในขั้นที่เป็นปัญญาก็จะแตกฉานยิ่งขึ้นๆ นี่คือการแก้เรื่องการกินขึ้นมาตั้ง การศึกษาก็เริ่มต้นต่อไปการเป็นอยู่ด้านต่างๆ ก็เข้ามาสู่การศึกษาด้วย อย่างใส่เสื้อผ้า ก็จะพิจารณาว่า ที่เรานุ่งห่มเสื้อผ้านี้เพื่ออะไรแน่ อ้อ...ไม่ใช่แค่เพื่อจะสวยงาม หรือจะล่อตาล่อใจอะไรกันหรอก แล้วก็ไม่ใช่จะอดโก้เก๋ อดร่ำอดรวย มาวัดฐานะอะไรกัน ที่แท้ก็เพื่อกันหนาวกันร้อน กันเหลือบยุ่งลิ้นไร สิ่งที่จะมารบกวนต่างๆ อันนี้ด้านธรรมชาติของชีวิต

แล้วที่นี้ด้านสังคม ขันต้นก็กันละอาย มองต่อไปในทางของปัญญาเพื่อคุณค่าที่แท้ เราก็จะเข้าใจมากขึ้น เช่นว่า เอ้อ...เราสวมใส่เสื้อผ้าแค่ไหนถึงจะพอดี คนพวกหนึ่งก็ไปคิดในกระแสค่านิยม มุ่งที่จะสนองความรู้สึกว่า สวยงาม ยั่วยวน ล่อตาล่อใจ หรือได้แสดงฐานะว่าเรานี้โก้เก๋ อะไรต่ออะไร บางทีสวมใส่ไปแล้วเป็นภัยอันตรายแก่ตัวเอง นี่ก็สุดโต่งไปทางหนึ่ง ส่วนอีกพวกหนึ่งก็คิดว่า อ้อ...นี่ ฉันไม่เอาด้วยแล้ว เสื้อผ้าไม่ต้องไปเอาโก้เก๋สวยงาม ก็เลยแต่งตัวเสียมอซอชมซ่อไปเลย เหมือนกับจะบอก ว่าฉันไม่แคร์สายตาใคร นี่ก็สุดโต่งไปอีกข้างหนึ่ง ยึดมั่นถือมั่นตัวเองทั้งสองพวก

ที่นี้ ถ้าเป็นคนมีปัญญารู้จักคุณค่าที่แท้ เขาก็จะมองว่า เออ...มนุษย์เรานี้อยู่ร่วมกันในโลก เราควรมีเมตตา ปรารถนาดีต่อกัน ที่เราเป็นเพื่อนมนุษย์กันนี้ เราก็เป็นสิ่งแวดล้อมของกันและกัน ธรรมชาติมนุษย์ทุกคน เมื่อยังเป็นปุถุชนอยู่ ก็ควรจะได้พบเห็นสิ่งดีงาม สดใส สะอาดเรียบร้อย ที่สบายตา น่าสบายใจ ที่จะช่วยให้จิตใจของเขาสดชื่น เบิกบาน ผ่องใส หรือชื่นตาชื่นใจ ซึ่งจะเอื้อต่อการพัฒนาจิตใจของเขา จึงได้มีการจัดสถานที่สิ่งแวดล้อมต่างๆ ให้คนได้สัมผัสธรรมชาติ ให้ได้เห็นต้นไม้เขียวขจี เป็นต้น เราก็เป็นสิ่งแวดล้อมของคนอื่น ทุกคนเป็นสิ่งแวดล้อมของกันและกัน เมื่อเขาเห็นเราก็ขอให้เขาได้ความสบายตาชื่นใจ เพราะฉะนั้นเราก็แต่งตัวให้เหมาะสม ให้ถูกต้องตามวัฒนธรรม สะอาด เรียบร้อย พอเหมาะ พอดี พอแต่งตัวด้วยความรู้เข้าใจและด้วยเจตนาอย่างนี้ การใช้เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มก็พอดีทันทีเลย ได้ทั้งความดีมีกุศล จิตก็เมตตาเกื้อกูลซึ่งกันและกัน แล้วก็แต่งได้พอเหมาะพอดี คืออะไรแค่ไหนอย่างไรที่จะทำให้จิตใจของคนอื่นเขาสบาย เป็นสิ่งแวดล้อมที่ดีของกันและกัน ก็ทำแค่นั้น อย่างนี้เป็นต้น อันนี้ก็คือเรื่องของปัจจัย 4 ใช้ได้หมด

รวมความว่า จะมีสิ่งเสพบริโภคนะโนโลยีอะไร เราก็ใช้ด้วยปัญญาที่รู้คุณค่าแท้ว่าวัตถุประสงค์หรือประโยชน์ของมันอยู่ที่ไหน ลูกมาบอกว่าจะขอเงินไปซื้อคอมพิวเตอร์สักเครื่อง ก็ลองค่อยๆ ถามว่า

หนูจะซื้อเพื่ออะไร หนูจะใช้มันเพื่อประโยชน์อย่างไร ถ้าลูกยังคิดไม่ชัด คุณพ่อคุณแม่อาจจะช่วยคิดเอาเป็นบทเรียนเป็นแบบฝึกหัด มาวางแผนซื้อคอมพิวเตอร์กัน ให้สนุกไปเลย ตอนแรกอาจจะให้ลูกไปวางแผนเองขั้นหนึ่งก่อน แล้วคุณพ่อคุณแม่จะช่วยคิด มาคุยกันดู มาช่วยกันวางแผนว่าจะซื้อคอมพิวเตอร์อย่างไร จึงจะได้ประโยชน์มากที่สุด คุ่มค่าที่สุด ก็กลายเป็นการเรียนรู้ไปหมด ตัวอย่างนี้ก็เป็นเรื่องของชีวิตนั่นเอง เมื่อทำให้ลูกก็เป็นการศึกษาทั้งนั้น

การศึกษา ต้องพัฒนาศักยภาพแห่งความสุข

หันกลับมาที่เรื่องความสุขกันอีก มนุษย์เราจะพัฒนาความสุขไปได้เรื่อยๆ เมื่อกี้ความสุขเดินหน้าพัฒนาจากขั้นสนองความต้องการเสพทำให้เกิดความรู้สึกมีความสุข ขึ้นมาสู่การสนองความต้องการรู้ ความใฝ่รู้ ความต้องการทำให้ดี แล้วความสุขก็เกิดขึ้นในการสนองความต้องการทุกขั้นนั้น

ทีนี้ ในความต้องการทำให้ดีนั้น ถ้ามาเกี่ยวข้องกับเพื่อนมนุษย์ ก็จะมีความสุขเพิ่มเข้ามาอีก อย่างที่ว่าแล้ว ความต้องการทำให้ดีนั้น เริ่มจากการอยากให้สิ่งนั้นๆ ที่คนพบเห็นเจอเจอเกี่ยวข้องกับทุกอย่างให้มันดี ให้มันงาม ให้มันสมบูรณ์ ดังนั้นโดยทั่วไปจึงพูดถึงฉันทะที่มีต่อสิ่งทั้งหลายที่เป็นวัตถุหรือทางกายภาพก่อน เช่น เราอยากให้เป็นถนนเรียบสะอาด อยากให้สนามหญ้าเขียวขจี นำชื่นตาชื่นใจ แต่ไม่ใช่แค่นั้น ทีนี้อีกด้านหนึ่ง พอเราเห็นคน เราก็อยากให้เขามีร่างกายสมบูรณ์ ไม่กะพร่องกะแพร่ง ไม่พิการ มีความเป็นอยู่ดี นี่ก็คืออยากให้เขามีความสุข

ความรู้สึกที่อยากให้ดีสำหรับสิ่งของวัตถุอื่นๆ เรียกว่า ฉันทะ แต่เมื่อมาเป็นความรู้สึกต่อเพื่อนมนุษย์ ความอยากให้ดีให้งามให้สมบูรณ์นี้ ที่เป็นความรู้สึกต่อเพื่อนมนุษย์ เปลี่ยนคำเรียกเป็น *เมตตา* ฉันทะนั้นแหละ แต่เปลี่ยนเรียกว่าเมตตา เพราะว่าสำหรับมนุษย์นี้มีเรื่องพิเศษที่ทำให้แยกเป็นหลายอย่าง คือมนุษย์นี้ต้องเกี่ยวข้องกันมาก และอยู่ในหลายสถานการณ์ ถ้าเขาอยู่ตามปกติ เรามีความเป็นมิตร อยากให้เขาอยู่ดีเป็นปกติ และมีความสุขเรื่อยไป ก็เรียกว่า *เมตตา* ทีนี้สถานการณ์เปลี่ยนไป เขาตกต่ำเดือดร้อนเป็นทุกข์ ตอนนี้เราอยากให้เขาหลุดพ้นจากภาวะเดือดร้อนเป็นทุกข์นั้น ให้คืนสู่ภาวะปกติ ก็เปลี่ยนชื่อเรียกเป็น *กรุณา* ทีนี้ต่อไป เขาไปทำอะไรดีขึ้น ประสบความสำเร็จ มีความดีงามยิ่งขึ้นไป หรือว่าพัฒนาชีวิตได้ดีขึ้น เราก็พลอยยินดีกับเขาด้วย อยากให้เขาดีงามยิ่งขึ้นไปอีก ฉันทะก็เปลี่ยนเป็น *มุทิตา* นี้แหละสำหรับเพื่อนมนุษย์นี้ท่านแยกให้พิเศษ ก็เลยมีศัพท์เรียกเยอะ แต่ก็มาจากฉันทะทั้งหมด

*ฉันทะ*นี้เป็นแกนของมนุษย์ที่ดีเลยทีเดียว ต้องให้มีอยู่เป็นประจำในจิตใจ มันจะมาคู่กับตัณหา ซึ่งต้องการเสพแก่เพื่อตัวตน เอาความรู้สึกทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่อยากเห็นสวยงาม อยากฟังเสียงไพเราะ อยากบำรุงบำเรอผัสสะของตัวเอง แต่ฉันทะนี้ไม่เกี่ยวกับตัวแล้ว มันไม่เอาเพื่อตัว มันอยากให้สิ่งนั้นๆ มันดีของมัน เหมือนเราอยากเห็นพื้นสะอาด ก็อยากให้สะอาดของมัน อยากให้ต้นไม้มันสมบูรณ์แข็งแรง ก็อยากให้มันสมบูรณ์แข็งแรงของมัน อย่างนี้เรียกว่าฉันทะ มันไม่เกี่ยวกับตัวตนอะไรของเรา

ฉันทะนี้ถือว่าเป็นคุณสมบัติที่จำเป็นเลยทีเดียว ถ้าไม่มีฉันทะแล้วมนุษย์พัฒนาไม่ได้ ฉะนั้นท่าน

จึงแยกความอยากเป็น ๒ อย่าง คือ ความอยากที่เป็นกุศล กับความอยากที่เป็นอกุศล ความอยากที่เป็นกุศลเรียกว่า "ฉันทะ" ความอยากที่เป็นอกุศล เรียกว่า "ตัณหา" ที่นี้ความอยากที่เป็นกุศลที่เรียกว่าฉันทะนี้มันกว้าง เช่นพอมารู้จักกับเพื่อนมนุษย์ ก็แสดงตัวเป็น เมตตา กรุณา มุทิตา ซึ่งมีสาระสำคัญว่าอยากให้คนอื่นมีความสุข ที่นี้เมื่ออยากให้เขามีความสุข พอเห็นเขามีความสุข เราก็สุขด้วย แต่ถ้าไม่มีความอยากตัวนี้ เราจะไม่มีทางได้ความสุขจากการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์เลย

เรื่องสุขจากความอยากให้คนอื่นเป็นสุขนี้ ต้องยกพ่อแม่เป็นตัวอย่าง เพราะพ่อแม่มีพรหมวิหาร คือ เมตตา กรุณา มุทิตา รวมทั้งข้อสุดท้ายที่ยากที่สุด คืออุเบกขา

พ่อแม่นั้นเห็นลูกเป็นปกติ ก็รักอยากให้เป็นสุขตลอดไป (เมตตา) ทำอะไรให้ลูกเป็นสุขได้ ก็เป็นสุขด้วย

ที่นี้พอเห็นลูกเป็นทุกข์ เจ็บไข้ ป่วย พ่อแม่ก็อยากทำให้ลูกหายทุกข์ (กรุณา) พอไปช่วยทำให้ลูกหายทุกข์ได้ ลูกเป็นสุข พ่อแม่ก็เป็นสุขด้วย

ที่นี้ลูกเป็นสุขยิ่งขึ้น หรือประสบความสำเร็จ ทำอะไรได้ผลดี ก้าวหน้าในการงานการศึกษา พ่อแม่ก็พลอยดีใจด้วย (มุทิตา) ยิ่งปลื้มใจ มีความสุข

นี่แหละ เมตตา กรุณา มุทิตา พ่อแม่ได้หมด ทั้งหมดนี้เป็นคุณธรรมพื้นฐานในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ที่นี้เราก็อายจากพ่อแม่ไปที่ครูอาจารย์ต่อลูกศิษย์ ต่อมาก็ลูกต่อพ่อแม่ ลูกศิษย์ต่อครูอาจารย์ ต่อมาเพื่อนต่อเพื่อน ต่อมาคนที่จิตใจกว้างใหญ่ไพศาลเป็นพระพรหม ก็คือขยายจิตใจอย่างนี้ไปยังหมู่มนุษย์ทั้งหมด จนถึงมวลสัตว์โลก คือสามารถมีจิตอยากเห็นเพื่อนมนุษย์ทุกคนมีความสุข ถ้าทำได้ถึงขั้นนี้ ตัวเองก็จะสุขมากขึ้น เรียกว่าขยายมิติแห่งความสุข เพราะคนยิ่งขยายคุณธรรมนี้กว้างออกไปเท่าไร ก็ยังมีขอบเขตที่จะมีความสุขได้มากเท่านั้น

แต่ก่อนนี้มีความสุขอย่างเดียว จากการสนองความต้องการเสพบริโภค ต่อมามีความสุขจากการสนองความต้องการรู้ ต่อมามีความสุขจากการสนองความต้องการทำให้ดี แล้วตอนนี้ก็มีความสุขจากการทำให้คนอื่นเป็นสุข อันนี้แสดงว่ามนุษย์เรามีความสุขได้มากมาย ถ้ามองในแง่นี้ การศึกษาก็เรียกว่าเป็นการพัฒนาความสุข

เมื่อพูดในความหมายหนึ่ง ถ้าถามว่าการศึกษาคืออะไร ก็บอกได้ว่า การศึกษาคือการพัฒนาความสุข หรือจะเรียกว่าการพัฒนาศักยภาพในการที่จะมีความสุขก็ได้ เพราะว่าคนที่มีการศึกษาดีตามหลักการที่ว่ามานี้ ย่อมมีศักยภาพสูงในการที่จะมีความสุข แล้วก็ไม่ใช่เป็นนักหาความสุข แต่เป็นคนที่สามารถสร้างความสุข

คนที่มิแต่ความสุขประเภทแรก ซึ่งเป็นความสุขจากการสนองความต้องการเสพบริโภคนี่ เขาสร้างความสุขไม่ได้ เขาจึงต้องเป็นนักหาความสุข ต้องหาความสุขแล้วก็แย่งความสุขกันด้วย เพราะฉะนั้นก็จึงต้องก่อความทุกข์แก่คนอื่น ตัวเองจะสุขได้ ก็ต้องทำหรือต้องปล่อยให้คนอื่นทุกข์ ฉะนั้นจะได้ คนอื่นต้องอด ฝ่ายหนึ่งสุข อีกฝ่ายหนึ่งทุกข์ เป็นความสุขแบบแย่งกัน

ที่นี้พอพัฒนาความสุขขึ้นไป ตอนนี้ก็กลายเป็นว่าเขาเป็นนักสร้างความสุข ตัวเองก็สุข และทำคน

อื่นให้สุขด้วย เป็นสุขร่วมกัน ไม่ใช่สุขแบบแย่งกัน นี่แหละ การศึกษานี้พัฒนาทุกอย่างรวมทั้งพัฒนาความสุข เริ่มด้วยพัฒนาความต้องการก่อน ขออย่าว่า มนุษย์มักจะมองข้ามจุดนี้ไป โดยไม่รู้ว่าความต้องการนั้นพัฒนาได้ ความต้องการนี้พัฒนาได้ และจากการพัฒนาความต้องการนี้ ก็จะทำให้อะไรต่ออะไรเปลี่ยนไปหมด เริ่มตั้งแต่ความสุขเป็นต้นไป

ก็เป็นอันว่าเราพัฒนาความสุขได้ แล้วความสุขก็ขยายขอบเขตออกไป ความสุขจาก**ฉันทะ** นอกจากที่ความต้องการทำให้สิ่งทั้งหลายดั่งใจ สมบูรณ์ หมจจด สะอาด เรียบร้อยเป็นระเบียบแล้ว ยังมีอย่างอื่นอีก เช่นเราไปเห็นธรรมชาติ เราก็มีความสุขกับธรรมชาติ เป็นต้น ต่างจากคนพวกที่เอาแต่เสพ ซึ่งบางที่อยู่กับธรรมชาติไม่ได้ ไม่มีความสุข แล้วยังแถมทำลายธรรมชาติเสียอีกด้วย

รวมแล้ว ช่องทางที่จะได้ความสุขนั้นมีเยอะ ยิ่งกว่านั้น คนที่พัฒนาตนเองและมีความสุขที่พัฒนาขึ้นมาแล้วนี้ ต่อมาความสุขของเขาจะขึ้นต่อสิ่งเสพน้อยเหลือเกิน นอกจากมีความสุขได้หลายช่องทาง ทั้งความสุขจากธรรมชาติ ความสุขจากการสืบค้นความรู้ ความสุขจากการทำงานสร้างสรรค์ ความสุขจากการอยู่ดีกับเพื่อนมนุษย์ด้วยการทำให้เขาเป็นสุขและร่วมกันสุขแล้ว ความสุขก็พัฒนาต่อไปอีก เฉพาะอย่างยิ่งจะพัฒนาความสุขข้างในที่ประณีตลึกซึ้งและเป็นอิสระขึ้นเรื่อยๆ

ข้อที่ควรสังเกตในที่นี้ก็คือ ที่บอกเมื่อที่ว่า ความสุขแบบหนึ่งต้องการ แล้วก็แย่งกัน แต่ความสุขอีกแบบหนึ่งไม่ต้องหา แต่สร้างขึ้นได้เอง แล้วก็ร่วมกันนั้น นอกจากที่ว่านี้แล้วยังมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง นั่นคือ ความสุขประเภทที่หนึ่ง เป็นความสุขที่พึ่งพา หมายความว่าขึ้นต่อสิ่งภายนอก หรือขึ้นต่อสิ่งเสพ ถ้าไม่มีสิ่งเสพบริโภคน เราก็สุขไม่ได้ แลแถมเป็นทุกข์ชะด้วย สำหรับหลายคนถ้าขาดมันแล้ว เป็นทุกข์ทันทีเลย ถ้าไม่มีทีวีดู ไม่มีของอร่อยที่พร้อมจะกินอยู่ตลอดเวลาละก็เขาจะแยเลย จะเป็นทุกข์แทบจะอยู่ไม่ได้ เขาขึ้นต่อมัน ความสุขของเขาขึ้นต่อมัน อย่างนี้เรียกว่าความสุขพึ่งพา ไม่เป็นอิสระ มนุษย์นึกว่าตัวเองเก่ง หากความสุขได้มาก ที่จริงกลายเป็นสร้างความเป็นทาสให้แก่ตนเอง คือตัวเองต้องขึ้นต่อสิ่งอื่น ต้องพึ่งพามันมากขึ้นโดยเฉพาะในแง่ความสุข ในเมื่อมนุษย์เกิดมาต้องการมีความสุข แต่เสร็จแล้วความสุข ไปอยู่ที่อื่น ไม่มีที่ตัว ต้องไปเที่ยวหาพึ่งพาส่งภายนอก ก็จบนะสิ อิสรภาพไม่มีเลย

ส่วนคนที่พัฒนาเป็น ก็พัฒนาความสามารถที่จะมีความสุขขึ้นมาในตัวเอง เมื่อความสามารถที่จะมีความสุขมีมากขึ้น ก็สุขง่ายขึ้น จนกระทั่งว่าถึงจะมีสิ่งเสพบริโภคนไม่มาก ก็เป็นสุขได้ และเมื่อมีความสุขได้ง่ายแล้ว ก็เอาเวลาที่ไม่ต้องหาความสุข ไปใช้ในการพัฒนาชีวิตเช่นพัฒนาปัญญา หรือไปช่วยทำให้คนอื่นเป็นสุข หรือทำการสร้างสรรค์ต่างๆ แต่คนที่ไม่พัฒนาตัวเอง เมื่อความสุขขึ้นต่อสิ่งเสพบริโภคน นอกจากต้องพึ่งพาและต้องเที่ยวหามันแล้วก็ต้องหาเพิ่มมากขึ้นด้วย ตอนแรกมีแค่นี้ก็สุข ต่อมาก็ชินชา แค่นั้นไม่พอ ต้องเติม บางทีหนักกว่านั้นก็เบื่อ พอเบื่อหน่ายแล้ว สิ่งที่เคยให้ความสุข ก็กลายเป็นทุกข์ หรือต้องจำใจทน อยากจะจากจะหนีไปเสีย แต่ถ้าหนีไม่ได้ จะทำอย่างไร ก็ทุกข์หนักเลย ไข้ใหม่ ที่นี้กลายเป็นทุกข์ในการที่ว่าทำอย่างไรจะพ้นไปจากเจ้าตัวนี้เสียที เข้าที่ลำบากมาก ส่วนคนที่มีการศึกษาพัฒนาถูกต้อง นอกจากมีความสุขที่เป็นอิสระ ไม่ขึ้นต่อสิ่งภายนอกแล้ว เขาก็มีความสามารถที่จะมีความสุขมากขึ้นๆ เป็นสุขได้ง่ายขึ้นๆ แล้วก็รู้จักมีความสุขจากการทำให้คนอื่นเป็นสุขด้วย

เพราะฉะนั้น เขาก็อยู่กับอะไรๆ อยู่กับใครๆ ก็สุขได้ยืนยาว เบื่อหน่ายได้ยาก แกรมความสุขก็มีก็มาได้หลายทาง จนในที่สุดกลายเป็นสุขตลอดทุกเวลา

เพราะฉะนั้น เรื่องหน้าที่ของการศึกษาในการพัฒนาคนนั้น จะต้องพิจารณาแยกแยะให้ดี อย่างน้อยในแง่ความสุข การศึกษาจะพัฒนาคน ๒ ด้าน คือ

๑. พัฒนาความสามารถที่จะหาสิ่งเสพมาบำเรอความสุข

๒. พัฒนาความสามารถที่จะมีความสุข (หรือจะสร้างความสุข)

อย่างน้อยการศึกษาต้องทำให้สมดุลทั้งสองด้าน ถ้าการศึกษานั้นแต่เรื่องของการอาชีพ ก็จะได้แต่แง่แรก คือพัฒนาความสามารถที่จะแสวงหาสิ่งเสพบริโภคมาบำเรอความสุข ทีนี้ถ้าคนพัฒนาด้านเดียว โดยไม่พัฒนาความสามารถที่จะมีความสุข ความสามารถที่จะมีความสุขก็จะค่อยๆ ลดน้อยลงกลายเป็นคนที่ทุกข์ได้ง่ายแต่สุขได้ยากอย่างที่วามาแล้ว และเกิดความเคยชินและชินชา ที่ทำให้ต้องเพิ่มพิธีกรรมและปริมาณของสิ่งเสพบริโภคอย่างไม่รู้จบ

การศึกษาต้องให้คนพัฒนา เหนือกว่าโลกาภิวัตน์และไอที

ขอให้ดูคนสมัยนี้ว่าเป็นอย่างไร เป็นคนที่ทุกข์ง่ายและสุขได้ยากขึ้นใช้หรือเปล่า ถ้าเป็นอย่างนั้น จะเป็นการพัฒนาถูกต้องได้ไหม จะเป็นการศึกษาที่ถูกต้องได้ไหม ถ้ามนุษย์กลายเป็นคนที่ทุกข์ได้ง่าย สุขได้ยาก เขาก็ยิ่งต้องแข่งชิงกันมาก คนก็ยิ่งวุ่นวาย โลกก็ยิ่งปั่นป่วน และธรรมชาติแวดล้อมก็ยิ่งถูกเบียดเบียนทำลายมากขึ้น เสพบริโภคเท่าไรก็ไม่พอ

โลกาภิวัตน์ตอนนี้ที่เป็นปัญหาหนักก็เรื่องนี้แหละ ไอทีกลายเป็นแหล่งหรือช่องทางหลังไหลของข่าวสารข้อมูลประเภทกระตุ้นเร้าความรู้สึกปลุกปั่นคนให้มัวเมาหรือจดจ่ออยู่กับความต้องการเสพบริโภค พาคนให้เอาความสุขไปขึ้นต่อการเสพบริโภคบำรุงบำเรอมากขึ้น ทำให้คนหมดอิสระภาพ ต้องพึ่งพามากขึ้น และเมื่อคนพึ่งพาส่งเสพบริโภคมากขึ้น ก็แข่งชิงเบียดเบียนกันมากขึ้น แล้วก็ขึ้นเหยื่อหรือเป็นทาสในทางเศรษฐกิจมากขึ้น จนกระทั่งในระดับการเมืองระหว่างประเทศ นักเสพนักบริโภคในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย ก็จะพาให้บ้านเมืองของตนกลายเป็นเมืองขึ้นแบบใหม่ ที่เรียกว่าอาณานิคมทางเศรษฐกิจ เอาละ จะไปกันใหญ่ แคนี่ก็แย่แล้ว นี่ก็เป็นตัวอย่าง

ลงท้าย ชะตาชีวิตของนักเสพบริโภคที่พัฒนาผิดทางพวกนี้จะเป็นอย่างไร เมื่อเขาพัฒนาแต่ความสามารถหาสิ่งเสพมาบำเรอความสุข พัฒนาไปๆ ก็มีความเก่งกล้าสามารถมาก หาสิ่งเสพบริโภคได้มากมายจนกระทั่งเหลือล้น แต่หาได้เท่าไรก็ไม่พอ จากข้างนอกเสพเข้าไปๆ แต่ข้างในตัวเองกลายเป็นคนที่ทุกข์ได้ง่าย-สุขได้ยาก ไปๆ มาๆ ตัวเองหมดความสามารถที่จะมีความสุข ถึงจะมีสิ่งเสพบริโภคมากเท่าไรก็ไม่มีความสุข เพราะหมดความสามารถที่จะมีความสุขเสียแล้ว และความสุขอย่างอื่นก็ไม่รู้จัก เพราะไม่เคยได้พัฒนาไว้ เลยต้องทุกข์หนัก

ทีนี้คนที่พัฒนาถูกทาง เมื่อพัฒนามีความสามารถที่จะมีความสุขมากขึ้น และสุขได้ง่ายขึ้น ความสุขของเขาก็พึ่งพาส่งเสพบริโภคน้อยลง ต่อมาเขาอยู่ได้ง่าย มีสิ่งเสพบริโภคไม่ต้องมาก ก็มี

ความสุข และเป็นอิสระมากขึ้น จะไปไหนก็ไปได้ง่าย เหมือนอย่างคติดของพระที่ว่าเหมือนกับนกน้อย มีแต่ปีกสองปีก อยากไปไหนก็บินไป ตรงข้ามกับคนที่มีความสุขขึ้นต่อสิ่งเสพบริโภค ถ้าไม่มีที่พักที่นอนอย่างดี ก็ไปไม่ได้ สิ่งเสพบริโภคเต็มบ้านไปหมด จะไปไหนก็เอาไปไม่ไหว ต้องไปเช่าโฮเต็ลราคาแพงคืนละหมื่นคืนละแสน ต้องสิ้นเปลืองและวุ่นวายไปหมด แล้วก็คิดขัด ไปไม่ได้ทั่ว อิสรภาพก็ไม่มีทั้งภายนอกและภายใน ภายในก็ต้องพึ่งพา ภายนอกก็ไปได้ในจิตใจจำกัด ไม่เสรีแท้จริง แม้แต่คำว่าเสรีภาพก็มีความหมายจำกัดคับแคบไปหมด กลายเป็นการทำได้ตามชอบใจ เป็นความหมายแบบเห็นแก่ตัวไปเลย จนกระทั่งประชาธิปไตยก็ถูกบั่นทอนความหมาย หมดทั้งนั้น เรื่องนี้ ก็คือจากการพัฒนามนุษย์นี้แหละ โยงไปได้ทุกอย่าง เป็นเรื่องของระบบความสัมพันธ์

เป็นอันว่า มนุษย์ยุคปัจจุบันนี้ พัฒนาเทคโนโลยีได้มากมายจริง แต่เพราะในทางการศึกษาเขาไม่ได้ใส่ใจพัฒนาตั้งแต่จุดเริ่มต้นที่อินทรีย์ อารยธรรมก็เลยเสียครบถ้วนหมด อารยธรรมยิ่งก้าวหน้า คนยิ่งหมดอิสรภาพ กลายเป็นทาสของสิ่งที่ตนสร้างขึ้นและสะสมมา บอกว่าจะชนะธรรมชาติ แต่ยิ่งกลายเป็นทาสของสิ่งแวดล้อม ความสุขก็พึ่งพา ได้แต่หาสิ่งเสพบริโภค มีความสามารถหาเครื่องบำเรอความสุขมากมาย แต่หมดความสามารถที่จะมีความสุข กลายเป็นคนที่ทุกข์ได้ง่าย แต่สุขได้ยาก

คนที่มีความสุขแบบพึ่งพาหมดอิสรภาพนั้น ความสุขขึ้นต่อสิ่งเสพจนอาจจะถึงกับต้องบอกว่า "อันนี้ฉันต้องมี ถ้าฉันไม่มีมัน ฉันตายแน่" อย่างนี้ก็แย่ เราต้องพัฒนาในทางตรงข้าม คือต้องให้เป็นคน ที่สุขได้ง่าย ทุกข์ได้ยาก และมีอิสรภาพมากขึ้น สามารถมีท่าทีต่อสิ่งเสพทั้งหลายแบบที่พูดได้ว่า อ้อ... "อันนี้มีก็ดี แต่ไม่มีก็ได้" คือ ไม่มีมัน ฉันก็อยู่ได้ ขอให้พูดได้แบบนี้ก่อน ก็แสดงว่ายังพอมีอิสรภาพอยู่ที่นี้ต่อไป เมื่อเราเป็นสุขได้ง่ายขึ้นๆ ก็จะเห็นสิ่งทั้งหลายที่เกินจำเป็นมากขึ้น เราจะพอใจในอิสรภาพจนทำให้พูดว่า "อันนี้ มีก็ได้ แต่ไม่มีก็ดี" มีก็ได้ ฉันไม่ได้ว่าอะไร แต่ไม่มีก็ดี ถ้าไม่มี ฉันก็ยังสบายขึ้นไปอีก เพราะอย่างนี้คนที่พัฒนาแล้วจึงเป็นคนที่มียุติธรรม เอาละ นี่ก็เป็นคติดที่พูดให้เข้าใจในภาษาชาวบ้านว่าเรายังพอมีอิสรภาพหรือไม่

ตามที่พูดมาในตอนนี สรุปลงได้ว่า เมื่อมีการศึกษาตามความหมายที่แท้จริงนั้น คนก็จะพัฒนาความสุขของเขาขึ้นไปเรื่อยๆ จากตอนแรกที่มีความสุขแบบเห็นแก่ตัวและพึ่งพา ต่อมาก็มีความสุขที่เป็นอิสระมากขึ้นๆ มีความสุขที่ไม่ต้องหาแต่สร้างเองได้ มีความสุขที่ไม่เกิดพิษภัยเป็นโทษแก่ตนเอง มีความสุขที่เอื้อต่อชีวิตของตน มีความสุขที่เอื้อต่อสังคม มีความสุขที่เอื้อต่อสิ่งแวดล้อม จนกระทั่งมีความสุขที่เป็นคุณสมบัติประจำตัวในตนเอง ซึ่งไม่ต้องอาศัยการสนองความต้องการใดๆ ที่เป็นความสุขอันเป็นอิสระโดยสมบูรณ์

๓. ชีวิต-สังคม-ธรรมชาติ

การศึกษา ตีการพัฒนาาระบบสัมพันธ์แห่งชีวิต

เท่าที่พูดมานี้ ก็เป็นเรื่องของการพัฒนามนุษย์ในแง่ต่างๆ ซึ่งได้พูดมาถึงการพัฒนาความสุข แต่ยังไม่ได้พูดไปถึงระบบของชีวิตทั้งหมด เช่นยังจะต้องพูดต่อไปว่า แม้แต่ในความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตของเรา กับสิ่งแวดล้อม ที่เราอาศัยอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และกาย วาจา ใจ ทวารหรือประตูสองชุดเหล่านี้เป็นทางติดต่อสื่อสารนั้น เมื่อมองลึกลงไป การที่เรามีความสัมพันธ์ต่างๆ นี้ ก็เพื่อสนองความต้องการอะไรที่อยู่ข้างใน แล้วแต่ที่เราพอใจชอบใจอย่างไรแล้วสร้างขึ้นไว้เป็นความต้องการแบบไหน แล้วเราก็สัมพันธ์กับสิ่งภายนอกเพื่อสนองความต้องการอันนั้นแบบนั้น เพื่อให้เรามีความสุข หรือเพื่อหลีกเลี่ยงความทุกข์ เป็นต้น

ทีนี้ ตัวงานหรือองค์ประกอบที่จะมานำมาพาเราไปในการที่จะรับรู้ ดู ฟัง ฯลฯ ตลอดจนเคลื่อนไหว พูดจา ทำการอะไรอย่างใด เพื่อสนองความต้องการนั้น ก็ออกมาจากจิตใจ ได้แก่เจตนาหรือเจตจำนง ตัวนี้แหละสำคัญ

เป็นอันว่า ความสัมพันธ์ของเรา กับ โลกภายนอกนี้ มีตัวคุมตัวกำกับตัวชักพานำขบวนอยู่เบื้องหลัง คือเจตนาตัวเอง แต่เจตนานั้นก็มุ่งหน้าที่จะสนองความต้องการนี้แหละ แล้วแต่ว่าจะเป็นฉันทะหรือเป็นตัณหา ถ้าเราได้พัฒนาความต้องการให้มีฉันทะขึ้นแล้ว เราก็มีเจตนาในทางที่จะพัฒนาชีวิต ก็จะมุ่งเพื่อสนองความต้องการรู้ ต้องการศึกษ ต้องการสร้างสรรค์ แต่ถ้าเราไม่ได้พัฒนาความต้องการนั้น เรามีแต่ความต้องการสนองความรู้สึกในการเสพ เจตนาของเราก็จะมุ่งใช้ตาเพื่อจะหาเสพสิ่งที่ชอบใจ หนีสิ่งที่ไม่ชอบใจ เรียกว่าหาความสุขจากการเสพ เจตนาที่อยู่ข้างในนี้จึงเป็นตัวสำคัญ เพราะฉะนั้นจะดูแลพฤติกรรมและการใช้อินทรีย์ภายนอก เช่น ตา หู จมูก เท่านั้นไม่พอ ต้องคูลึกเข้าไปให้ถึงเจตนาที่เป็นตัวเชื่อมภาวะข้างในจิตใจมาสู่การสัมพันธ์กับโลกภายนอก

เบื้องหลังเจตนาี้ก็มีคุณสมบัติต่างๆ ที่ปรุงแต่งเจตนาขึ้นมา เช่น แรงจูงใจ ซึ่งอาจจะเป็นแรงจูงใจโลก เห็นแก่ตัว อยากรู้ได้ แรงจูงใจที่จะทำลาย เกลียคชัง หรือแรงจูงใจในทางปัญญา คุณสมบัติที่ปรุงแต่งเหล่านี้ มีทั้งที่เป็นคุณธรรมหรือเป็นกุศล และที่เป็นฝ่ายความชั่ว ฝ่ายบาปอกุศล คือรวมแล้วก็มี ๒ พวกนี้แหละ แต่ถ้าจะดูรายตัวก็เยอะแยะไปหมด มีทั้งด้านสมรรถภาพ ที่ตรงข้ามกับความอ่อนแอ เช่น ความเพียรพยายาม ความขยัน ความอดทน ความหนักแน่น ความรู้จักยังคิด ความควบคุมตนเองได้ ความมีสมาธิ มีจิตตั้งมั่น มีทั้งด้านความสุข-ความทุกข์ เช่น ความเอิบอิมใจ ความร่าเริง สดใส เบิกบาน หรือความขุ่นมัว ความเศร้าหมอง ความว่าห่วย ความหงอยเหงาน เป็นต้น ด้านนี้ทั้งหมดรวมอยู่ในคำว่า "จิตใจ"

แดนของจิตใจที่อยู่ข้างในนี้แหละเป็นตัวสำคัญ เพราะอยู่เบื้องหลังการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกทั้งหมด การสัมพันธ์กับโลกภายนอกทางทวารสองชุดนี้ก็เพื่อสนองความต้องการของจิตใจ

ข้างใน หรือเป็นช่องทางให้เจ้าจิตใจข้างในนี้ออกมาเกี่ยวข้องกับโลก ฝ่ายจิตใจข้างในต้องการอะไรอย่างไร ก็ต้องอาศัยระบบสัมพันธ์ข้างนอกช่วยสนองให้ และระบบสัมพันธ์ข้างนอกนี้จะทำงานได้และจะทำอะไรอย่างไรก็ต้องอาศัยฝ่ายจิตใจข้างในเป็นตัวชี้ตัวนำ ตกลงว่าอาศัยซึ่งกันและกัน

เป็นอันว่าชีวิตนี้มีสองแดนขาดไม่ได้ คือ แดนความสัมพันธ์กับ โลกภายนอก ทั้งฝ่ายกายภาพและฝ่ายสังคัม ด้วยทวารสองชุด และแดนของจิตใจข้างใน ที่มีคุณสมบัติต่างๆ ซึ่งเป็นเรื่องของคุณธรรม ความดี หรือที่ตรงข้ามคือความชั่ว เรื่องของสมรรถภาพ และเรื่องของความสุข-ความทุกข์ แต่ระบบของชีวิตก็ยังไม่หมดแค่สองแดนนี้

อีกแดนหนึ่งที่มนุษย์จะขาดไปไม่ได้เลย คือ ความรู้ ทั้งแดนความสัมพันธ์กับโลกภายนอก และแดนของจิตใจภายใน ต้องอาศัยความรู้ทั้งนั้น จิตใจต้องการได้แค่ไหน ก็ต้องการได้แค่นั้น ส่วนที่มันไม่รู้ ก็ไม่เข้ามาในความต้องการ ถ้ามันรู้อีก มันก็ขยาย ความต้องการออกไปได้อีก และในแดนของอินทรีย์หรือทวารก็เหมือนกัน จะขยับเขยื้อนใช้มันทำงานอะไรได้แค่ไหน ก็ทำได้ในขอบเขตความรู้ของมันเหมือนกัน ถ้าไม่รู้ ก็ทำไม่ได้ ถ้าความรู้ขยายกว้างออกไป มันก็จะขยายขอบเขตแห่งแดนของจิตใจและแดนของพฤติกรรม การสื่อสารสัมพันธ์กับโลกภายนอกให้กว้าง และลึกละเอียดซับซ้อนออกไป แล้วก็ ได้ผลยิ่งขึ้นด้วย เช่น ในด้านพฤติกรรม ทางกาย ทางวาจา เราจะทำอะไรสักอย่างหนึ่ง ถ้าเราไม่มีความรู้ หรือรู้น้อย เราก็ทำไม่ค่อยได้ผล แต่ถ้าเรามีความรู้ ยิ่งรู้ละเอียดลึกซึ้ง เราก็ทำได้ผลยิ่งขึ้น ฉะนั้นแดนที่สามที่ต้องมี ก็คือความรู้

ความรู้นี้ หนึ่ง มันสาดแสงหรือส่องสว่าง ทำให้หทัยมืดมัว มองเห็นอะไรๆ สอง มันบอกช่องทางให้ พอมีความรู้ปั๊บ ก็หายคิดตัน มองเห็นช่องทางขึ้นมาทันที สาม มันชี้แนะ พอมีความรู้ขึ้นมา ก็เห็นช่องทาง แต่บางทีเห็นหลายทาง ไม่แน่ใจว่าจะเอาทางไหน พอรู้จะแจ้งขึ้น ไปอีก ก็ทำให้ตกลงหรือตัดสินใจได้ว่าจะไปทางไหน สี่ มันขยายขอบเขตให้ ทำให้ทั้งแดนพฤติกรรมการสื่อสารสัมพันธ์ และแดนจิตใจ ขยายกว้างขวางออกไป แต่ข้อสำคัญก็คือความรู้นี้เป็นตัวปลดปล่อย ทำให้เป็นอิสระ ถ้าไม่มีความรู้ มนุษย์จะติดขัดอึดอันตกอยู่ในภาวะกดดันจำกัดบีบคั้นทันที เพียงแค่ไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร สิ่งนี้มีโทษ หรือมีประโยชน์ ไม่รู้จะปฏิบัติต่อมันอย่างไร แค่นี้ก็อึดอัด ขัดข้อง บีบคั้นแล้ว นี่แหละท่านเรียกว่า "ทุกข์" เช่นเราไปไหน พอไปถึงแล้วไม่เจอใคร ตัวเองก็ไม่รู้จักสถานที่ที่นั่น ว่าตรงไหนเป็นอย่างไร มีภัยอันตรายหรือไม่ อยู่ที่จุดไหน จะไปตรงไหนดี แค่นี้ก็อึดอัดแล้ว ขัดข้อง หมดอิสรภาพ แต่พอรู้ว่าอะไรเป็นอะไร ที่นี่คืออะไร จะเดินเข้าออกไปทางไหน อะไรอยู่ที่ไหน มีใครอยู่บ้าง เขาเป็นอย่างไร มีภัยอันตรายหรือไม่ จะต้องปฏิบัติตัวอย่างไร ตอนนั้นก็โล่งเลย อิสรภาพเกิดขึ้นทันที เพราะฉะนั้นจึงว่าความรู้เป็นตัวปลดปล่อย เป็นตัวทำให้เป็นอิสระ จึงสำคัญมาก ความรู้ที่ท่านเรียกว่า ปัญญา

ปัญญานี้สำคัญยิ่งนัก เป็นแดนที่สามของชีวิต ที่จะขาดไม่ได้ การที่เรามีอินทรีย์แล้วบอกให้ รู้จักใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพื่อศึกษาเรียนรู้ด้วย ก็เพื่อให้ปัญญานี้แหละพัฒนาขึ้นมา แสดงว่าปัญญานี้ก็ต้องอาศัยด้านที่หนึ่ง คือ แดนความสัมพันธ์กับโลกภายนอกด้วย แล้วก็ต้องอาศัยแดนจิตใจอีก

เช่นกัน เช่นว่า มีความใฝ่รู้ แล้วก็มีคามขยันอดทน เข้มแข็ง ที่จะหาความรู้ ไม่ระย่อท้อถอย จึงจะได้ความรู้จริง เสร็จแล้วปัญญาความรู้นี้ก็มาช่วยทั้งแดนที่หนึ่งและแดนที่สองให้สามารถทำการต่างๆ ได้ ขยายขอบเขตออกไป และปลดปล่อยให้เป็นอิสระ

ทั้งสามอย่าง คือ การใช้อินทรีย์และพฤติกรรมสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอก ภาวะความเป็นไปของจิตใจภายใน และปัญญาความรู้เข้าใจที่หยั่งเห็นไปทั่วตลอด เหล่านี้เป็นสามแดนแห่งระบบชีวิตของเราที่ดำเนินไปด้วยกันอยู่ตลอดเวลา ขาดอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ได้ และแยกจากกันไม่ได้ (จับแยกออกมามีตัวอย่างเพื่อให้รู้จักมันชัดขึ้นเท่านั้น) มันทำงานประสานและเป็นปัจจัยแก่กันและกัน

ตกลงรวมแล้วก็ได้สามแดนแห่งชีวิตของเรา คือ **แดนที่หนึ่ง** การติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอก **แดนที่สอง** ภายในจิตใจ **แดนที่สาม** ปัญญาความรู้ พอได้ปัญญาก็จะส่งผ่านขึ้นไปถึงอีกอย่างหนึ่ง คือ **อิสรภาพ**

ได้พูดมาถึงการพัฒนาความสุข จะเห็นว่า ความสุขที่แท้ต้องเป็นอิสระ คือไม่ขึ้นไม่พึ่งพาไม่เป็นทาสของสิ่งอื่น ความสุขจากการเสพต้องพึ่งพาขึ้นต่อสิ่งภายนอก จึงยังไม่ใช่ความสุขแท้ และมีผลต่อเนื่องว่า เมื่อสุขที่แท้เป็นอิสระ ตัวคนเองก็เป็นอิสระ เขาจึงไม่มีปัญหาเกี่ยวกับตนเองในการที่จะดิ้นรนกระวนกระวายบีบคั้นจากความขาดความโหยหิวและการที่จะต้องหาเป็นต้น เขาก็ไม่มีเหตุอะไรที่จะต้องไปเบียดเบียนใครเพื่อตนเอง แต่กลับจะทำให้คิดให้ทำเพื่อผู้อื่นได้ง่าย นอกจากตัวเองมีอิสรภาพแล้ว ก็ช่วยให้สังคมมีอิสรภาพมากขึ้นด้วย นี่คือการที่ปัญญามาช่วยให้คนพัฒนาพ้นจากการครอบงำของความต้องการในขั้นต้นหา ขึ้นไปสู่ความต้องการในขั้นฉันทะ แล้วก็อิสรภาพโดยมีความสุขที่เป็นอิสระ พ้นจากการพึ่งพาขึ้นต่อวัตถุเสพข้างนอก เป็นอันว่าปัญญาได้ส่งต่อขึ้นไปสู่ข้อที่สี่ คืออิสรภาพ ที่ท่านเรียกว่า **วิมุตติ**

อย่างไรก็ตาม อิสรภาพยังไม่จบแค่นั้น ขอให้สังเกตว่า อิสรภาพในขั้นที่ว่าเมื่อก็ ยังเป็นสัมพัทธ์ คือแม้จะมีสุขที่ไม่ต้องพึ่งพาขึ้นต่อวัตถุเสพ พ้นต้นหาขึ้นมา แต่ก็ยังต้องอาศัยการสนองความต้องการที่เรียกว่าฉันทะ ถึงจะดีเยี่ยมแล้ว ไม่มีอะไรเสียหาย แต่ก็ยังไม่เป็นอิสรภาพสมบูรณ์ มนุษย์จึงมีการพัฒนาต่อไปอีก ซึ่งเป็นการพัฒนาระดับปัญญาแท้ๆ จนกระทั่งปัญญาถึงธรรมทั่วแท้ จึงถึงขั้นที่เรียกว่าทุกข์ไม่มีที่ตั้ง และจึงมีความสุขเป็นคุณสมบัติประจำตัวตลอดเวลา ไม่ต้องอาศัยการสนองความต้องการอะไรอีกต่อไป เป็นวิมุตติ คืออิสรภาพที่แท้และสมบูรณ์

เรื่องวิมุตติคืออิสรภาพนี้เป็นขั้นจุดหมายของชีวิตแล้ว คือผลจากการพัฒนาชีวิต ส่วนตัวชีวิตเองก็มีสามแดน คือ แดนสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม แดนจิตใจ และแดนปัญญา อย่างที่ว่ามาแล้ว หน้าที่ของมนุษย์ก็คือ ดำเนินชีวิตของตนให้สามแดนนั้นมาสัมพันธ์เป็นปัจจัยเกี่ยวพันกัน ในกระบวนการฝึกหัดพัฒนามนุษย์ เริ่มตั้งแต่แดนแรกก็เน้นการใช้อินทรีย์เพื่อรู้ ในการกินเสพก็ใช้ปัญญาที่รู้คุณค่าแท้ แล้วก็เกิดความพอใจภูมิใจสุขใจที่ตนรู้ถูกทำถูกและได้ประโยชน์ที่แท้ แค่นี้สามแดนก็สัมพันธ์เกี่ยวพันกันแล้ว หรือจะเอาปัญญาความรู้มาช่วยปลดปล่อยจิตใจก็ได้ เช่น เรามีความรู้เข้าใจเพื่อนมนุษย์ รู้จักสุขทุกข์ของเขา ก็ทำให้เกิดความเห็นใจเขามากขึ้น แม้แต่จะเห็นอะไร ไม่ดีไม่ถูกใจ ก็สงสารเขาได้ ถ้า

มิฉะนั้นเราก็จะมีแต่ความรู้สึก พอเห็นหน้าตาทำทางอะไร ไม่ถูกใจเรา ก็ไม่พอใจก็โกรธก็เกลียด ก็ซังก์ทุกข์ นี่คือปัญญาไม่มา ก็จึงทำให้เกิดปัญหา แต่ถ้าปัญญามา ก็เปลี่ยนจิตใจ แก้ไขปัญหา และตัวเองก็โล่งเบาพ้นความอึดอัดบีบคั้นเป็นอิสระด้วย

มนุษย์จะพัฒนาไปอย่างนี้ ด้วยการเชื่อมโยงให้ชีวิตสามแดนนี้มาเป็นปัจจัยเสริมซึ่งกันและกัน เกื้อหนุนกันไป โดยมีปัญญาเป็นตัวชูโรง นำสู่วิมุตติ หลุดพ้นจากทุกข์ หลุดพ้นจากความบีบคั้น หลุดพ้นจากปัญหา มีอิสรภาพอย่างแท้จริง

การพัฒนามนุษย์ คือจุดตัดสินอนาคตของโลก กระทั่งจักรวาล

เป็นอันว่า มนุษย์มีชีวิตเป็นอยู่ ทุกคนก็ดำเนินชีวิตไป ถ้าเป็นคนที่อยู่ก็ศึกษาที่พัฒนาชีวิตนั้นไป ด้วย ชีวิตก็พัฒนาเกื้อหนุนกันไปทั้งสามแดน แดนที่หนึ่ง การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เรียกว่า "ศีล" แดนที่สอง การพัฒนาคุณสมบัติภายในจิตใจ เรียกว่าจิต แต่ในฝ่ายจิตใจนั้น มีคุณสมบัติตัวสำคัญ ซึ่งคล้ายๆ เป็นที่รวม หรือเป็นที่ตั้งของคุณสมบัติอื่นๆ ถ้าคุณสมบัติอื่นไม่ได้อาศัยคุณสมบัติตัวนี้แล้ว ก็พัฒนาได้ยาก ก็เลยเอาชื่อของคุณสมบัติตัวนี้มาเรียกเป็นชื่อของแดนจิตใจทั้งหมด คุณสมบัติตัวนี้คือ สมภาณี ที่จริงสมภาณีเป็นเพียงคุณสมบัติตัวหนึ่งในจิตนั้นเท่านั้นเอง แต่เอามาใช้ตั้งชื่อในระบบตัวแทน หมายความว่า เอาชื่อหัวหน้าหรือชื่อตัวแทนมาตั้งเป็นชื่อของทั้งแดนว่า "สมภาณี" เวลาเรียกชื่อเต็มเป็นทางการท่านไม่เรียกว่าสมภาณี แต่ท่านเรียกว่า อริจิตตสิกขา (ต่อจากอริศีลสิกขา และตามด้วยอริปัญญาสิกขา) จากนั้น แดนที่สาม ความรู้เรียกว่า "ปัญญา" เรียกทั้งหมดว่า ศีล สมภาณี ปัญญา จึงเป็นไตรสิกขา คือสิกขา ๓

ทำไมจึงว่าสมภาณีเป็นศูนย์กลางหรือแกนกลาง เพราะสมภาณีเป็นภาวะอยู่ตัวของจิต ถ้าจิตใจไม่อยู่ตัว เช่น พลุพังพ่น ฟุ้งซ่าน กระทบกระวาย เค็ดร้อน ไม่มีความสุข อะไรอย่างนี้ มันก็ทำงานยาก ที่ว่าอยู่ตัวก็เพราะอะไรก็งวมนมันไม่ได้ สมภาณีก็คือภาวะที่จิตไม่มีอะไรรบกวนได้ มันต้องการจะทำอะไร ต้องการอยู่กับอะไร ต้องการจะคิดอะไร ก็คิดก็ทำก็อยู่กับเรื่องนั้น มันไม่ต้องการอะไร มันก็ไม่เอาเรื่องนั้น หรือพูดให้สั้นว่า สมภาณีคือภาวะที่จิตอยู่กับสิ่งที่ต้องการได้ตามต้องการ สมภาณีคืออย่างนี้ จิตที่ทำอย่างนี้ได้เรียกว่าเป็นสมภาณี เช่นอย่างที่พระพุทธเจ้า ตรัสถึงจิตที่ฝึกจนเป็นสมภาณีขั้นสูงแล้วว่า มหาบุรุษต้องการคิดเรื่องใดก็คิดเรื่องนั้น ไม่ต้องการคิดเรื่องใดก็ไม่คิดเรื่องนั้น

อย่างเรื่องราวในทางบ้านเมือง ก็เล่ากันมาว่า นโปเลียนที่มีชื่อเสียงรู้จักกันแทบทุกคนว่าเป็นนักรบที่เก่งกาจมากนั้น เวลาอยู่ในสนามรบ เขาจะรบกัน รลวิ้ง ม้าวิ้ง ปืนใหญ่จะยิง เสียงโครมคราม โกลาหลอย่างไร ถ้าต้องการหลบเมื่อไร ก็หลบได้เมื่อนั้น และเมื่อต้องการคิดวางแผนรบหรือคิดการอะไรก็ทำได้ทั้งนั้น คำเล่าบอกว่ นโปเลียนเปรียบเทียบกับตัวเองว่า มีความคิดที่จัดแยกเรื่องไว้เหมือนเป็นลิ้นชัก ต้องการคิดเรื่องอะไร ก็ดึงลิ้นชักอันนั้นออกมา จัดการเรื่องนั้นเสร็จ ก็ปิดลิ้นชักนั้น เมื่อต้องการคิดเรื่องอื่น ก็ดึงลิ้นชักนั้นๆ ออกมา นี่ก็คล้ายๆ บอกว่า พระเจ้านโปเลียนนั้นทรงมีจิตตั้งมั่น มีสมภาณีดี ถ้าจิตเป็นสมภาณีตั้งมั่นอยู่ตัวของมัน อะไรๆ รบกวนไม่ได้แล้ว จะคิดจะทำเรื่องอะไร ก็คิดก็ทำเรื่องนั้นมั่น

แนวไปเลย แล้วงานจะไม่ได้ผลได้อย่างไร ท่านเรียกว่าจิตเป็นกรรมนิย แปลว่า (จิต)เหมาะกับการใช้งาน

แต่ถ้าจิตโคลงเคลงไปโคลงเคลงมา อยู่ตัวตั้งนิ่งแนวไม่ได้ จะคิดจะทำอะไรก็ยาก ไม่เป็นสุข และไม่ได้ผลดี จิตของคนที่ไม่ดีสมาธิ ก็เหมือนกับโต๊ะที่ไม่มันไม่เงา เคี้ยวก็โคลงเคลงๆ อะไรๆ ที่วางหรือตั้งอยู่บนโต๊ะนั้น ก็กลิ้งกันวุ่นวายหมด ล้มหายหกตกหล่น ไม่ได้เต็มที่ อาจจะต้องไว้ลืบลือแค้นหนึ่ง หรือจะนั่งเขียนหนังสือที่โต๊ะนั้น ก็เขียนไม่ได้ อะไรทำนองนี้

ตกลงว่า สมาธินี้สำคัญมาก ก็เลยเอามาตั้งชื่อเป็นตัวแทนของแดนจิตใจว่า "สมาธิ" ในฐานะที่มันเป็นศูนย์หรือที่ตั้งรวม เป็นศูนย์ทั้งด้านคุณภาพ หรือคุณธรรมความดี ทั้งด้านสมรรถภาพ ทั้งด้านสุขภาพ จะพัฒนาคุณธรรมความดี ก็ต้องอาศัยมัน จะพัฒนาด้านสมรรถภาพ เช่น ความขยัน ความเข้มแข็งอดทน ความเพียรพยายาม ก็ต้องอาศัยมัน จะพัฒนาความสุข ความร่าเริงเบิกบานผ่องใส ก็ต้องอาศัยมัน เพราะถ้าจิตไม่สงบ วุ่นวาย พลุ่พล่ามันจะเป็นสุขได้อย่างไรสรุปว่า ชีวิตของเรามีสามแดน ซึ่งเราจะต้องพัฒนาไปด้วยกันอย่างเป็นระบบ แห่งความสัมพันธ์ อย่างที่สมัยนี้ใช้คำว่าองค์รวม เป็นองค์รวมที่มีองค์รวมสามอย่าง องค์รวมก็คือชีวิตนี้ องค์รวมสามก็คือ สติ สมาธิ และปัญญา แล้วก็ป็นองค์รวมที่เป็นระบบสัมพันธ์ด้วย สัมพันธ์ก็คือเป็นปัจจัยแก่กันและกัน ไม่ใช่ขาดจากกัน แล้วก็สืบเคลื่อนไป เดินหน้าไปเรื่อยๆ ไม่ใช่หยุดนิ่งอยู่กับที่

ตอนนี้เราได้องค์รวมแรกแล้ว คือชีวิตของเรา ต่อจากนี้ก็มองขยายกว้างออกไป มาถึงตอนที่บอกว่ามนุษย์จะต้องอยู่ให้ดีท่ามกลางสิ่งแวดล้อม และสิ่งแวดล้อมก็มีสองด้าน คือ หนึ่ง ด้านสิ่งแวดล้อมฝ่ายกายภาพ โดยเฉพาะที่เป็นพื้นฐานก็คือธรรมชาติแวดล้อมรอบตัวเรา และ สอง ด้านสิ่งแวดล้อมทางสังคม

การที่เราจำแนกแยกแยะอะไรๆ ออกไปอย่างนี้ ก็เพื่อให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายทั่วตลอดทั้งระบบแล้วจะได้ปฏิบัติให้ถูกต้อง เพื่อให้ทุกอย่างอยู่ในภาวะที่ดงามสมบูรณ์ เพราะความดงามสมบูรณ์ของสิ่งทั้งหลายนั้น ในยุคปัจจุบันนี้ที่มนุษย์ครองความเป็นใหญ่ ย่อมขึ้นต่อความรู้และการกระทำที่ถูกต้องของมนุษย์ และการที่มนุษย์จะรู้และทำได้ถูกต้อง ก็อยู่ที่การพัฒนามนุษย์นั่นเอง

แนวคิดที่ขับเคลื่อนอารยธรรมปัจจุบัน

ระบบใหญ่ของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ จะต้องเชื่อมโยงให้ครบ ๓ ระบบย่อย คือ หนึ่งชีวิตมนุษย์ สอง สังคม สาม สิ่งแวดล้อม ถ้าจะให้ทั้งระบบใหญ่ดี ก็ต้องให้สามระบบย่อยนี้ดี ถ้าสามระบบย่อยนี้ดีแล้ว มันก็มาเกื้อหนุนกันให้ดีไปด้วยกัน ซึ่งทั้งนี้ต้องเริ่มที่การพัฒนามนุษย์ ถ้าเราพัฒนามนุษย์ถูกต้อง ก็จะเกื้อหนุนกันต่อไปตลอดทั้งระบบ แต่ถ้าพัฒนาไม่ถูก ก็คือไม่พัฒนานั่นเอง ทุกอย่างจะขัดแย้งกันหมด โดยขัดแย้งตั้งแต่ในตัวมนุษย์เองนี้เป็นต้นไปเลย

ขัดแย้งอย่างไร? เมื่อเขาไปสัมพันธ์กับโลกภายนอก ความสัมพันธ์นั้นก็ไม่ได้เกื้อกูลแก่จิตใจ และไม่ได้เกื้อหนุนปัญญา เขาไม่ได้ศึกษา การพัฒนาไม่มีเลย เสร็จแล้วมนุษย์ที่ดำรงชีวิตของตนไม่ดี ไม่มีการพัฒนาอย่างนี้ ก็เบียดเบียนทำลายสิ่งแวดล้อมมากขึ้น แล้วก็เบียดเบียนแข่งชิงกับเพื่อนมนุษย์ ช่มแหร่งแก่งทำลายกันมากขึ้น

แต่พอเราพัฒนาถูกต้องอย่างที่ว่าเมื่อกี้ เช่น พัฒนามนุษย์ให้มีความสุขในทางที่ถูก ให้มีความสุขที่เป็นอิสระมากขึ้น ไม่ขึ้นต่อสิ่งภายนอกเกินไป มีความสุขที่ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งเสพรโภคมากนัก ตัวเขาเองก็อยู่ดีมีความสุข แล้วก็ไม่ต้องแย่งชิงเบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ แลกลับมีความสุขจากการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทำให้คนอื่นสุขและตัวเองก็สุข แล้วก็มีฉันทะที่ทำให้มีความสุขในการทำสิ่งแวดลอมให้ดี ให้สะอาดคงงามสดใส เป็นต้น นี่ก็เราสามารถพัฒนามนุษย์ให้มีระบบชีวิตที่ดีในตัวของเขาเอง ที่จะมาช่วยจัดปรับความสัมพันธ์ในระบบใหญ่ คือระบบความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดลอม แทนที่จะเป็นระบบที่ขัดแย้งกัน ก็ให้มาเป็นระบบที่กลมกลืนและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

เมื่อไหร่เรามองดูชีวิตของเราว่ามีการพัฒนาอย่างเป็นระบบในตัวของมันเอง ระบบแห่งองค์รวมนี้นี่มีองค์รวม ๓ อย่าง คือ ศิล-สมาธิ-ปัญญา ทีนี้พอเรามองขยายออกไปก็ปรากฏว่า ชีวิตของเราที่เป็นองค์รวมนี่ กลายเป็นองค์รวมย่อยในระบบองค์รวมใหญ่อีกชั้นหนึ่ง ซึ่งมีองค์รวมสำคัญ คือ ชีวิตมนุษย์-สังคม - ธรรมชาติแวดลอม องค์รวมใหญ่นี้เราก็ต้องทำให้เป็นอยู่เป็นไปด้วยดี ถ้าสามารถทำให้ระบบใหญ่นี้ดีแล้ว ก็เท่ากับบรรลุผลสมบูรณ์

จุดสำคัญอยู่ตรงนี้ ก็จะเข้าใจเรื่องนี้ได้ชัด ต้องดูภาพรวมว่าพระพุทธศาสนา มองโลกมองจักรวาลหรือมองสรรพสิ่งอย่างไร จะเรียกว่า model หรืออะไรก็ได้แต่ คือเป็นแม่แบบในการมอง และยิ่งกว่านั้น สำหรับคนยุคนี้ การที่จะมองเห็นแม่แบบที่พุทธศาสนา มองได้ชัด ก็ต้องเอาไปเทียบกับกับแม่แบบตามแนวคิดของตะวันตก

พระพุทธศาสนา มองสภาวะความจริงของสิ่งทั้งหลายหรือธรรมชาติทั้งหมดหรือสรรพสิ่งประดามี ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ทั้งชีวิตและมีชีชีวิต ว่าเป็นระบบแห่งความสัมพันธ์อันเดียวกัน (เรียกเป็นคำศัพท์ว่า "ระบบปัจจัยการ" ก็ได้)

อันนี้เป็นแนวคิดคนละอย่างต่างกัน ไกลกับแนวคิดของตะวันตก ดังเป็นที่รู้กันว่า ตะวันตกมองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ เขาถือว่ามนุษย์นี้ separate from nature อย่างที่ตำราวิชาสิ่งแวดล้อมเล่มหนึ่งเขียนถึงการสืบค้นที่มาแห่งทัศนะของมนุษย์ (ชาวตะวันตก) ที่เอื้อต่อการทำลายสิ่งแวดล้อมคือแนวคิดที่ว่า

Where did our attitudes toward nature come from? Most historians exploring that question have been primarily interested in the origin of the view that humans are "apart from and above nature" and "here to dominate it."^{หนึ่ง}

ที่จริงไม่จำเป็นต้องอ้างตำราไหน เพราะหนังสือฝรั่งเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมก็มักพูดกันแบบนี้ทั้งนั้น (แต่ข้อความที่ขมมาตุกันนี้ค่อนข้างคลุมความได้ครบดี)

ที่ว่าตะวันตกมองมนุษย์แยกจากธรรมชาติต่างหากกันออกไปนั้น จะเห็นได้ง่ายๆ แม้แต่ใน

^{หนึ่ง} Daniel D. Chiras, *Environmental Science: Action for a Sustainable Future* (Redwood City, Calif.: The Benjamin/Cummings Publishing Company, Inc., 1991), p. 456.

ภาษาที่เป็นวัฒนธรรมของมนุษย์ ปัจจุบันนี้ เรามีคำว่า "สิ่งแวดล้อม" ซึ่งคนสมัยนี้อาจจะเข้าใจไปว่าเป็นคำในภาษาไทย แต่ที่จริงสิ่งแวดล้อมนี้ไม่ใช่คำไทยมาแต่เดิม เพิ่งเกิดขึ้นไม่นานนี้เอง จะที่ปีกลองไปสืบกันดู ก็เป็นคำที่ไทยเราคิดขึ้นใหม่เพื่อให้เป็นคำแปลของคำฝรั่งว่า "environment" และก่อนนั้นว่า "surroundings" คือเป็นการพูดตามแบบตะวันตก หรือพูดแบบฝรั่ง แต่นี่เป็นเพียงตัวอย่างถ้อยคำที่สื่อถึงแนวคิดที่อยู่เบื้องหลัง สารระสำคัญก็คือ ฝรั่งมีแนวคิดที่เขาเองยอมรับและกำลังย้าเตือนฝรั่งด้วยกันเองให้เลิกยึดถือและให้เปลี่ยนไปเสีย นั่นคือแนวคิดที่มองมนุษย์แยกจากธรรมชาติ ในเวลาที่เขาพูดว่าธรรมชาติ ตามคำของเขาว่า nature นั้น ฝรั่งมองไปที่ต้นไม้ นกกา แมงหมอก อะไรก็ว่าไป แต่ไม่รวมถึงมนุษย์คือตัวเขาเอง (คนไทยสมัยนี้ก็นิยมเอียงไปในทางที่จะมองอย่างฝรั่ง)

เรื่อง ไม่นานนั้น นอกจากมองตัวเองแตกต่างหากจากธรรมชาติแล้ว ชาวตะวันตกยังมองตัวเองกับธรรมชาติในแง่ที่เป็นปฏิปักษ์กันด้วย เรื่องนี้ก็คงมาจากพื้นเพความเป็นอยู่ในถิ่นแดนของเขาที่ถูกธรรมชาติบีบคั้นรุนแรง ที่ทำให้มองและคิดต่อธรรมชาติหนักไปในด้านลบ คือเป็นปฏิปักษ์ เช่นว่า เจ้าธรรมชาตินี้มันทำให้เราหนาวเหลือเกิน เป็นอยู่แสนจะยากลำบาก ถึงฤดูหนาวแทบไม่มีอะไรจะกิน กว่า จะผ่านพ้นฤดูหนาวปีหนึ่งๆ แทบจะเอาชีวิตไม่รอด แล้วมันยังจำกัดมนุษย์ไว้ได้อำนาจของมัน ทำให้เราต้องคอยทำตามมัน เดียวฤดูนี้หนาวนะ จะปลูกพืชก็ไม่ได้ พอหนาวก็ต้องจัดที่อยู่อาศัยให้ดี อย่าให้ลมเข้า แม้แต่ชนิดเดียวนะ แล้วก็หาอาหารไม่ได้ ต้องเตรียมกักตุนอาหารไว้ก่อน แล้วก็ต้องรอให้ถึงฤดูโน้นจึงจะปลูกพืชผักผลไม้ได้ รวมแล้วมนุษย์จะทำอะไรก็ต้องขึ้นกับธรรมชาติไปหมด แถมยังมีภัยธรรมชาติเยอะแยะอีก มนุษย์ก็มองว่าเรานี้ถูกธรรมชาติบีบคั้นหนักหนาลำบากเหลือเกิน เราจะต้องหาทางจัดการมันบ้าง

จากนั้น ความคิดของชาวตะวันตกก็ก้าวต่อไปสู่ขั้นที่ ๓ คือขั้นตั้งจุดหมายและได้ความหวัง คือเกิดแนวคิดขึ้นมาว่า ถ้ามนุษย์สามารถจัดการธรรมชาติได้ตามใจปรารถนาเมื่อไร ทุกข์ภัยปัญหาทั้งปวงก็จะหมดไป มนุษย์เรานี้ก็จะมีมีความสุขความสำเร็จที่แท้จริง ดังนั้น จะต้องเอาชนะธรรมชาติให้ได้ มนุษย์ตะวันตกคิดอย่างนี้มาสองพันกว่าปีแล้วตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ

คำฝรั่งที่นิยมใช้สำหรับสื่อความหมายนี้ มี ๓ คำ คือ conquest of nature (พิชิตธรรมชาติ); mastery of nature/mastery over nature (เป็นนายธรรมชาติ); dominion over nature (ครอบครองธรรมชาติ)

หนังสือฝรั่งเล่มหนึ่งชื่อ *A Green History of the World*^{หนึ่ง} ได้รวบรวมความคิดของตะวันตกตั้งแต่โสคราติส เพลโต อริสโตเติล มาให้ดู เพื่อให้เห็นว่านักปราชญ์และศาสนาปรัชญาของเขาคิดอย่างไรต่อธรรมชาติ สรุปแล้วก็คือ ตลอดสายอารยธรรมตะวันตกนั้น มีแนวคิดหลักสอดคล้องเป็นอันเดียวกันสืบมาว่าจะต้องปราบปรามเอาชนะธรรมชาติ คือเป็นแนวคิดพิชิตธรรมชาติทั้งหมดเลย จนแม้แต่ท่านที่เด่นๆ ในยุคสมัยใหม่ อย่าง เดการ์ตส์ (René Descartes) และเบคอน (Francis Bacon) กระทั่งในสมัยใกล้ๆ นี้ ทั้งฝ่ายสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ทั้งฝ่ายโลกเสรี คิดแบบเดียวกันหมด คือคิดจะ

^{หนึ่ง} Clive Ponting, *A Green History of the World* (New York: St. Martin's Press, 1991), xiv + 432 pp.

เอาชนะธรรมชาติ

ขอยกมาให้ดูเป็นตัวอย่างสั้นๆ แค่ ๓ ท่าน คือ Francis Bacon, 1561-1626; René Descartes, 1596-1650 ('them' หมายถึงความรู้ทางวิทยาศาสตร์); และนักประวัติศาสตร์โซเวียตชื่อ M.N. Pokrovskiy, 1931 ตามลำดับ (จาก *A Green History of the World*, pp. 148, 158 ขอไม่ต้องทำเชิงอรรถอีก)

Nature being known, it may be master'd, managed, and used in the services of human life.

... we can ... employ them in all those uses to which they are adapted, and thus render ourselves the masters and possessors of nature.

It is easy to see that in future, when science and technique have attained to a perfection which as yet we are unable to visualise, nature will become soft wax in his [man's] hands which he will be able to cast into whatever form he chooses.

การที่เขารวบรวมความคิดตะวันตกในอดีตมาแสดงนี้ ก็เพื่อจะมาสับสนุนแนวคิดใหม่ของพวกเขาเองในยุคปัจจุบันที่บอกว่า ตะวันตกคิดผิด นี่ฝรั่งเขาว่าเองนะ คือเขาบอกว่าพวกเขาคิดมาผิดที่ได้มองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ แล้วก็คิดเป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมชาติ แล้วก็คิดจะปราบปรามเอาชนะธรรมชาติ เขาบอกด้วยว่า การที่มนุษย์หาความรู้ทางธรรมชาติ คือพัฒนาวิทยาศาสตร์ขึ้นมาี้เพื่ออะไร ก็เพื่อจะได้ล่วงรู้ความลับของธรรมชาติ แล้วจะได้เอาความรู้ในความลับของธรรมชาตินั้นมาจัดการกับธรรมชาติ ดังวาทะของนายคนหนึ่งฝ่ายคอมมิวนิสต์ที่ยกมาให้ดูข้างบนแล้วที่เขียนบอกไว้ว่า เมื่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญยิ่งขึ้นไปกว่านี้ในภายหน้า ธรรมชาติจะเป็นเหมือนขี้ผึ้งในกำมือ ที่มนุษย์จะปั้นให้เป็นอย่างไรก็ได้ แล้วไปดูท่านเบคอนและท่านเดการ์ตส์ก็ไม่เบา ล้วนแต่คิดจะเล่นงานธรรมชาติทั้งนั้นเลย

เป็นอันว่า ตะวันตกมีเป้าหมายตามแนวคิดมุ่งมั่นที่จะเอาชนะธรรมชาติตลอดมาสองพันกว่าปี เป็นแนวคิดตั้งแต่กรีกมาเลย แล้วอันนี้ก็เป็นแนวคิดรากฐานของอารยธรรมของตะวันตก ที่ทำให้ตะวันตกเจริญมาจนเป็นอย่างปัจจุบันนี้

จากแนวคิดที่ต้องการเอาชนะธรรมชาติ (mastery over nature) จึงทำให้หาความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ ซึ่งมีความหมายว่าเป็นการล่วงรู้ความลับของธรรมชาติ เมื่อรู้ความลับของธรรมชาติ (science) แล้ว เพื่อจะเอาชนะธรรมชาตินั้น ก็สร้างสรรค์พัฒนาเทคโนโลยี (technology) ขึ้นมา แล้วก็ไปจัดการกับธรรมชาติได้ตามชอบใจ ทั้งนี้ก็เพื่อเอามาสนองความต้องการของมนุษย์ โดยเอาเทคโนโลยีนี้ไปพัฒนาอุตสาหกรรม (industry) โรงงานอุตสาหกรรมก็เกิดขึ้นมา เป็นที่จัดการเอาชนะธรรมชาติมาเป็นวัตถุประสงค์เข้าโรงงาน แล้วก็ผลิตสิ่งเสพบริโภค สสนองความต้องการเสพบริโภคของมนุษย์ ให้มนุษย์มีความสุข ด้วยเศรษฐกิจที่เจริญรุ่งเรือง (prosperous economy/economic prosperity) นี้คือระบบอารยธรรมตะวันตกที่แพร่ขยายไปเป็นโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน ไม่เฉพาะทุนนิยมเท่านั้นนะ แต่ครอบคลุมหมดทั้งทุนนิยมเสรีและสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ อยู่ภายใต้กรอบงานของแนวคิดนี้ทั้งนั้น คือ *วิทยาศาสตร์พัฒนาเทคโนโลยี เทคโนโลยีพัฒนาอุตสาหกรรม อุตสาหกรรมสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจ* แล้วมนุษย์ก็มีกินมีใช้ได้เสพ

บริโภคมีความสุข

นี่แหละระบบของเขาย่างนี้ ซึ่งเป็นเรื่องของคนที่มนุษย์มองไปด้านเดียว โดยแยกตัวต่างหาก จากธรรมชาติ และพยายามพิชิตธรรมชาติ แล้วต่อมาถึงปัจจุบันก็ไปไม่รอด โดยมีผลดีกลับว่า การพยายามเอาชนะธรรมชาตินั้น มองอีกทีหนึ่งกลายเป็นการไปเบียดเบียนทำลายธรรมชาติ พืชธรรมชาติ เลื่อมโทรมลงไป เกิดมลภาวะ และทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอ ก็กลายเป็นปัญหาดีกลับ ทำให้มนุษย์ เดือดร้อนจนแทบจะอยู่ไม่ได้ มนุษย์ก็เลยได้คิด ชาวตะวันตกจึงต้องมาสอนกันใหม่ แล้วก็เกิด วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม ที่ฝรั่งเรียกว่า Environmental Science และเกิดจริยธรรมใหม่ คือจริยธรรม สิ่งแวดล้อม เรียกว่า Environmental Ethic ที่สอนให้ปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมให้ถูกต้อง โดยให้เปลี่ยน ความคิดใหม่ *หนึ่ง* ไม่ให้มองแยกตัวเองแยกต่างหากจากธรรมชาติ แต่ให้มองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของ ธรรมชาติ *สอง* ไม่ให้มีท่าที่เป็นปฏิปักษ์กับมัน แต่ให้เป็นมิตรกัน *สาม* แทนที่จะคิดเอาชนะมัน ก็ให้คิด ประสานกลมกลืนอยู่อย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน อันนี้ก็เป็นแนวคิดที่มีการพยายามพัฒนากันอยู่ใน ตะวันตก

แนวคิดทางเลือก สู่การแก้ปัญหาของอารยธรรมที่ติดตัน

ทีนี้ ในทางจริยธรรม ก็เป็นอันว่า จะเอาจากธรรมชาติด้วยการเสพบริโภคหาความสุขตามใจ ชอบต่อไปไม่ได้แล้ว จะต้องมี restraint คือรู้จักระงับยับยั้งซึ่งใจตัวเอง รู้จักงู้จักเว้น ก็กลายเป็นว่า มนุษย์จะต้องยอมสละ ละ เว้น ลด ละความสุขของตัวเอง เพื่อยอมให้ธรรมชาติอยู่ได้ ก็เลยกลายเป็น จริยธรรมเชิงลบ คือจริยธรรมแบบ negative คือตัวเองต้องยอมทุกขบ้าง โดยจำใจยอมสุขไม่สมเต็มที เพื่อให้ธรรมชาติอยู่ได้ จริยธรรมแบบนี้ไปไม่รอด เพราะมนุษย์ต้องฝืนใจ ยอมให้ธรรมชาติอยู่ได้ โดยที่ ตัวเองต้องยอมงด ลด ละ สละความสุข เป็นจริยธรรมแบบมีคำสั่งห้ามมาคือๆ บีบคั้นฝืนใจ ไม่ใช่การ พัฒนามนุษย์

ถ้าเป็นจริยธรรมที่ถูกต้อง จะเป็นการก้าวไปในระบบการพัฒนาคนมนุษย์ ที่เป็นการประสาน สอดคล้องกลมกลืนกัน คือ มนุษย์จะต้องมีความสุขด้วย โดยความสุขนั้นเกื้อกูลกับธรรมชาติแวดล้อม เช่น เราอยากทำให้ธรรมชาติงดงามสมบูรณ์ เราก็สุข พร้อมทั้งประสานกับสังคม อย่างที่ว่าเราสุข เขาก็ สุขด้วย เราทำให้เขาสุข เขายังสุข อะไรทำนองนี้ ไม่ใช่ว่า เราจะสุขได้ อันนั้นต้องวางยอด แต่ทีนี้ถ้าเจ้า นั้นวอดวาย เราจะแย่ด้วย เราก็เลยต้องหยุด อย่างนี้ฝืนใจ มันก็ไปไม่ไหว

ทีนี้ตะวันตกมาตันตรงนี้ คือเขามองเห็นแต่จริยธรรมเชิงลบ แล้วก็ไม่สามารถสร้างระบบ สัมพันธ์ที่จะให้องค์ร่วมสามประการในองค์กรวมใหญ่ มาประสานเกื้อกูลกันได้ เขาติดตันแค่นี้ เราก็บอก ว่า พุทธศาสนาแก้ปัญหาได้หมดเรียบร้อยเลย เราจัดปรับทั้งองค์กรวมใหญ่และองค์กรวมเล็ก องค์กรวมเล็ก ก็คือชีวิตของเราเนี่ย ทั้งสามแดน ที่เราพัฒนาแดนสัมพันธ์กับโลกภายนอก พัฒนาแดนจิตใจ และพัฒนา แคนปัญญา ให้มาเกื้อหนุนซึ่งกันและกันในทางที่ดี พอระบบชีวิตของเราดี ความสุขของเราก็พัฒนา เปลี่ยนไปหมดแล้ว เช่น เรามีความสุขแบบไม่พึ่งพา มีความสามารถที่จะมีความสุขได้ง่ายขึ้น และเราก็

สามารถที่จะเกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อม เกื้อกูลต่อเพื่อนมนุษย์ในสังคมได้มากขึ้น เป็นต้น เมื่อระบบเล็กพัฒนาไปอย่างถูกต้อง มันก็เกื้อกูลระบบใหญ่ไปในตัว เป็นการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ก็กลายเป็นดีไปหมด

เวลานี้ เมื่อตะวันตกตื่นตัว กำลังหาทางออกในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม เรื่องหนึ่งที่เขาเอาใจใส่ก็คือการใช้เทคโนโลยี เพราะเขาได้มองเห็นแล้วว่า ที่ผ่านมา เขาได้ใช้เทคโนโลยีเพื่อจัดการกับธรรมชาติ ตามแนวคิดที่จะพิชิตธรรมชาติ แล้วก็เลยเกิดโทษ จะนำภัยพิบัติมาให้ ตอนนี้เขามีการย้าว่าให้ใช้เทคโนโลยี ตลอดจนผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมที่ environmentally friendly ซึ่งก็เป็นการดีอย่างหนึ่ง แต่ถือได้ว่าเป็นการแก้ปัญหาแบบแยกส่วน คือคิดไปตามเรื่องเฉพาะหน้าเฉพาะกรณี ขณะที่แนวคิดพื้นฐานของคนปฏิบัติก็อาจจะคงอยู่อย่างเดิม คือยังคิดจัดการในเชิงพิชิตธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะระบบความคิดพื้นฐานของอารยธรรมยังมีความขัดแย้งกันอยู่ในตัว

ถ้าจะประสานความคิดให้สอดคล้องกลมกลืนกันตลอดทั้งระบบแห่งองค์รวม ก็น่าจะมองและปรับเปลี่ยนกันให้ถึงฐานว่า อารยธรรมตะวันตกแต่เดิมนั้น มุ่งให้มนุษย์ใช้เทคโนโลยีเพื่อเอาชนะธรรมชาติ แล้วมนุษย์ก็มากลายเป็นทาสของเทคโนโลยี ต่อไปนี้เราจะต้องพัฒนาอารยธรรมใหม่ ที่ให้มนุษย์เป็นนายของเทคโนโลยี ที่จะเอาเทคโนโลยีนั้นมาใช้อย่างประสานเกื้อกูลและร่วมมือกับธรรมชาติ ในการสร้างสรรค์โลกที่เป็นสุขไร้การเบียดเบียน

ที่ว่านี้ สำคัญก็คือให้มองสภาวะธรรมหรือระบบความจริง ตั้งแต่ชีวิตมนุษย์ในโลกนี้รวมตลอดทั้งหมดว่าเป็นระบบเดียวกัน คือต่างจากฝรั่งที่มองแยกแอมมนุษย์ออกมาเป็นอันหนึ่ง เฉพาะอย่างยิ่ง อารยธรรมตะวันตกนี้เขาบอกเองว่าเป็นอารยธรรมที่เป็น man-centered มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง หมายความว่า มนุษย์นี้จะออกไปล่าไปห้าห้าไปจัดการทุกสิ่งทุกอย่าง พิชิตโลก พิชิตจักรวาล จะเป็นผู้กระทำต่อสิ่งทั้งหลายทั่วไปทั้งหมด^{หนึ่ง} ทั้งมองแบ่งแยก และแยกแล้วก็เอาคนเป็นใหญ่เป็นศูนย์กลาง แต่พระพุทธศาสนาไม่มองอย่างนั้น พอเริ่มต้น ก็มองสภาวะธรรมคือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงว่าเป็นระบบความสัมพันธ์อันหนึ่งอันเดียวกัน โดยที่มนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งในระบบนี้ จากนั้นเราก็วิเคราะห์แยกแยะตัวเราเป็นรูปธรรมและนามธรรม ซอยออกไปเป็นขั้นห้า ซึ่งเป็นธรรมชาติทั้งหมดและเป็นไปตามธรรมชาติของมัน ที่คนเราจะต้องรู้จักตัวเองคือรู้จักมันและปฏิบัติต่อมันให้ถูก ด้วยการพัฒนาความเป็นอยู่คือชีวิตทั้งสามแดน โดยรู้ว่ามันเป็นปัจจัยที่สัมพันธ์กับสิ่งอื่น ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยทั้งหมด ไม่ให้เกิดปัญหาจากการปฏิบัติไม่ถูก ที่ทำให้ระบบความสัมพันธ์วิปริต แต่ให้องค์ร่วมทุกส่วนทุกแดนเกื้อกูลซึ่งกันและกัน อันเป็นเรื่องของความจำเป็นอยู่ในตัวของมันเอง รวมความก็คือ มองสภาวะธรรมเป็นระบบอันหนึ่งอันเดียวกันแห่งความสัมพันธ์ ที่สิ่งทั้งหลายเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน อันนี้เป็นข้อสำคัญ เป็นแก่นการมองสิ่งทั้งหลาย

จะเห็นว่า ตะวันตกมองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ ขณะที่พระพุทธศาสนา มองรวมเป็น

^{หนึ่ง} แนวคิดนี้เป็นฐานที่ขยายออกมาเป็น คติบุกผ่าพรหมแดน คือ frontier mentality ที่เด่นในสังคมอเมริกัน ผู้ที่สนใจอาจไปศึกษาคติ frontier นี้เพิ่มเติมอีก เพื่อให้เข้าใจคนอเมริกันโยงมาถึงอารยธรรมปัจจุบัน

อันเดียวกัน แต่ทั้งตะวันตกและพุทธศาสนามองมนุษย์ว่าเป็น "พิเศษ" แล้วตะวันตกกับพุทธศาสนา ก็ต่างกันอีกในการมองความเป็นพิเศษของมนุษย์นั้น

โดยนัยที่กล่าวมา ความแตกต่างกันนั้น จึงต้องดูให้ตลอดถึง ๒ ระดับ ดังนี้

ระดับที่ ๑ คือระดับใหญ่

- ก) ตะวันตกมองมนุษย์แยกออกมา ต่างหากจากธรรมชาติที่เหลือ
- ข) พุทธศาสนามองทุกสิ่งเป็นระบบสัมพันธ์อันเดียว

ระดับที่ ๒ คือระดับย่อยว่า มนุษย์มีสถานะและบทบาทอย่างไร ในระบบใหญ่นั้น

- ก) ตะวันตกมองว่า มนุษย์เป็นพระเอกที่จะออกไปจัดการพิชิตทุกสิ่งทุกอย่าง
- ข) พุทธศาสนามองว่า มนุษย์นั้นแม้จะเป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งอยู่ในระบบสัมพันธ์นี้ แต่มนุษย์เป็นองค์ประกอบหรือองค์ร่วมที่มีคุณสมบัติพิเศษ คือ ในขณะที่ธรรมชาติส่วนอื่นเป็นอย่างไรก็เป็นของมันอยู่อย่างนั้น แต่มนุษย์เป็นธรรมชาติที่เรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาได้

ที่นี้ก็มาดูว่า ระบบของธรรมชาติทั้งหมดที่เป็นองค์รวมใหญ่นี้อยู่ในสภาพที่ดีสมบูรณ์น่าพอใจ หรือยัง พุทธศาสนาบอกว่ายัง เพราะยังมีการเบียดเบียนกันมาก ถึงตรงนี้ก็ได้อธิบาย คือ ในเมื่อมนุษย์เป็นองค์ร่วมพิเศษที่เรียนรู้ศึกษาพัฒนาได้ เราก็พัฒนามนุษย์นี้แหละ ให้มีคุณสมบัติดีขึ้นๆ ที่จะไปเอื้อเกื้อหนุนองค์ประกอบอื่นๆ และไปช่วยแก้ไขสิ่งที่ไม่เกื้อกูลกัน ให้มีการเบียดเบียนกันน้อยลง และอยู่กันด้วยดีมีความสุขมากขึ้น อย่างสำนวนของท่านว่า "เข้าถึงโลกที่เป็นสุข ไร้การเบียดเบียน" นี้แหละคือสถานะและบทบาทของมนุษย์ในระบบความสัมพันธ์ทั้งหมดนั้น

ฉะนั้น แนวคิดในการพัฒนามนุษย์ก็คือ เพื่อให้มนุษย์มีคุณสมบัติดีมีความสามารถมากขึ้นในการที่จะไปลดการเบียดเบียนในระบบความสัมพันธ์ ที่จะเรียกว่าโลก หรือจักรวาล หรือสรรพสิ่ง หรืออะไรก็แล้วแต่ ด้วยการศึกษาก็จะทำให้ตัวเองพัฒนาความสัมพันธ์ที่ดีกับโลก พัฒนาจิตใจคุณธรรมความดี และพัฒนาปัญญาความรู้ที่จะจัดการต่างๆ ในเชิงบวก คือในเชิงเกื้อกูลกัน

โดยนัยนี้ มนุษย์แทนที่จะใช้สติปัญญาความสามารถในการที่จะไปคิดหาทางสนองความต้องการเสพบริโภคของตนและไปจัดการเอาชนะสิ่งอื่น หรือพัฒนามนุษย์ให้มีความสามารถมากยิ่งขึ้นในการเอาชนะธรรมชาติ ก็กลายเป็นว่า มาพัฒนาตัวเองเพื่อที่จะได้ไปทำการแก้ปัญหาและเกื้อกูลกันให้ทั้งระบบอยู่ดีมีความกลมกลืนกัน หรือให้มนุษย์พัฒนาตนเองให้มีอิสรภาพที่จะไม่ต้องพึ่งพามากขึ้นแล้วสามารถไปแก้ไขลดการเบียดเบียนกันให้ระบบของสรรพสิ่งหรือจักรวาลมีความสุขมากขึ้น

เพราะต่างก็ไปสุดโต่ง จึงพากันมาติดตัน

ระดับย่อย หรือโมเดลในระดับการมองมนุษย์ที่ถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่พัฒนาได้นี้ แสดงว่า พุทธศาสนามองชีวิตของมนุษย์ในภาวะที่มีการคับเค็ญตลอดเวลา ไม่หยุดนิ่ง โดยเห็นเป็นขั้นตอนของการพัฒนา ที่คับเค็ญคลี่คลายขยายศักยภาพ สามารถก้าวไปสู่ความดีงามยิ่งขึ้นๆ การมองมนุษย์

ต้องเป็นอย่างนี้ คือต้องมองในแง่ที่จะให้มีการเรียนรู้ศึกษาฝึกฝนพัฒนาก้าวหน้าดียิ่งขึ้นไป นี่คือระบบ ไตรสิกขา ซึ่งเป็นหลักแกนกลางในการมองมนุษย์ ถ้าเราไม่มองพุทธศาสนาแบบนี้ และไม่เอามาใช้ในเชิงปฏิบัติการ ก็จะเข้าใจไม่ถึงตัวพุทธศาสนา หรือเข้าใจผิดพลาดคลาดเคลื่อนไปเลย เช่น หลักกรรม ในภาคปฏิบัติที่จริงเป็นขั้นตอนในการพัฒนามนุษย์ แต่ผู้ที่จับหลักไม่ได้ บางทีเผลอออกไปคิดในลัทธิกรรมเก่า เพราะมองระบบไตรสิกขาไม่เป็น

กรรมในภาคปฏิบัติ เป็นส่วนหนึ่งในระบบไตรสิกขา (ธรรมในภาคปฏิบัติทุกอย่าง อยู่ใน ไตรสิกขา หรือจัดลงในมรรคหมวดทั้งสิ้น) สิกขาเป็นแกนภาคปฏิบัติการในการพัฒนามนุษย์ คือเรียนรู้ ฝึกหัดพัฒนา ก็คือทำมนุษย์ให้ดีขึ้นเรื่อยๆ จนกว่าจะมีศีล สมาธิ ปัญญาสมบูรณ์ ก็ถึงวิมุตติ เป็นอิสระ ตามหลักการนี้ ถ้ากรรมเก่าคือสิ่งที่เราทำมาก่อนนี้ ไม่ดีหรือผิดพลาดเสียหาย เราก็ต้องแก้ไข ปรับปรุง ด้วยการทำกรรมใหม่ที่ถึงงามถูกต้องเป็นประโยชน์ ถ้ากรรมเก่าเป็นกุศลน้อย ก็ต้องทำกรรมใหม่ให้เป็นกุศลมากขึ้นๆเรื่อยๆ นี่คือการพัฒนาในไตรสิกขา ที่นี้ถ้าใครไปติดอยู่กับกรรมเก่า แก่ก็ ละห้อยสรรพผลกรรมเก่าอยู่นั้นแหละ ไม่ไปไหน ก็ตันเลยนะสิ เห็นชัดๆ ว่าหมดทางก้าวต่อไปใน ไตรสิกขา ไซ้ใหม่ ในเมื่อกรรมภาคปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งในระบบไตรสิกขา กรรมก็ต้องโยงมาสู่การพัฒนา สู่การปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้นให้ได้ ถ้าไม่โยงมา ก็คือปฏิบัติผิด^{หนึ่ง}

ในการปฏิบัติที่ถูกต้องนั้น เราต้องเรียนรู้เข้าใจกรรมเก่าว่าเป็นมาอย่างไร ผิดพลาดบกพร่องตรงไหน ให้ได้ความชัดเจนเพื่อจะได้มาแก้ไขปรับปรุงทำกรรมที่เป็นปัจจุบันให้ถูกให้ดียิ่งขึ้น คือกรรมเก่าเป็นเรื่องที่ต้องรู้ เพื่อจะรู้จักตัวเอง รู้ทุนเดิม แล้วก็รู้จุดที่จะแก้ไขปรับปรุง แล้วจะได้เดินหน้าต่อไป กรรมเก่าเป็นตอนที่ต้องรู้ แต่ตอนที่จะต้องทำคือกรรมใหม่เป็นสิกขา กรรมที่จะเป็นกรรมที่ดีก็ คือเป็นไปตามหลักสิกขาหรือสนองหลักสิกขา ก็คือเป็นสิกขานั้นเอง ได้แก่ เรียนรู้ ฝึกหัด พัฒนาขึ้น ไป กรรมที่ดี ก็คือเป็นกรรมที่เป็นกุศलयิ่งขึ้นๆ นี่คือตัวอย่างที่ว่าต้องมองแบบคืบคลอนคลี่คลายก้าวไป ไม่ใช่มองแบบแข็งทื่อ หยุคนิ่ง นอนตาย ตั้งรับ ไม่ทำอะไร ไซ้ไม่ได้ ต้องมองอะไรๆ ในทางที่จะแก้ไขปรับปรุง และมองในลักษณะที่เป็นขั้นตอนแห่งความเคลื่อนไหว คืบหน้า ก้าวไป^{สอง}

โมเดลหรือแม่แบบการมองมนุษย์แนวสิกขานี้ ยังมีความหมายต่อไปอีกว่า มันทำให้เรามองเห็น และยอมรับความแตกต่างหลากหลาย เช่น เมื่อมองมนุษย์เป็นสังคัม เราก็จะมองว่าในเวลาหนึ่งใดที่เรา กำลังมองอยู่ อย่างที่ใช้ภาษาฝรั่งว่า at a given moment คือ ในขณะใดขณะหนึ่งที่กำหนดให้ หรือเมื่อ

^{หนึ่ง} ขอให้ระลึกไว้เสมอถึงพุทธพจน์ [พระไตรปิฎก เล่ม ๒๐ ข้อ ๕๐๑] ที่ว่า มีลัทธิเดียรฉัตร ๓ ลัทธิ ซึ่งเป็นไปในทางไม่กระทำการ คือ ลัทธิปุพเพกตวาท (ถือว่าคนจะมีความสุขทุกขะอะไรก็เป็นเพราะกรรมเก่า) ลัทธิอิศวรนิรมิตวาท (ถือว่าคนจะมีความสุขทุกขะอะไรก็เป็นเพราะเทพผู้เป็นใหญ่บันดาล) และลัทธิเหตุวาท (ถือว่าคนจะมีความสุขทุกขะอะไรก็แล้วแต่โชค ถึงคราวก็เป็นไปเอง)

^{สอง} ขอให้ระลึกไว้เสมอถึงพุทธพจน์ [พระไตรปิฎก เล่ม ๒๔ ข้อ ๕๔] ที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย เราไม่สรรเสริญแม้แต่ความตั้งอยู่ได้ในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่ต้องพูดถึงความเสื่อมถอยในกุศลธรรม เราสรรเสริญแต่ความเจริญเพิ่มขึ้นไปในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่สรรเสริญความตั้งอยู่ได้ ไม่สรรเสริญความเสื่อมลงไป

มองในเวลาใดเวลาหนึ่งนี้ มนุษย์ทั้งหลายอยู่ในระดับการพัฒนาไม่เท่ากัน เป็นไปไม่ได้ที่เราจะให้ทุกคนเป็นเหมือนกัน ในเมื่อมนุษย์ในเวลาหนึ่งๆ มีการพัฒนาไม่เท่ากัน เราก็ต้องรู้จักและต้องจัดให้แก่เขาตามที่เขาเป็นจริง และเท่าที่พอดีแก่เขาที่จะให้เขาพัฒนาได้อย่างดี นี่ก็ต้องย้ำว่า ต้องทำ ๒ ชั้น ไม่ใช่แค่สนองความต้องการเรื่อยเปื่อยไปตามใจชอบของเขา แต่ต้องต่ออีกว่าเพื่อช่วยให้เขาพัฒนาต่อไปด้วย

ฉะนั้น เราจึงจะจัดการทางสังคมให้ทุกคนเป็นอย่างหนึ่งอย่างเดียวกันหมด เป็นไปไม่ได้ จะให้คนกินอยู่แบบเดียวกัน มีความสุขอย่างเดียวกัน เป็นไปไม่ได้ อันนี้เป็นแนวคิดซึ่งมีผลต่อสังคม ทั้งเรื่องการเมือง เรื่องเศรษฐกิจ และเรื่องอะไรๆ ทั้งหมด ขอยกตัวอย่าง เช่น คอมมิวนิสต์ก็จะจัดให้สังคมเป็นเหมือนกันเท่ากันหมด ให้กินอยู่เท่ากัน ให้แต่งตัวอย่างเดียวกัน ให้ดำเนินชีวิตเหมือนกันหมด แล้วอยู่ได้ไหม เมื่อไม่ได้ฝึก ไม่ได้พัฒนาคนขึ้นไปให้เหมาะสมกัน แต่จะให้เขาเป็นอยู่อย่างนั้น ก็กลายเป็นต้องบังคับกัน ก็ฝืนใจเขา พอเปิดทางให้ก็ระเบิดเลย เวลานี้เงินเป็นใจ ไปอีกทิศหนึ่งเลย ใช่ไหม นี่คือการมองมนุษย์ให้เหมือนกัน จะจัดให้มนุษย์เป็นอย่างเดียวกัน ซึ่งเป็นไปไม่ได้ และเอาดีจริงไม่ได้ เป็น**สุดโต่ง**ไปทางหนึ่ง

แล้ว**สุดโต่ง**อีกทางหนึ่ง ก็คือ พวกทุนนิยมเสรี ที่ถือลัทธิปัจเจกชนนิยม ซึ่งเน้นเสรีภาพ(แบบแยกส่วน)ของบุคคล บอกว่าจะต้องสนองความต้องการของแต่ละคน เหมือนกับจะให้เขาได้ทำตามใจปรารถนา และเหมือนกับว่าไม่มีขอบเขต (เท่าที่ไม่ละเมิดต่อคนอื่น) แค่นี้เขานึกว่าพอ ไปๆ มาๆ กลายเป็นว่า หากความสุขให้เต็มที่ กินเสพเสรี มั่วเมาเสรี แล้วก็มีมอมเมาเสรี ผลออกมาว่า ชีวิตเสื่อมคุณภาพ คนตกต่ำลงจากความเป็นมนุษย์ สังคมจมลงในอบายมุข เต็มไปด้วยความรุนแรงและการแย่งชิงเบียดเบียนกัน ธรรมชาติแวดล้อมเสื่อมโทรมลงไปๆ Earth Summit ๒ ครั้งผ่านไป (1972 และ 1992) แก้ไขอะไรไม่ได้ ไม่มีอะไรดีขึ้น มีแต่ทรุด อารยธรรมเดินหน้าไปในวิถีแห่งวิบัติ โดยที่มนุษย์ผู้ขาดการพัฒนาตัวเองและลุ่มหลงมัวเมาอยู่ ไม่มีจิตสำนึกที่จะใส่ใจ

โลกมีปัญหา พุทธศาสนามีคำตอบ

ที่จริงลัทธิ ๒ พวกนี้ ต่างก็บอกว่าเขาเป็นประชาธิปไตยกันทั้งนั้น แต่เดิมนี่ประชาธิปไตยมีหลักการสำคัญ ๓ อย่างใช่ไหม คือ เสรีภาพ (Liberty) เสมอภาค (Equality, ถ้าแปลให้เข้าชุดจริง เคยใช้สมภาพ หรือจะใช้ สมานภาพ ก็ได้) และภราดรภาพ (Fraternity) ศัพท์พวกนี้ต้องยกเกียรติให้แก่พวกฝรั่งเศส ที่เขาเน้นกันขึ้นมาในยุคปฏิวัติฝรั่งเศส แต่เวลานี้ หลักที่ ๓ คือ Fraternity หรือภราดรภาพไม่ค่อยมีใครพูดถึง จะพูดกันแต่เสรีภาพ และความเสมอภาค

ถ้าจะว่ากันไป **คอมมิวนิสต์**ก็คือ เน้นหลักเสมอภาค equality ความเท่าเทียมกัน เข้าทำนองที่มีคำลือว่า ให้ทั้งสังคมทุกคนจนเหมือนกันหมด อันนี้พูดกันแบบสนุกๆ นะ แต่มันก็มีแนวคล้ายๆ อย่างนั้น ส่วนทางฝ่าย**ทุนนิยมเสรี** ก็เน้นหลักเสรีภาพ liberty ให้สนองความต้องการของบุคคล ตามลัทธิปัจเจกชนนิยม (Individualism แปลให้สั้นว่าปัจเจกนิยม) ว่าพยายามให้แต่ละคนทุกๆ คนได้ทำตามต้องการ เพียงแต่ระวังไม่ให้ละเมิดกัน เอาแค่นั้น

ขอรวบรัดสรุปว่า พวกลัทธิใหญ่ ๒ ค่ายนี้ นอกจากทำให้ระบบองค์กรรวมของประชาธิปไตย บกพร่อง ไม่บูรณาการหลักการสำคัญให้ครบ ๓ อย่าง โดยมักมองข้ามหลัก*ภราดรภาพ*ไป ซึ่งในที่นี้จะยังไม่ขยายความ

ข้อบกพร่องขั้นรากฐานที่สำคัญยิ่งกว่านั้น ก็คือ ทั้งสองค่ายลัทธิใหญ่เหล่านี้ไปสุดโต่ง แล้วก็เลยเถิดไป คือเขามองไม่เห็นธรรมชาติของมนุษย์ตามเป็นจริง ในขณะที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกศึกษา ต้องพัฒนา ลัทธิใหญ่ ๒ ค่ายนี้ มองธรรมชาติมนุษย์แบบนิ่งตายตัว โดยมองการศึกษาแยกส่วนออกไป เมื่อเขามองมนุษย์เป็นอย่างหนึ่งอย่างเดียวตายตัวอยู่ เขาก็จัดระบบชีวิตและระบบสังคมไปตามนั้น อย่างที่ว่า*คอมมิวนิสต์*ก็เน้นที่จะให้ความเสมอภาค ให้คนเท่าเสมอกันหมด ฝ่าย*ทุนนิยมเสรี*ก็จะสนองความต้องการของปัจเจกชนแต่ละคนเหมือนดังว่าจะให้เต็มที่ ก็ไปอีกทางหนึ่ง เพลินกับการสนองค้นหาที่จะเสพบริโภค จนกลายเป็นบริโภคนิยมไป ก็สุดโต่งไปอีก แล้วก็ไปไม่รอด

ฝ่าย*คอมมิวนิสต์* เอาสังคมเป็นใหญ่ ฝ่าย*ทุนนิยมเสรี* เอาบุคคลเป็นใหญ่ ฝ่าย*คอมมิวนิสต์*นั้น คนทนไม่ไหว ก็ล้มไปบ้างชนวนเซออยู่บ้าง ฝ่าย*ทุนนิยมเสรี*นี้ ธรรมชาติและธรรมโดยรวมจะทนไม่ไหว แล้วก็ต้องเสื่อมทรุดไป ฝ่าย*คอมมิวนิสต์*ก็สุดโต่งเป็นบังคับฝืนใจ ฝ่าย*ทุนนิยมเสรี*ก็สุดโต่งเป็นปล่อยตามชอบใจ ขัดกับธรรมชาติของมนุษย์ฝ่ายละด้าน *ทางสายกลาง*ที่พอดี สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ พร้อมทั้งเกื้อกูลแก่องค์กรรวมใหญ่แห่งสรรพสิ่ง ก็คือ *การสนองความพอใจหลากหลาย ที่คืบหน้าไปกับความไม่หยุดนิ่งในการพัฒนามนุษย์*

ความจริงคือ มนุษย์ก็เป็นมนุษย์ เป็นสัตว์ที่ต้องพัฒนา ในแต่ละขณะในแต่ละเวลานั้น มนุษย์พัฒนาไม่เท่ากัน เราก็จัดระบบทั้งหลายให้เหมาะกับมนุษย์ที่แตกต่างหลากหลายในระดับแห่งการพัฒนา นั้น ให้เป็นสังคมที่สนองความต้องการของคนที่แตกต่างกันนั้น ได้ และให้เอื้อต่อการที่เขาจะพัฒนาตัวต่อไป โดยมีข้อแม้อันหนึ่งว่า ในแต่ละขณะที่เขาไม่เหมือนกันนี้ ขอให้ทุกคนพัฒนาตัวเองอย่าหยุดอยู่กับที่ ไม่ใช่ว่าเอาแต่สนองความต้องการหยุดนิ่งอยู่แค่นั้น

ประชาธิปไตย*ทุนนิยมเสรี*ในปัจจุบันไม่มองที่การพัฒนามนุษย์ (เขามี human development ในความหมายที่แคบๆ เช่น พัฒนาคนเพื่อมาสนองความต้องการของอุตสาหกรรม) ได้แต่มุ่งที่จะสนองความต้องการของมนุษย์แต่ละคนอยู่อย่างนั้นและแค่นั้น ส่วนทางฝ่าย*คอมมิวนิสต์*ก็จะบังคับให้คนกินอยู่เป็นอยู่อย่างนั้น โดยไม่ได้ดูว่าเขามีการพัฒนาที่จะมามีความสุขในการเป็นอยู่อย่างนั้นหรือเปล่า

เราจึงต้องการระบบ*มัชฌิมา* คือทางสายกลางที่ว่า ในแต่ละขณะเราก็ต้องสนองความต้องการให้มนุษย์อยู่ได้คืออย่างเหมาะกับเขา แต่ก็อย่าให้เขาอยู่กับที่ เขาต้องมีการพัฒนาตัว โดยให้ตระหนักรู้ว่า ยังมีสภาวะชีวิตที่พัฒนาสูงขึ้นไปที่ดีกว่านั้น แม้แต่ความสุขก็ยังมีที่ประณีตดีกว่านั้น แล้วสังคมก็จะมีคุณภาพในตัวมันเอง โดยที่วามมนุษย์มีการพัฒนาตลอดเวลา ซึ่งในแต่ละขณะ แต่ละคนก็อยู่ในระดับและขั้นตอนของการพัฒนาที่ต่างๆ กัน นี่คือนิวคิดทางพระพุทธศาสนาที่เราใช้มองโลกมนุษย์

ปัจจุบันนี้ เรากำลังมาอยู่ภายใต้การครอบงำของโลกาภิวัตน์ ซึ่งเป็นโลกาภิวัตน์ที่ฝ่าย*ทุนนิยม*

เสรีเอาไอที่เป็นเครื่องมือในการครอบงำโลก โดยประสานกับระบบการสนองความต้องการเสรีโภค เพื่อให้การเสรีโภคของมนุษย์กลายเป็นเครื่องมือของเขา ในการแสวงหาผลประโยชน์ และพร้อมกันนั้นในขณะที่มิได้มีการพัฒนามนุษย์ ก็มีการช่วย ปลูกปั้น ล่อเร้า สร้างกระแส ให้มนุษย์ยิ่งหลงใหลในการเสรีโภคมากยิ่งขึ้น และมนุษย์ที่มิได้พัฒนา ก็ยังมีความสุขที่พึงพาสังเสรีโภคมากขึ้น แล้วก็ยิ่งเบียดเบียนกันมากขึ้น ทำลายสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ขณะที่ตัวมนุษย์เองก็ไม่ได้มีความสุขมากขึ้นด้วย เพราะว่าเมื่อเขาไม่มีการพัฒนาที่ถูกต้องตามธรรมชาติแห่งความเป็นมนุษย์ของเขา แล้วโดยไม่ตระหนักรู้เขาก็พัฒนาความฉินชา พัฒนาความเบื่อหน่าย แล้วทุกข์ก็มากขึ้น ความเหงา ความว้าเหวก็มากขึ้น เพราะจิตใจไปพึงพาสั่งต่อวัตถุ พอเบื่อวัตถุ ก็แว้งคว้างเลื่อนลอย แล้วก็หงอยเหงาว่าเหว่ เหี่ยวแห้ง เพราะความอบอุ่นจากความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์ ก็สูญเสียไปแล้ว และการพัฒนาทางด้านจิตใจที่จะให้มีความสุขในตัวเองเขาก็ไม่ได้สร้างไว้ ยิ่งกว่านั้น ความสามารถที่จะมีความสุขก็ลดน้อยหรือหายไปแล้ว ความทุกข์ก็ระดมท่วมทับคนมากขึ้นๆ เพราะฉะนั้นก็จึงต้องเกิดปัญหาแน่นอน

แล้วก็อย่างที่ว่า พอหันไปหาระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง และระบบทั้งหลายในทางสังคม ก็เป็นแบบแยกส่วนไปหมด และเมื่อมันแยกเป็นส่วนๆ แล้ว ก็ยิ่งก่อปัญหามากขึ้น เฉพาะอย่างยิ่งมันก็ไม่เอื้อ ไม่โยงกับการศึกษา ไม่เอื้อต่อการศึกษาดังจะเห็นง่ายๆ ระบบเศรษฐกิจ และการเมืองปัจจุบันนี้ ระบบทุนนิยมเสรีโภคประชาธิปไตยตลาดเสรีนี้ เอื้อต่อการเสพ แต่ไม่เอื้อต่อการศึกษา

จึงควรคิดกันให้ดีๆ จะต้องมีการแก้ไขปรับปรุงใหม่กันอย่างไร ทำอย่างไรเราจะจัดสังคมให้เป็นองค์กรร่วมที่มีการพัฒนามนุษย์อยู่เสมอ ถ้าจัดอย่างนี้ เราก็จะเห็นจุดหมายของเศรษฐกิจและการเมืองเป็นต้นนั้น คือ เราจะมองว่า เศรษฐกิจและการเมือง อะไรต่างๆ เหล่านี้ ที่จริงมันก็คือการจัดสภาพแวดล้อม เพื่ออะไร เพื่อเกื้อหนุนให้มนุษย์มีโอกาสมากขึ้นในการพัฒนาชีวิต แต่ที่เราจัดระบบเศรษฐกิจ การเมือง และระบบการต่างๆ ในทางสังคมเวลานี้ เราไม่ได้คิดจะช่วยให้มนุษย์มีโอกาสในการพัฒนาชีวิตเลย ไม่เกื้อหนุนเขาเลย แต่กลับไปผลักดันให้เขาเสรีโภคมากขึ้น

ขอให้จับสาระให้ได้ สาระของเรื่องทั้งหมดอยู่ที่ว่า เราต้องจัดระบบเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และสังคมนี้ ให้เป็นสภาพเอื้อต่อการที่มนุษย์จะพัฒนาชีวิตของตน แล้วชีวิตมนุษย์ที่พัฒนาดีนี้ ก็จะกลับมาเอื้อต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ให้ระบบสัมพันธ์ของทุกสิ่งทุกอย่างเป็นอย่างเป็นอยู่เป็นไปด้วยดี

นี่ก็เป็นแง่ต่างๆ ที่เอามาพูดหลายเรื่องแล้ว ก็ยังไม่จบ มันไม่รู้จักจบหรือ เพราะมีเรื่องให้พูดไปเรื่อยๆ แล้วแต่ว่าจะจับเงาไหนขึ้นมา เมื่อคืนนี้เราก็มองที่โมเดลที่หนึ่ง คือเรื่องของสภาวธรรม ระบบของจักรวาลหรือสรรพสิ่ง ที่เป็นระบบแห่งความสัมพันธ์อันหนึ่งอันเดียวกัน และโมเดลที่สอง คือเรื่องของสถานะและบทบาทของมนุษย์ ที่ว่าเป็นองค์กรร่วมพิเศษ ที่มีคุณสมบัติซึ่งพัฒนาได้ และเมื่อพัฒนาดีแล้ว ก็จะกลับมาช่วยจัดปรับให้ทั้งระบบนี้สัมพันธ์กันในทางที่เกื้อกูลกันยิ่งขึ้น ลดการเบียดเบียนลงก้าวไปสู่ภาวะที่จะเป็นโลกที่เป็นสุข ไร้การเบียดเบียน อันนี้คือจุดหมาย

ถ้าทำอย่างที่ว่ามานี้ เพื่อให้เป็นโลกที่เป็นสุขไร้การเบียดเบียนได้ ก็ใช้ได้ ก็เป็นเรื่องที่ใหญ่ แต่ต้องได้แนวคิดก่อน ถ้าไม่มีแนวคิดพื้นฐาน ก็เดินหน้าไม่ได้

ที่นี้ก็มาคุยกันในเรื่องของประเด็นปลีกย่อยต่อไป

ถาม-ตอบ

“อยากจะเรียนถามพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณอาจารย์ว่า ในทางปัญญาสามนี้ ไอทีนี่มันจะอยู่ใน สุตมยปัญญา หรือว่าการพัฒนาไปให้ครบสามกระบวนการ คือตื่นเข้ามา ก็ได้ฟังข่าวได้อ่านหนังสือพิมพ์ อะไรนี้ ทั้งหมดมันเป็น สุตมยปัญญา แต่ว่าปัญญาอีกสองอย่างมันเพิ่มหรือว่ายังไง”

- มันเป็นสุตะ แต่มันอาจจะไม่มีปัญญา ปัญญามันอยู่ที่คน พวกข่าวสารนั้นเป็นแค่สุตะ คนฟังอ่านไปแล้วจะได้ปัญญาหรือไม่ ไม่แน่ ที่เป็นปัญหายุ่งก็คือปัจจุบันมีแต่ Information แต่ปัญญาไม่เกิด เพราะว่า Information เหล่านั้นคนรับก็ไม่เป็นใช้ก็ไม่เป็น แล้วกลายเป็นอย่างที่ว่าคนถูกกระทำ ไม่ใช่คนเป็นผู้กระทำต่อข่าวสาร เช่นว่ามีพวกที่เจตนาจัดสรรปรุงแต่ง Information บางอย่างขึ้นมาเพื่อจะล่อหลอก หรือปลุกปั่นกระแส หรือแม้แต่เพื่อจะสนองความต้องการในการเสพบริโภคเท่านั้น แล้วคนก็ถูกกระทำโดยที่ทั่วไปไหล ตื่น เต้น ไปตามที่เขาส่งมา ก็เป็นฝ่ายที่ถูกป้อน คนไทยจะเป็นฝ่ายถูกป้อน Information เสียมาก แต่ไม่ค่อยได้กระทำอะไรต่อ Information

หนึ่ง ไม่ใฝ่สืบค้นหาข่าวสารข้อมูลเอง ที่จริงจะต้องเอา Information ที่เขาแพร่มาเป็นตัวสะกด พอมันสะกดปั๊บ ถ้าเรื่องอะไรเกี่ยวข้องกับสำคัญหรือสนใจเราก็ค้นหา Information ต่อให้ถึงความจริง จุดนี้เป็นเรื่องสำคัญ เราจับจุดให้ได้ก่อน ต้องมีกระบวนการ ต้องรู้จักคัดเลือก พอคัดเลือกเสร็จปั๊บ จับจุดกันเลยทีเดียว ตอนแรกคัด คัดแล้วก็ค้น พอค้นเองก็เหมือนเริ่มเป็นผู้กระทำต่อมัน ไม่ใช่ไปคอยรอเขาป้อนอย่างเดียว แม้แต่พวกบทวิจารณ์ก็ไม่ใช่อย่อยรับ เช่นรอหนังสือพิมพ์ว่า ทิวว่า แล้วก็ฟังไปตามเขา ซึ่งบางทีมีแต่ความคิดเห็น ไม่มีความรู้เลย ขอให้ดูเถอะ เต๋ยวนี้ สื่อเยอะแยะเลย มีแต่ความคิดเห็น ความรู้ไม่มี ก็เลยกลายเป็นเพียงการแสดงความรู้สึก

แล้วก็มาหนุ่กันนักเดี๋ยวนี้อ บอกว่าให้เด็กไทยกล้าแสดงความคิดเห็น จึงต้องย้ำกันเรื่อยๆ ถ้าบอกแค่นี้ผิด เด็กไทยนี้ไอ้เรื่องกล้าละ ไวนัก เดี๋ยวนี้อ ที่ว่ากล้าๆ ดูเถอะหลายเรื่อง มันนำฝรั่งหมดแล้ว ส่วนที่ฝรั่งมีดีมันไม่ได้อยู่ที่กล้าแสดงความคิดเห็น จริงอยู่เดี๋ยวนี้อ ไทยขี้อาย แต่เวลานี้อมันตรงข้ามกับขี้อายไปไกลจนกว่าแล้ว เรื่องนี้ต้องจับจุดให้ได้สาระของฝรั่งเขาเน้นที่การหาความรู้ ส่วนความคิดเห็นมันมาเป็นตัวประกอบ ตัวแท้คือต้องการความรู้ เพราะความรู้เป็นตัวไขไปสู่ความจริง และเป็นฐานของการคิดเห็นที่จะมีความหมายในการจัดการแก้ปัญหาหรือสร้างสรรค์ก็ตาม นอกจากนั้น การแสดงความคิดเห็นก็เพื่อเปิดแนวทางช่องทางที่จะได้ความรู้ต่อยิ่งขึ้นไปอีก ทีนี้คนที่มีความคิดเห็น โดยไม่ได้ไปสัมพันธ์กับความรู้ การแสดงความคิดเห็นของเราก็เป็นเพียงการแสดงความรู้สึก ตอนนี้อละไปเลย ความคิดเห็นตามความรู้สึก รู้สึกยังไง ชอบใจ-ไม่ชอบใจ ก็ว่าไปตามนั้น ถ้าเป็นความคิดเห็นแค่ตามความรู้สึกก็ไม่ไหวแล้ว ได้แค่ความรู้สึกชอบใจก็ว่าอย่างนี้ คิดอย่างนี้ ไม่ชอบใจก็คิดก็ว่าไปอีกอย่างหนึ่ง

เราต้องมีกระบวนการค้นหาความรู้ เด็กไทยจะต้องฝึกความใฝ่รู้ และต้องเป็นนักสืบค้นความรู้ ต้องเอาอันนี้ให้ได้ เอ้อ... Information มาปั๊บ คัดก่อน เรื่องนี้สำคัญ มีผลต่อชีวิตต่อสังคม ทีนี้ค้นเจอเลยค้นไป ถ้ายังไม่ชัดเจน ไม่ยอมหยุด นี่แหละอินเตอร์เน็ตจึงจะมีประโยชน์ ไม่งั้นใช้อินเตอร์เน็ตไปทำ

อะไรก็ไม่ได้ ไม่ได้เรื่อง ต้องไปค้นหาความรู้ และค้นหาให้ได้ความรู้ชัดเจน แล้วก็เอาความรู้นั้นมาใช้
ตอนนี้พอความรู้มันชัดเจน ความคิดเห็นก็จะสร้างสรรค์และมีความหมาย แต่ถ้าความรู้ไม่ชัด ความ
คิดเห็นเป็นความรู้สึกไปหมด ได้แค่ชอบใจไม่ชอบใจ ไม่ได้เรื่อง ฉะนั้น สังคมไทยไปไม่รอดหรอกถ้าอยู่
กันอย่างนี้ อ่านหนังสือพิมพ์มีแต่ความคิดเห็นที่ไปตามความรู้สึกซะมาก หรือมีความรู้นิดๆ หน่อยๆ ก็
ตัดสินแล้ว

อีกอันหนึ่งที่สังคมขาดไม่ได้ ก็คือการให้ความรู้ชนิดที่เป็นข้อมูลล้วนๆ ที่เป็นกลางๆ หรือ
ข้อมูลบริสุทธิ์ ไม่มีความรู้สึก ไม่มีความคิดเห็น ไม่มีการวิจารณ์ประกอบ อันนี้เป็นความรู้ประเภทที่
หนึ่ง ซึ่งสังคมไทยขาดมาก การให้ความรู้ล้วนๆ หรือข้อมูลข้อเท็จจริงบริสุทธิ์ เป็นการเคารพผู้ฟังและ
ผู้อ่าน เพราะผู้ฟังผู้อ่านเขามีสมองของเขา ขอให้เขาได้ข้อมูลความรู้ก็แล้วกัน แล้วเขาจะคิดได้ ถ้า
เคารพเขาต้องให้ความรู้ ถ้าคุณไปแสดงความคิดเห็นเลย อาจจะกลายเป็นแสดงว่าคุณไม่เคารพเขา อะไร
กันนี้ อีกอีกปีไปรู้อะไรมาเนี่ย ยังไม่ทันจะแจ้งชัดเลย ออกความคิดเห็นมาแล้วอย่างนั้นอย่างนี้แบบ
ตัดสินเลย อย่างเรื่องภาคใต้นี้ ฟังวิทยุหนังสือพิมพ์เถอะ มีแต่ความคิดเห็น ฐนินรู้หน่อยอะไรไม่
จะแจ้ง ก็ว่าเป็นตาเห็น ไม่ได้เป็นเรื่องเลย มันก็เลยไม่พัฒนามนุษย์ การศึกษาก็เลยไม่ก้าวไป

เอาละ ขอข้อมูลความรู้ล้วนๆ บริสุทธิ์ให้ชัดเจนถ่องแท้ที่สุด ให้สังคมนี้เต็มไปด้วยความรู้ที่
ชัดเจนถึงความจริง เมื่อเรารู้จักให้ความรู้ที่บริสุทธิ์อย่างนี้ แล้วก็ให้คนของเรารู้จักทำต่อความรู้อย่างที่
นี้ รู้จักรับ รู้จักคัดเลือก รู้จักค้นหา แล้วรู้จักนำมาใช้ประโยชน์ ตอนนี้แล้วก็รู้จักแสดงความคิดเห็น รู้จัก
สื่อสาร กระบวนการพัฒนาปัญญาที่จะดำเนินไปได้ดีขึ้น ไม่งั้นเราก็วนเวียนอยู่อย่างนี้แหละ ถ้าไม่มี
ความรู้มาเปิด มาขยายขอบเขต ก็ติดอยู่ในวังวนนี้เอง เพราะความรู้เป็นตัวขยายขอบเขตเปิดพรมแดน
ทะลุค่านออกไป ความคิดเห็นของคนมันก็อยู่แค่ในขอบเขตของความรู้เท่านั้น เมื่อเรามีความรู้อยู่แค่นี้
แก็กก็แสดงความคิดเห็นได้ในขอบเขตความรู้แค่นั้น แก็กจะแสดงได้แปลกประหลาด มีรส แก็กก็ต้องเอา
ความรู้สึกมาได้ ถูกไหม มันก็เลยสนุกไปกับความรู้สึก ประงแต่งไป แต่คนไม่พัฒนา สังคมไปไม่รอด

สังคมที่จะพัฒนา คนต้องมีความเข้มแข็งทางปัญญา แก็กเข้มแข็งทางกาย เข้มแข็งทางพลังอาวุธ
มันไม่พอ เข้มแข็งทางจิตใจก็ดี แต่ก็ไม่พอ ตันอีก พวกนี้ต้องเป็นตัวรับใช้ ต้องเข้มแข็งทางปัญญา จึงจะ
แข่งจะนำเขาได้ สังคมของเรานี้ขาดความเข้มแข็งทางปัญญา ต้องเน้นให้พัฒนาความเข้มแข็งทางปัญญา
ให้ได้ แล้วก็จะได้เกิดความรู้จักตัวเอง และมองสถานการณ์โลกถูก คนที่มีความรู้จะมองสถานการณ์ทุก
อย่างด้วยความเข้าใจ และตั้งท่าที่ถูกต้อง ถ้าเราไม่รู้สถานการณ์ เราตั้งท่าที่ไม่ถูกต้อง เหมือนอย่างเรื่อง
ภาคใต้ คนไม่รู้ไม่เข้าใจก็ตั้งท่าที่ไม่ถูก ถ้าเราจริงรู้ชัด เราก็อ้างท่าที่ถูกต้อง

เป็นอันว่า ในเรื่องสุดมยปัญญานั้น ถ้าเป็นกันอย่างนี้ ไม่ต้องพูดถึงว่าจะเกิดปัญญาเลย แม้แต่
แค่สุตะก็ยังกะพร่องกะแพร่งเต็มที สุดมยปัญญาแปลว่าปัญญาที่เกิดจากสุตะ เมื่อสุตะคือข่าวสารข้อมูล
ก็ยังไม่ชัดไม่พอ แล้วสุดมยปัญญาจะเกิดขึ้นมาอย่างไร

“เรื่องภาคใต้ คนขาดความรู้ล้วนๆ ก็เลยนำมาซึ่งความอ่อนแอทางจิตใจ ทางปัญญา”

- ความรู้มีขาดมาก ความรู้ข้อมูลข้อเท็จจริงล้วนๆ นี้ไม่ค่อยใส่ใจกัน ทั้งที่มันเป็นฐานก่อนอะไรอื่น

ทั้งหมด ไซรีเปล่า ประเทศอื่นเขาเกิดเรื่องอย่างนี้หรือเรื่องเดียวกันนี้ เขาทำอะไรกันบ้าง โดยเฉพาะ ประเทศไค้เคียง ต้องรู้หมด นี้ไม่รู้เลย ก็มาคิดว่ากันเองอยู่นิวเนียๆ เวลานี้ มันเป็นอย่างนั้นนะ เรื่อง อย่างเดียวกัน ปัญหาเดียวกันกับในเมืองไทยนี้ อาจจะเคยเกิดที่มาเลเซีย อินโดนีเซีย เกิดยังไง รัฐและ สื่อมวลชนเอามาเล่ากันให้หมด ให้รู้กันไปเลย เล่าอย่างที่ว่าแล้ว คือเป็นข้อมูลข้อเท็จจริงล้วนๆ ไม่มี ความเห็น ไม่มีการปรุงแต่ง ไม่มีความรู้สึกอะไรทั้งนั้น และคนต้องมีความใฝ่รู้ อยากจะรู้อยากถึงความ จริง อย่างนี้ ประชาชนจึงจะวางตัวถูกต้องต่อสถานการณ์ สังคมจึงจะเจริญพัฒนา เพราะฉะนั้น ที่เป็น กันอยู่มันไม่ไหวหรอก เป็นสังคมที่อยู่ในวังวนแล้ว

ตัวอย่างง่ายๆ เรื่องฮิยาบ (hijab) ฝักคลุมศีรษะของสตรีมุสลิม ที่ในเมืองไทยเปิดโอกาสให้ใช้ กันนี้ รัฐและสื่อทั้งหลายก็ควรเผยแพร่ข้อมูลความรู้ล้วนๆ ที่ไร้ความเห็นอย่างที่ว่าแล้ว คือให้ความรู้แก่ ประชาชนว่า ในประเทศทั้งหลายเขาปฏิบัติกันอย่างไร โดยเฉพาะในประเทศมุสลิมเอง อย่างในประเทศ ตุรกีที่มีประชากรมุสลิม ๘๘% แต่เป็นคามิยรัฐ (secular state) เขามีกฎหมายห้ามสตรีแต่งฮิยาบเข้าไปใน สถานศึกษาและในสถานที่ราชการ เมื่อปี ๒๕๔๒ (ค.ศ.1999) สตรีท่านหนึ่ง ได้รับเลือกตั้งเป็น ส.ส. แล้วแต่งชุดฮิยาบเข้าไปในสภา เลยถูกห้ามเข้าสภา หรืออย่างในอินโดนีเซียที่เป็นประเทศมีประชากร มุสลิมมากที่สุดในโลก ก็มีกฎหมายอย่างนี้ตั้งแต่ปี 1985 ไม่ให้นักเรียนหญิงแต่งฮิยาบในโรงเรียน รัฐบาล อย่างนี้เป็นต้น เมื่อประชาชนมีความรู้แบบนี้ คนไทยแทนที่จะมาค่อนว่ากันให้เกิดปมด้อย ก็จะ เกิดความภูมิใจว่าประเทศของเราเป็นดินแดนแห่งเสรีภาพ ที่ให้โอกาสแก่คนทุกหมู่เหล่ามากกว่า หลายประเทศที่น่าจะให้โอกาสในเรื่องนี้มาก่อนเราเสียอีก

“ตอนนี้เราจะพัฒนาอย่างไรให้การรับรู้ทางอินเทอร์เน็ตของคนรุ่นใหม่หรือเด็กรุ่นใหม่ ให้เขาสามารถที่จะ เลือกได้ถูก หรือสามารถที่จะพัฒนาอินเทอร์เน็ตรับรู้อะไรได้ครับ”

- ต้องแก้กันตั้งแต่การเลี้ยงดูในครอบครัว ไปจนถึงเปลี่ยนนิสัยของสังคม ก็อย่างที่ว่านั่นแหละ เริ่ม ตั้งแต่พ่อแม่ต้องรู้เข้าใจ ไม่ให้ถูกติดอยู่แค่ความรู้สึกที่ได้สนองความต้องการเสพ ที่มีสุข-ทุกข์แค่จาก ชอบใจ ไม่ชอบใจ ให้เขาเริ่มพัฒนาความอยากรู้ แล้วก็รู้จักค้น และเป็นผู้กระทำต่อความรู้ ไม่ใช่เป็น ผู้ถูกกระทำอยู่เรื่อย ถามกระตุ้นให้เขาได้คิดว่า เธอเป็นผู้ทำหรือถูกกระทำ ถูกกระทำมากกว่าใช่ไหม แล้วเธอเป็นผู้เสพบริโภคมากกว่า หรือเป็นผู้ศึกษามากกว่า ตอบได้เลยใช่ไหม ว่าเป็นผู้เสพ ที่จริงเป็น นักเสพ ไปแล้ว แทบไม่ศึกษาเลย แล้วข้อมูลความรู้จะมีประโยชน์อะไรเล่า ถ้าเราไม่ศึกษา

แล้วเดี๋ยวนี้ที่ชอบใช้ถ้อยคำอย่างนั้นด้วยนะ บอกว่า "บริโภคข่าวสารข้อมูล" ทำไม่ไม่บอกว่า ศึกษาข่าวสารข้อมูล นี่เป็นเพราะสังคมของเราก็ไม่ได้เตือนกันด้วย จนกลายเป็นสังคมของนักเสพ ที่มี นิสัยคอยจะเสพไปทุกอย่างแม้กระทั่งข่าวสาร เอาแค่นั้น แล้วก็เลยได้แค่นั้น ต้องมีสติฉุกคิดกันบ้าง แล้ว ก็ให้แง่มุมที่จะเตือนสำนึกกัน ใช้ถ้อยคำที่สื่อความหมายไปสู่ความคิดที่จะศึกษา กระตุ้นให้เด็กชอบ ค้นหาคำความรู้ พอเริ่มค้นแล้ว เขาจะสนุก มันอยากรู้จริงละคราวนี้ ก็ค้นกันให้ทะลุปรุโปร่งไปเลย เอาให้ ถึงที่สุด คือฝรั่งเขามีนิสัยอันนี้ก่อน เขาอยากรู้อะไรนิดเดียวก็ไปได้สุดขีด โลกเลย จริงไหม มันเป็นมา

แต่ไหนแต่ไรแล้ว ไม่ใช่เดินทางไปหาข้อมูลเท่านั้นนะ ชีวิตทั้งชีวิตเขาสะละให้เรื่องนั้นได้เลย เชื่อไหม
อยากรู้เรื่องอะไรเรื่องเดียวทั้งชีวิตเขาอมเลย คนไทยไม่เอาเลยใช่ไหม ก็อยู่กับการเสพสนุกสนาน แล้ว
ก็อย่างว่า ไปตีความแม้แต่ child-centered education บอกว่าเรียนให้สนุก ก็สนุกจัดตั้ง มีความสุขแบบ
จัดตั้ง จนเด็กเคยตัว คอยรอเป็นผู้รับอย่างเดียว ต่อไปเมื่อไปอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง พอโลกมันไม่
ตามใจ ก็กลายเป็นว่าอยู่ด้วยความทุกข์ ความใฝ่รู้ก็ไม่มีอยู่แล้ว ยังเอาความอ่อนแอใส่แถมเข้าไปอีก

“ถ้าอย่างนั้น โรงเรียนในวิถีพุทธยังมีโอกาสที่จะพัฒนาในแนวทางนี้ไหมครับ”

- ก็นี้แหละ ต้องอยู่ที่ความเข้าใจแนวคิด ไม่รู้ว่า แนวคิดนี้จะยอมรับกันแค่ไหน และจะเอาไปใช้กันแค่
ไหน จะคิดอยู่ในใจแค่ไหน

**“วงเวียนอย่างนี้มันจะหมุนเร็วขึ้นไหมครับว่า โลกย่อยสลายตัวเอง หรือว่ามนุษย์นี้จะย่อยสลายชนชาติ
ได้เร็วขึ้น”**

- มันมีทางเป็นไปได้เยอะอยู่ คือมนุษย์นี้ขึ้นต่อการให้โอกาสด้วย หมายถึงทั้งช่องทางและโอกาส ทำไม
เรามีกฎหมาย ทำไมเรามีระเบียบวินัย ทำไมเรามีการจัดตั้งสังคม แม้แต่จัดระบบชุมชน แม้แต่คณะสงฆ์
นี่จัดขึ้นมาเพื่ออะไร เพราะเรามีจุดมุ่งหมายอย่างหนึ่ง เช่น เราต้องการพัฒนามนุษย์ไปสู่จุดหมายของ
ชุมชน แล้วเราก็จัดระบบชุมชนนั้น จัดวินัย จัดสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการที่เขาจะมีวิถีชีวิตที่
สอดคล้องกับการพัฒนาไปสู่จุดหมายนั้น ถ้ามองภาพรวมก็อย่างแนวคิดเมื่อกี้ว่า ถ้าเราถือว่ามนุษย์เป็น
สัตว์ที่ต้องมีการเรียนรู้ ต้องพัฒนาชีวิตของเขา เราก็ต้องจัดสภาพแวดล้อมทุกอย่าง ให้เอื้อเอื้อหนุน
ให้เขาพัฒนาชีวิตได้ดี ระบบเศรษฐกิจสังคมการเมือง สิ่งแวดล้อมทุกอย่าง ต้องมาเอื้อหนุนหมด นี่คือ
ระบบที่จัดสรรให้คนมีโอกาสในการพัฒนา

แต่ที่นี้ถ้ามนุษย์อยู่เรื่อยเปื่อยไปตามธรรมดาที่เขาไม่จัดระบบ ไม่มีระเบียบ มันก็จะมีสิ่งดีบ้าง
สิ่งร้ายบ้าง เป็นช่องทางที่จะไปช่องไหนก็ได้ ซึ่งมนุษย์ส่วนมากก็จะตามใจตัวเองใช่ไหม เมื่อมีช่องทาง
เสพกับช่องทางศึกษา คนจำนวนมากแกก็จะไปทางเสพบริโภคสนองความรู้สึกชอบใจ อันนี้สังคม
ปัจจุบันนี้เหมือนกับปล่อยช่องทางไว้ ไม่ได้จัดสรร โอกาส แล้วก็ไม่มีแนวคิดที่จะจัดด้วยความมุ่ง
หมายอะไร เขาไม่ได้คิดว่าจะจัดระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง สิ่งแวดล้อม เพื่อให้เป็น
สภาพเอื้อเอื้อหนุนให้บุคคลมีโอกาสในการพัฒนาชีวิต เขาคิดเพียงแค่ว่าให้มันอยู่กันดี ให้มันได้สนอง
ความต้องการของมันตามสบาย อาจจะคิดถึงขนาดนี้ก็ได้ ทีนี้ก็หาสิ่งเสพบำรุงบำเรอมาให้ แล้วมนุษย์
เมื่อมีโอกาสและมีช่องทางอย่างนี้ เขาจะไปทางไหน

ข้อสำคัญก็คือ ช่องทางที่จะเลือกไปสองทางนั้น มีโอกาสในการถูกเลือกต่างกัน ช่องทางที่จะ
ศึกษานั้นเป็นการที่ต้องก้าวต่อออกไป ถ้าไม่มีใครช่วยบอกช่วยนำ เขาอาจจะไม่เห็นช่องทางนั้นเลย ไม่
ต้องพูดถึงว่าจะคิดเลือก ส่วนช่องทางเสพนั้นอยู่กับเขาต่อหน้าเห็นๆ กันอยู่แล้ว หรือจ่อล่อตาล่อใจเอา
ได้ง่ายๆ อยู่แล้ว เมื่อระบบสังคมปล่อยเลย โดยไม่มีแนวคิดที่จะจัดการให้เกิดความเป็นไปตามความมุ่ง

หมายในการพัฒนามนุษย์เลย ไม่ช่วยจัดอะไรที่จะช่วยบอกช่วยนำ คนก็จะไหลไปตามความต้องการที่จะสนองความรู้สึกของตัวเอง มนุษย์ส่วนใหญ่ก็จะไม่ก้าวต่อไป ก็จะไม่พัฒนา เมื่อไม่มีการพัฒนา ก็อยู่ในระดับของการเสพบริโภคสนองความรู้สึก ก็วนอยู่กับการหาเพื่อตัวเอง ความสุขก็พึงพาขึ้นต่อสิ่งเสพบริโภค ก็ต้องแย่งชิงกัน และก็ต้องมีความทุกข์มาก เพราะว่ามันอัดอั้นติดตัน ไม่มีความสุขทางเลือก ไม่เคยรู้จักความสุขที่ประณีตขึ้นไป พอขาดสิ่งเสพบริโภคก็ทุกข์ทันที อยู่ไม่ได้ ความสุขอยู่ที่สิ่งเสพบริโภคเท่านั้น ต้องหาให้เต็มที่ พอชินชาเมื่อหน่ายก็ทุกข์อีก ต้องหาให้มากขึ้นไปอีก เมื่อหาให้เต็มที่ และหาให้ยิ่งขึ้นไป ก็ยิ่งแย่งกัน ยิ่งทะเลาะกัน ก็ยุ่งอยู่อย่างนี้ ก็วุ่นวาย ก็ปั่นป่วนไปสู่ความแตกสลายแน่นอน

ฉะนั้นจึงต้องบอกว่า ถ้าเรายอมรับแนวคิดว่ามีธรรมชาติเป็นสัตว์ที่ฝึกหัดพัฒนาได้ ต้องเรียนรู้ ต้องศึกษา ต้องพัฒนา จึงจะมีชีวิตที่ดีงามขึ้นได้ เราก็จะต้องจัดระบบสังคม จัดระบบสิ่งแวดล้อมทุกอย่าง ไม่ว่าจะแยกเป็นระบบเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และอะไรก็แล้วแต่ เพื่อจะทำให้เกิดสภาพเอื้อเกื้อหนุนกระตุ้นนำ (ระบบกัลยาณมิตร) ให้มนุษย์มีโอกาสมากขึ้น ในการที่จะพัฒนาชีวิตของตน

การที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งชุมชนที่เรียกว่าสังฆะขึ้นมา ก็เพื่อวัตถุประสงค์นี้ คือเพื่อพระจะได้มีโอกาสเจริญไตรสิกขา หมายความว่าพระจะได้มีสิ่งแวดล้อม วิธีชีวิต ระบบความสัมพันธ์ระหว่างกัน และกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ที่ล้วนแต่เอื้อเกื้อหนุนให้ท่านได้พัฒนาในไตรสิกขา คือในศีล สมาธิ ปัญญา เท่านั้นเอง แล้วเราจัดตั้งวินัยทำไม กฎหมายมีไว้ทำไม ถ้าไม่มีแนวคิดนี้ วินัยและกฎหมาย จะกลายเป็นข้อบังคับไปหมด แต่ถ้าเรามีแนวคิดนี้วินัย ตลกดจนกฎหมาย ก็คือเครื่องมือจัดสรร โอกาส

แน่นอนว่า วินัย (รวมทั้งกฎหมาย) เป็นการจัดสรร โอกาส ทำไมเราจึงต้องมีวินัย ก็เพราะว่าเราต้องการให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ตลกดจนสภาพแวดล้อมต่างๆ มันเข้ารูปร่างเข้ารอยในแนวทางที่แต่ละคนจะได้มีโอกาสในการดำเนินชีวิตหรือพัฒนาชีวิตของตน ทำไมเราจึงมีกฎหมายป้องกันอาชญากรรม เพราะว่าถ้ามีอาชญากรรม คนจะเดินทางก็อาจถูกความหวาดหวั่นพรันกลัวภัยจำกัดบีบคั้นว่าไปถนนโน้นเวลานั้นไม่ได้ หรือไม่ควรไป จะไปทำกิจกรรมอะไร จะไปเล่าเรียนศึกษา ก็ขัดข้องไปหมด แต่พอใช้กฎหมายได้ผลดี คือมีวินัยขึ้นมา ก็ปลอดภัย ไม่มีอาชญากรรม ไม่มีการทำลายชีวิต ไม่มีการแย่งชิงทรัพย์สิน คนก็โล่งใจ จะไปไหนเมื่อไร ก็ไปได้ จะไปทำกิจกรรมธุระ หรือจะไปศึกษาเล่าเรียน ก็ทำได้ แม้แต่อยู่ในบ้านของเราเอง ถ้าเราไม่มีวินัย โต๊ะเก้าอี้ข้าวของวางเกะกะไปหมด เวลาเดินจากห้องนอนไปออกประตูบ้าน จะไปไหนสักที ต้องหลบโน้นหลบนี้ กว่าจะออกจากประตูไปได้ ตั้งหลายนาที บางทีชนโน้นชนนี้ล้ม เจ็บตัวหรือของแตกหักเสียหายอีกด้วย แต่พอเรามีวินัย เราก็จัดให้เป็นระเบียบ อันไหนควรอยู่ที่ไหน ก็จัดตั้งไว้ที่นั่น ตรงที่เป็นช่องทางเดิน ก็จัดให้โล่ง พอออกจากห้องนอนปั๊บ ไปคล่อง เดินพรวดเดียวออกประตูไปได้เลยใช้ไหม การจัดระเบียบจราจรก็เป็นวินัยชนิดหนึ่ง ก็ทำให้คนได้เดินทางไปกันคล่อง

วินัยนี้คือการจัดสรร โอกาส เพื่อให้มนุษย์มีโอกาสในการที่จะเป็นอยู่ได้ดีขึ้น แล้วก็เกื้อหนุนในการพัฒนาชีวิตขึ้นไป เมื่อเรามีวินัย ก็คือเราได้จัดสรร โอกาสไว้แล้ว ทีนี้เราก็มีเสรีภาพที่จะมาใช้โอกาสนั้น วินัยจึงเอื้อต่อเสรีภาพ และเสรีภาพก็อาศัยวินัย นี้คือหลักประชาธิปไตย มันสัมพันธ์กันหมด

แต่เวลานี้ คนไม่รู้ไม่เข้าใจความหมายและหลักการที่แท้ของประชาธิปไตย แค่อ้างไปหมด เสรีภาพ ก็กลายเป็นการสนองความต้องการของใครตามใจชอบ เพียงแต่ว่าไม่ให้ละเมิดคนอื่นก็แล้วกัน เสรีภาพไม่มีแนวคิดที่มีความหมายเป็นรากฐานเลย เขาไม่รู้เลยว่าเสรีภาพเป็นหลักการที่ค้ำชูประชาธิปไตยไว้อย่างไร

ประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครอง การปกครองมีไว้เพื่ออะไร เพื่อให้สังคมอยู่ดีใช้ใหม่ ช่วยให้สังคมอยู่ดีอย่างไร เราต้องการว่าให้แต่ละคนนี่ซึ่งมีศักยภาพ มีสติปัญญาความสามารถ เขาจะได้เอาศักยภาพ เอาสติปัญญาความสามารถของเขาออกมาเป็นส่วนร่วมในการช่วยกันจัดสรรทำสังคมนี้ให้ดีขึ้น ถ้าไม่มีเสรีภาพ เขาถูกบังคับก็พูดไม่ได้ เขามีความคิดดีๆ แต่พูดไม่ออก ความรู้ความสามารถ สติปัญญาของเขาก็เลยถูกปิดกั้น ไม่เป็นประโยชน์ แต่พอมีเสรีภาพ ความดีงาม ความรู้ ความสามารถ สติปัญญาของทุกคน ก็มีโอกาสออกมาร่วมสร้างสรรค์สังคมได้ นี่คือการมุ่งหมายที่เป็นแกนของประชาธิปไตยในการที่ให้เราเสรีภาพ ส่วนเสรีภาพที่จะสนองความต้องการนั้นเป็นอันดับรอง เพราะว่าความมุ่งหมายใหญ่ของประชาธิปไตยคือจะจัดสังคมให้ดี เราจึงต้องมีเสรีภาพเพื่อจะได้เป็นช่องทางที่จะนำเอาความดีงามความสามารถของทุกคนออกมาร่วมกันสร้างสรรค์สังคมได้

แล้วความเสมอภาคมีเพื่ออะไร มันก็เกี่ยวกับเรื่อง โอกาสนี่ด้วย เวลานี้เรามีระบบเศรษฐกิจมาครอบงำระบบการเมือง เศรษฐกิจแบบทุนนิยมมันสนองความต้องการของบุคคลใช้ใหม่ เมื่อบอกว่าให้มีความเสมอภาค แทนที่ความเสมอภาคจะมาสร้างสรรค์ประชาธิปไตย มันก็กลายเป็นความเสมอภาคแบบแก่งแย่งกัน เช่น คอยดูว่าเจ้านั้นได้เท่าไร เอ๊ะ... แก่ได้ห้าร้อย ข้าก็ต้องได้ห้าร้อยบ้าง แก่ได้พัน ข้าก็ต้องได้พัน คอยจ้องกันอยู่อย่างนี้ อันนี้เรียกว่าความเสมอภาคแบบแก่งแย่ง

แต่ที่นี้ ความเสมอภาคแบบประชาธิปไตยแท้ๆ มันเป็นความเสมอภาคที่เข้าระบบซึ่งหนุนกันกับองค์ประกอบข้ออื่น ประสานกันทั้งสามข้อ คือเสรีภาพ สมานภาพหรือความเสมอภาคนี้ และภราดรภาพ จะเห็นชัดว่า ถ้าความเสมอภาคเป็นการแก่งแย่งกันอย่างนี้ มันจะไปเข้ากับภราดรภาพได้อย่างไร ก็ทะเลาะกันนั่นแหละ ใช้ใหม่ แต่เสมอภาคที่มันหนุนภราดรภาพก็อย่างที่ท่านว่ามีสุขและทุกข์เสมอกัน พอบอกว่ามีสุขและทุกข์เสมอกัน นี่ก็ร่วมกันแล้วใช้ใหม่ คือร่วมสุขร่วมทุกข์นั่นเอง ตอนนี้นั้นร่วมกันแล้ว มันไม่แย่งกันแล้ว เอ้า... ต่อไป เสมอภาคคือไม่ดูถูกดูหมิ่นกัน อันนี้ก็ไม่ต้องทะเลาะแล้ว เสมอภาคคือไม่เอาัดเอาเปรียบกัน แล้วก็เสมอภาคคือไม่เลือกที่รัก ผิดที่ชัง เสมอภาคอย่างนี้มันก็สมานสีใช้ใหม่

เพราะฉะนั้นก็ตรงกับคำว่าเสมอในภาษาบาลีคือคำว่า "สมาน" และ"สมาน"นี้ มาเป็นไทย ก็เป็นสมาน สมานมาในภาษาไทยไปๆ มาๆ ก็เปลี่ยนความหมายเป็นพยาน แต่ความหมายเดิมก็คือเสมอ เรียกว่าเป็นเสมอเชิงพยาน ถ้าเสมอแบบพยาน ก็แน่นอนว่าเป็นภราดรใช้ใหม่ คุณี ความหมายทุกอย่าง ทั้งร่วมสุขร่วมทุกข์ ไม่ดูถูกดูหมิ่นกัน ไม่เอาัดเอาเปรียบกัน และไม่เลือกที่รักผิดที่ชัง พยานทั้งนั้น และเป็นธรรมด้วย เมื่อมีความเสมอภาคแบบนี้ คนก็ได้รับความยุติธรรม ก็อยู่กัน ได้ดีแน่ๆ แต่เดี๋ยวนี้เสมอภาคจะมามุ่งแต่เศรษฐกิจอย่างเดียวเลย คอยจ้องว่าแก่ได้เท่าไร ข้าต้องได้เท่านั้น ก็แย่งกัน ภราดรภาพก็มาไม่ได้สิ

นี่แหละ เดียวนี้แม้แต่ประชาธิปไตยก็อยู่ใต้ครอบงำของระบบเศรษฐกิจที่ทั้งแยกส่วนและขัดแย้ง แล้วเศรษฐกิจก็เป็นระบบทุนนิยมบริโภค ที่ไปสนองความต้องการของปัจเจกชน และเอา

เสรีภาพมาใช้เพื่อสนองความต้องการของบุคคลในการเสพบริโภค มันพันกันไปหมด ก็ยุ่งนะสิ ระบบ ประชาธิปไตยอะไรก็เสียหายหมด ไม่เป็นของแท้ ไม่ใช่ของจริง เรียกว่าต้องสะสางกันใหม่หมดเลย

อีกอย่างหนึ่งที่น่าจะพูด ก็คือ ที่ว่าองค์กรรวมใหญ่ประกอบด้วยมนุษย์หรือชีวิตมนุษย์ แล้วก็สังคม แล้วก็สิ่งแวดล้อมนั้น สิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นฐานรองรับไว้ทั้งหมด ก็คือธรรมชาติ ที่นี้ในสามอย่างนั้น มนุษย์ นี้แหละเป็นตัวเชื่อม และมนุษย์มีทุกอย่างครบอยู่ในตัว คนเดียวนี้มีหมดทั้งสังคมและสิ่งแวดล้อม แล้ว วิธีที่จะประสานทั้งสามอย่าง ก็ประสานที่ตัวคนแต่ละคนนี่แหละ ถ้าประสานที่นี้ได้ปั๊บ มันจะประสาน กลมกลืนได้หมดเลย เพราะอะไร เพราะมนุษย์นี่นะ แต่ละคนมีสถานะ ๒ อย่าง อันนี้ต้องย้ำไว้ คือ

๑. คนแต่ละคนนี่ ด้านหนึ่งเป็นชีวิต ซึ่งเป็นธรรมชาติ อันจะต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ร่างกายของเขาเกิดขึ้น เจริญเติบโตด้วยอาหารเป็นต้น มีระบบของมันตามธรรมชาติ แล้วก็เนาเปื่อยผุพัง มันไม่ฟังใครทั้งนั้น ใครจะเอาใจอย่างไรก็ได้ มันไม่ตามใจใคร แต่มันเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของมัน คนที่เป็นด้านชีวิต คือด้านธรรมชาตินี้ เราต้องเรียนรู้มัน ต้องเข้าใจมัน ต้องปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้องตาม กฎธรรมชาติ ถ้าเราปฏิบัติผิดละก็ เราก็แย่ง การปฏิบัติด้านนี้ท่านให้ใช้ปัญญาโดยทำที่แห่งอุเบกขา ให้ทันกับความจริงของธรรมชาติ เพราะว่าถ้าขึ้นพ่อแม่ไปตามใจลูก จะใช้เมตตากรุณาช่วยลูกอย่างไรก็ตาม ธรรมชาติมันไม่เอาด้วยเลย ถ้าลูกไม่มีความรู้ที่จะรับผิดชอบชีวิตของตนเองได้ ถึงพ่อแม่จะช่วย อย่างไม่รู้ ก็ไปไม่รอด จึงต้องมีอุเบกขาเพื่อที่จะให้เขาได้เรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาตัวเอง แล้วจะได้รับผิดชอบ ชีวิตตัวเองได้ นี่คือมนุษย์ในด้านชีวิตที่เป็นธรรมชาติ นี่ก็ด้านหนึ่งของคน

๒. พร้อมกันนั้น คนๆ เดียวกันนี้ อีกด้านหนึ่งก็เป็นบุคคล ซึ่งเป็นสมาชิกของสังคม ที่จะมี ความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ ให้อยู่ร่วมกันด้วยดี ช่วยเหลือเกื้อกูลร่วมมือกัน โดยมีเมตตา-กรุณา-มุทิตา ต่อกัน

แต่ขอให้คุณเถิด เวลาที่สองด้านของคนเดียวกันนี้มันขัดกันนะ ในโลกปัจจุบันนี้ ที่เป็นปัญหา ก็ เพราะมันขัดกันตั้งแต่ในตัวคนเดียวกันนี้เอง ที่มีสองด้าน คือด้านชีวิตกับด้านบุคคลของเขา มันเข้ากัน ไม่ได้ มันไม่ประสาน ไม่กลมกลืน ไม่เกื้อกูลกัน แล้วมันยังแก่งแย่งขัดแย้งกันทำลายกันเองอยู่ ตลอดเวลาด้วย ลองดูสิ ในเวลาที่ด้านชีวิตอยากจะกินอย่างนี้ แต่ด้านบุคคลไม่เอาด้วย ไม่กินอย่างนั้น กลับหันไปกินอย่างอื่น พอด้านบุคคลกิน ด้านชีวิตเดือดร้อนแทบตายเลย ดูสิ จริงหรือไม่จริง ด้าน บุคคลถือตัวว่าฉันมีฐานะอย่างนี้ เป็นรัฐมนตรี หรือเป็นคนใหญ่เป็นคนมีฝีมืออยู่ในสังคม แล้วก็มีความ ย่อม อย่างนั้นๆ ฉันจะกินเบียร์ดื่มสุรานอกที่ราคาสูงลิบให้โก้ให้สมฐานะตามกระแสนิยม ส่วนด้านชีวิตมัน ไม่รู้ด้วย มันเป็นธรรมชาติ มันต้องการอาหาร มันต้องการโปรตีน คาร์โบไฮเดรต ไขมัน มาบำรุง ร่างกายให้มันดี แค่นี้สองด้านมันก็ขัดกันแล้ว ด้านชีวิตก็ต้องการของมันอย่างหนึ่ง ด้านบุคคลก็ ต้องการของมันอีกอย่างหนึ่ง ด้านบุคคลต้องการกินให้ร่อยแต่มที่ไปเลย แล้วก็ต้องอวดฐานะให้เห็นว่า ใหญ่โตโก้กันอย่างนั้นๆ กินให้สมฐานะ ก็ไปกินอาหารมีอันนี้หนึ่ง แต่ด้านบุคคลกินหมื่นหนึ่งนี้ ด้านชีวิตอดนะ ด้านบุคคลกินแล้ว ด้านชีวิตแทบตายเลย ท้องอืด ท้องแน่น บางทีท้องเสีย หรือไม่ก็ ทำลายสุขภาพโดยรวม มนุษย์เราอยู่ในสังคม ไปๆ มาๆ เราก็หลงหันเหใจออกไปผิดทาง ด้าน บุคคลไม่คำนึงถึงด้านชีวิตเลย ไปกินไปอยู่ตามความรู้สึกชอบใจสนองความอยากเสพบริโภคที่เป็นการ

เบียดเบียนชีวิต ด้านชีวิตถูกทอดทิ้ง "ไม่"ได้รับการเหลียวแล นี่แหละ แค่ตัวคนเดียวยังประสานไม่ได้เลย เพราะขาดการศึกษาที่จะช่วยให้มนุษย์พัฒนาอย่างถูกต้อง

เมื่อเข้าสู่พัฒนาการขั้นพื้นฐานของการศึกษา มนุษย์ก็จะมีคามตระหนักรู้ และประสานทั้งสอง ด้านนั้นให้เกื้อกูลกัน อะไรเป็นความต้องการที่แท้ของชีวิต ด้านบุคคลก็จะช่วยสนองหรือเกื้อหนุน ชีวิต ต้องการกิน บุคคลก็ไปจัดหาอาหารในประเภทและปริมาณที่จะสนองความต้องการที่แท้ของชีวิต อย่าง นี้เรียกว่าประสานเกื้อกูลกัน แต่ในอารยธรรมปัจจุบัน ที่การศึกษาเลออกไปจากความหมาย ระบบ ทั้งหลายในสังคมแยกส่วนกันออกไป บุคคลก็แปลกแยกจากชีวิตของตน บุคคลลืมตัวจนไม่เอาใจใส่ ชีวิตเลย ข้าจะเอาของข้าทำเดี๋ยว เอาเกียรติ เอายศ เอาอะไรก็ไม่รู้ ก็ไปกินอะไรๆ ไปตามแต่จะสนอง ความรู้สึกที่เลื่อนลอย แม้ว่าชีวิตจะร้องโอดโอย ก็ไม่ฟัง ก็จึงยุ่งวุ่นวายปั่นป่วนไปทั้งโลก นี่แหละ ถ้า ประสานให้เกื้อกูลกัน ได้ ระหว่างชีวิตกับบุคคลในตัวคนเดียวนี้ ก็จะเริ่มประสานได้ทั้งหมด เพราะองค์ ร่วมสามอย่างรวมอยู่ที่คน แล้วมันก็จะขยายไปได้เรื่อย กระบวนการนี้ก็คือการพัฒนาตนในตัวเองทันที คือการที่จะให้บุคคลรู้จักประสานเกื้อหนุนชีวิตของตนเองให้ได้ แล้วเราก็จัดระบบสังคม และสภาพ ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมให้เกื้อหนุนกันกับชีวิตนี้ แล้วมันก็คืออย่างประสานกลมกลืนกันไป นี่ก็คือระบบ องค์รวมแห่งความสัมพันธ์ ที่องค์ร่วมอิงอาศัยกันเป็นปัจจัยแก่กันและกัน แล้วก็ดำเนินก้าวไปใน กระบวนการแห่งความสืบเคลื่อน คลี่คลาย เดินหน้าไปสู่ความสมบูรณ์

“อยากขอคำอธิบายเพิ่มเติมเรื่องปัญญาทางพระพุทธศาสนา นะคะ”

- ปัญญานี้เป็นคำหนึ่งกว้างที่สุด จึงได้มาใช้เป็นแดนว่า แดนศีล แดนสมาธิ แดนปัญญา แต่ที่ นี้ปัญญาซึ่งทำหน้าที่เฉพาะ หรือมีในระดับต่างๆ ก็จะมีชื่อเรียกเฉพาะๆ ไป คำว่า "ปัญญา"เป็นคำกลาง ก็เลยกว้าง ความหมายจึงไม่เจาะจงเด็ดขาด ต้องจำแนกความหมายไปตามคำที่เป็นชื่อย่อย เช่นว่า ปัญญาที่ไปทำหน้าที่เกี่ยวกับข่าวสารข้อมูล ก็มีชื่อเรียกเฉพาะว่า "ปฏิสัมภिता" แปลว่า ความแตกฉาน ซึ่งเด็กยุคไอทีนี้ต้องการมาก ถ้าได้ชุดนี้ครบสี่ข้อละก็ การเล่าเรียนศึกษาตีหมดเลย ที่นี้ ปัญญาที่รู้เรื่อง หนึ่งๆ จนออกผลมาเสร็จสิ้นในเรื่องนั้นๆ ในส่วนนั้นๆ เรียกว่า "ญาณ" เป็นความหยั่งรู้ในเรื่องนั้นๆ และจะมีหลายขั้นหลายตอน อย่างที่ว่ารู้เสร็จเป็นเรื่องๆ เป็นส่วนๆ ไป แล้วก็ปัญญาที่เข้าใจสภาวะ ความจริงของธรรมชาติ เห็นแจ้งความจริงของโลกและชีวิต ปัญญาอย่างนี้เรียกว่า "วิปัสสนา" ส่วน ปัญญาที่รู้ตระหนักรู้ตัวทั่วพร้อมต่อสิ่งที่เราเข้าไปเกี่ยวข้องเฉพาะหน้า เรียกว่า "สัมปชัญญะ" แล้ว ก็ปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้ขึ้นมาเป็นแนวคิดเป็นความเชื่ออันหนึ่งที่ถูกต้องเข้าแนวทางแล้ว ก็เรียกว่า "สัมมาทิฐิ" และสัมมาทิฐินี้ก็จะมีเป็นระดับๆ ฯลฯ แต่ทั้งหมดไม่ว่าอะไรก็เรียกรวมอยู่ในคำว่า ปัญญา ปัญญามีชื่อเยอะไปหมด อันนี้อาตมายกตัวอย่างเท่านั้น คือเป็นคำกลาง อย่างที่บอกแล้วว่า กลุ่มทั้งแดน คือ แดนศีล แดนสมาธิ แดนปัญญา และในแต่ละแดนก็แยกย่อยออกไป

เป็นอันว่า ปัญญาเป็นชื่อรวม ถ้าจะแปลเอาศัพท์ ปัญญาก็มาจาก "ป" เป็นอุปสรรค ที่ ภาษาอังกฤษเรียกว่า prefix แปลว่าทั่ว แล้วก็ "ญา" แปลว่ารู้ ปัญญา ก็แปลว่ารู้ทั่ว หรืออาจจะแปล "ป"

ว่าชัดก็ได้ ก็แปลว่า รู้ทั่ว รู้ชัด หรือรู้ทั่วชัด บางทีจะแปลง่ายๆ ก็ว่า เข้าใจ เช่นว่า เรารับรู้หรือรับทราบ ข้อมูลอย่างหนึ่งมา ยังไม่เรียกว่า ปัญญา ต่อเมื่ออย่างน้อยเข้าใจมันแล้ว จึงจะเป็นปัญญา

พูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ ความรู้ที่เป็นของตัวเองแล้วจึงจะเป็นปัญญา ถ้าเป็นความรู้ข่าวสาร ข้อมูลที่รับรู้รับทราบมา ก็ยังเป็นความรู้ของคนอื่น เช่นเป็น Information เป็น Data ที่เขาถ่ายทอดมา เขา ส่งมา เขาป้อนมา เราก็รับมา มันก็เป็นเพียงเราเอามาเก็บ มันก็เป็นคลังข้อมูล ถ้าเราไม่เข้าใจมันก็ไม่เกิด ปัญญา แม้ว่าเราจะมีข้อมูลเยอะ มี Data เยอะมี Information เยอะ ก็ไม่เป็นปัญญา ถ้าเราไม่เข้าใจ ข้อมูล ความรู้ข่าวสารนั้น ภาษาพระเรียกว่า "สุตะ" แปลว่าสิ่งที่สดับมา ปัญหาเวลานี้ก็คือ มีสุตะล้นเหลือ มากมาย แต่ปัญญาจะมีหรือไม่ก็อยู่ที่เราจะเข้าใจและใช้มันได้หรือไม่ ในโลกยุคไอทีนี้มีสุตะเยอะ แต่ ไม่เป็นหลักประกันว่าคนจะได้ปัญญาหรือไม่ คนอาจจะลุ่มหลงอยู่แค่สุตะนี้ก็ได้อีก เพลิดเพลินกับรสที่ กล่อมความรู้สึก มัวแต่เสพบริโภคเพลิดเพลินมัวเมา ใช้ตาไม่เป็น ใช้หูไม่เป็น มีแค่สุตะ แต่ไม่มีสุตมย ปัญญา

ตกลงว่าต้องมีความเข้าใจ ทีนี้ในการที่ปัญญาจะเกิดและจะพัฒนานั้น มีเครื่องมืออันหนึ่งที่ สำคัญ คือ โยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ ก็คือ การเดินความคิดเป็น มองเป็น คิดเป็น พิจารณาเป็น เช่นว่า คิดแยกแยะ ได้ พอมองอะไรปั๊บ ไม่มองเหมากลุม รู้จักจำแนกแยกแยะ วิเคราะห์ให้ได้ หรือว่าสืบสาวว่า เพราะอะไรจึง มีอันนี้ อันนี้เกิดขึ้นเพราะอะไร แล้วอันนี้ละมีมาเพราะอะไร เพราะอะไรมีจึงมีอันนี้ จากอันนี้แล้วมี อะไร พระพุทธเจ้าตรัสเล่าไว้ถึงตอนที่พระองค์จะตรัสรู้ ว่า เราเกิดความรู้สึกนี้ขึ้นมา เราก็ถามว่า ความรู้สึกอันนี้เกิดขึ้นเพราะอะไร เพราะอะไรมี อันนี้จึงมี อ้อ...นี่มี นี่จึงมี แล้วนี่ละมีเพราะอะไร ก็ถาม ต่อๆ ไป อันนี้คือคิดแบบสืบสาว แล้วก็มองแง่ด้านให้ครบ ไม่ใช่มองอยู่จุดเดียว และแม้แต่เวลาพูดก็ ไม่ใช่เหมารวมว่าอันนี้ดี-ไม่ดี แต่รู้จักจำแนกว่าอันนี้มีแง่ดีอย่างนี้ๆ มีแง่เสียอย่างนี้ๆ จุดอ่อนมีเท่านี้ จุด แข็งมีเท่านั้น อันไหนๆ บ้าง ซึ่งทำให้เอื้อต่อการที่จะพัฒนาหรือแก้ไขปรับปรุง ถ้าเราไปมองเหมากลุม แล้วเราก็ตันอยู่ตรงนั้นเอง เราต้องรู้จุดอ่อนจุดแข็งว่าจะเสริมอันไหน จะแก้อันไหน จะเติมอันไหน แล้ว ยังมีการมองในแง่ของคุณค่า เรื่องคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม คุณค่าด้านดี-ด้านลบอะไรต่างๆ มีวิธีมากมาย

โยนิโสมนสิการนี้เหมือนเป็นตัวชี้ช่องและเดินความคิด เมื่อเรารู้จักมองรู้จักคิด ปัญญาที่เกิด ขึ้นมา ความรู้ความเข้าใจก็ตามมา แต่รวมแล้วเป็นอันว่า ปัญญานี้เป็นชื่อรวมของความรู้ความเข้าใจ ซึ่งเป็นศัพท์ที่กว้าง แล้วก็ไปดูกันอีกทีว่าเป็นปัญญาที่ใช้ในขั้นตอนใด เฉพาะกิจไหน แล้วในแต่ละกิจๆ ก็ จะมีชื่อของปัญญานั้นๆ อีกทีหนึ่ง คือปัญญานี้เป็นเรื่องใหญ่จริงๆ

ทีนี้ ปัญญา ๓ อย่างในชุดที่มีว่า สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญานั้น มีคำ กลางร่วมกัน คือ**ปัญญา** ส่วนคำข้างหน้าที่ต่างกัน คือบอกที่มาหรือแหล่งเกิดของปัญญานั้น ว่า **หนึ่ง** เกิด จากสุตะ คือสดับฟัง รวมทั้งอ่านและเล่าเรียน **สอง** เกิดจากจินตะ คือคิดไตร่ตรองพิจารณา และ**สาม** เกิด จากภาวนา คือการปฏิบัติต่อจากนั้น

ปัญญา ๓ อย่างนั้น ในที่นี้ จะอธิบายโดยย่อตามแนวของคัมภีร์สักสายนึงว่า

๑. **สุตมยปัญญา** ปัญญาเกิดจากสุตะ ได้แก่ปัญญาที่คนทั่วไปจะพัฒนาขึ้นได้ โดยต้องอาศัยสุตะ

มาก คือคิดเองไม่เป็น หรือคิดไปไม่ถึง ต้องมีผู้แนะนำสั่งสอนบอกให้ เช่นมีท่านที่เรียกว่าเป็น กัลยาณมิตร อย่างพระพุทธเจ้าเป็นครูอาจารย์มาแนะนำชี้แจงอธิบาย จึงเข้าใจหยั่งถึงความจริงในระดับหนึ่ง แต่ก็อย่างที่พูดไปแล้ว ถึงจะได้รับสัจธรรมคือข่าวสารข้อมูลมากมาย แต่คนจำนวนมากก็ได้แค่สัจธรรมเท่านั้น หาได้ปัญญาไม่ คือในขั้นที่ ๑ นี้ ต้องแยกว่า คนจำนวนมากได้แค่สัจธรรม บางคนอาศัยสัจธรรมนั้นสามารถทำให้เกิดสุตมยปัญญา

๒. **จินตามยปัญญา** ปัญญาเกิดจากจินตคือการรู้จักคิด ข้อนี้เป็นปัญญาของอัจฉริยมนุษย์ ในขั้นอย่างพระพุทธเจ้าและปัจเจกพระพุทธเจ้า คือเป็นนักคิด ที่ว่ามองเห็นอะไรแล้ว สามารถคิดสืบสาวหยั่งเห็นความจริงที่ลึกล้าอยู่เบื้องหลัง โดยคิดริเริ่มใหม่ๆ ในสิ่งที่คนอื่นยังไม่เคยคิด อย่างที่ว่า คนอื่นก็เห็นสิ่งนี้มาสิบปี่ร้อยปีพันปี แต่เขาก็อยู่กันก็รู้เข้าใจตามๆ กันมาอยู่เท่านั้น จนกระทั่งพอมีคนอย่างพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นมา ก็มีการมองใหม่เห็นใหม่ค้นพบใหม่ ได้ความรู้ความเข้าใจใหม่ นี่คือจินตามยปัญญา ในคัมภีร์ท่านต้องการอธิบายในแง่ว่าจินตามยปัญญานี้ เป็นของบุคคลพิเศษ ที่คนทั่วไปไม่มี และยกตัวอย่างพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้านั้น คนอื่นเขาเกิดมาในเมืองในวัง เขาก็เห็นอะไรต่างๆ อย่างนั้น แล้วเขาก็อยู่กันมาอย่างนั้น ก็เกิดก็ตายกันไป ก็รุ่นที่ชั่วคนก็เป็นอย่างนั้น แต่พระพุทธเจ้าเมื่อทรงอุบัติมา พระองค์มองเห็นสิ่งเดียวกันกับที่เขาเห็นกันมานั้น แต่พระองค์เห็นอีกอย่างหนึ่ง ทรงเห็นความจริงเห็นอะไรต่ออะไรกว้างลึกมีแง่มุมต่างๆ แปรลกออกไปเยอะ หรือพอจะเทียบก็อย่างพวกที่เป็นนักคิด นักประดิษฐ์ ที่สามารถมองเห็นค้นพบอะไรต่างๆ ที่แปลกใหม่แหวกออกไปได้ จุดสำคัญก็คือ โยนิโสมนสิการ เป็นตัวตัดสินใจของจินตามยปัญญา แต่หมายถึงโยนิโสมนสิการที่มีขึ้นมาเป็นของเริ่มต้นในตนเอง เป็นที่มาของปัญญาที่เกิดจากการคิด ที่ทำให้คิดเป็นได้อย่างเฉพาะพิเศษ (ในปัญญาข้อที่ ๓ ต่อไป โยนิโสมนสิการก็เป็นตัวทำงานสำคัญ แต่คนทั่วไปมีโยนิโสมนสิการนั้นหลังจากได้สุตมยปัญญาจากการสดับฟังมาก่อนแล้ว)

๓. **ภาวนามยปัญญา** ปัญญาเกิดจากภาวนา คือจากการปฏิบัติ หรือลงมือทำกับประสบการณ์ตรง หมายถึงปัญญาที่พัฒนาต่อจากสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญาสองอย่างแรกนั้น คืออาศัยปัญญาสองอย่างแรกนั้นแล้ว พัฒนาต่อไปจนเกิดปัญญาที่สำเร็จเป็นมรรคผล

ขอให้สังเกตไว้เป็นข้อสำคัญว่า ภาวนามยปัญญานี้ อาศัยและต่อจากสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญา ไม่ใช่ยังไม่รู้ยังไม่ได้เรียนรู้อะไรเลย แล้วไปนั่งสมาธิมาบอกว่าเข้ามาได้ภาวนามยปัญญา อย่างนั้นไม่ใช่หรอก คนทั่วไปนี่แม้แต่จินตามยปัญญาก็ยังทำให้เกิดเองไม่ได้ ต้องเริ่มจากสุตมยปัญญา (สุตมยปัญญาก็ยังไม่ค่อยจะได้ มีแต่ได้แค่สัจธรรมอย่างที่พูดแล้วข้างต้น) เพราะฉะนั้นจึงอย่าได้ประมาทในการพัฒนาปัญญา

“ในนามคณะอาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา กระผมขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณอาจารย์ที่ได้กรุณาสละเวลาอันมีค่ายิ่ง ท่านได้จุดแสงสว่างทางปัญญา อันจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ฟังและผู้อ่านวารสารวิชาการราชภัฏกรุงเก่า ท่านได้บรรยายโดยไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยเป็น

เวลาถึง 3 ชั่วโมง ทั้งที่ท่านยังมีปัญหาเรื่องสุขภาพ นับว่าเป็นความเมตตา กรุณาต่อผู้ฟัง และผู้อ่านวารสารฯ ซึ่งภูมิปัญญาที่ได้รับในวันนี้ คณะผู้จัดทำวารสารฯ จะได้นำไปลงวารสาร วิชาการราชภัฏ กรุงเทพมหานคร “โลกมีปัญญา พุทธศาสนามีคำตอบ” ท้ายที่สุดนี้คณะผู้จัดทำวารสารฯ ขอกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณอาจารย์ เป็นอย่างสูง”

- ขอนุโมทนาอาจารย์ทุกท่าน ก็ขอให้ทุกท่านมีกำลังใจ กำลังกายด้วย แล้วก็กำลังปัญญา และกำลังสามัคคี ช่วยกัน เพื่อจะได้สร้างชีวิต สังคม ประเทศชาติ และทั้งโลก ให้เจริญงอกงามมีความสุข หรือสันติสุขยิ่งขึ้นไป เจริญพร

คณะผู้สัมภาษณ์

ผศ.อนันต์ รัตนกานุกร
ผศ.คำ พาหอม
ผศ.นิพนธ์ ทวีกาญจน์
อาจารย์นงลักษณ์ แซ่มโซติ
อาจารย์ศิริพัฒน์ จันทศิริ
อาจารย์สมพร สุขวิเศษ
นายอุเทนชัย ทองมาก

ถอดเทปบทสัมภาษณ์

นายอุเทนชัย ทองมาก
นางสาวฟองฟ้า กัณหา

ถ่ายภาพ

ผศ.นิพนธ์ ทวีกาญจน์
นายสุรัตน์ แซ่ลิ้ว

บันทึกเทปวีดีโอ

นายสุรัตน์ แซ่ลิ้ว
นายพงศ์ศิริ ศรีเตี้ยเพชร
นายสายชน คงคะพันธ์